

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SOLYMOSI JÓZSEF

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ÉSZAKKELET–MAGYARORSZÁGON 1848–1849-BEN

(Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)

Történelemtudományok Doktori Iskola

Prof. Dr. Gergely Jenő (DSc) tanszékvezető egyetemi tanár

Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program

Prof. Dr. Gergely Jenő (DSc) tanszékvezető egyetemi tanár

A bíráló bizottság tagjai:

elnök: Prof. Dr. Pölöskei Ferenc (MHAS) professor emeritus

bírálok: Prof. Dr. Gergely András (DSc) egyetemi tanár

Dr. Csikány Tamás (DSc) tanszékvezető egyetemi docens (ZMNE)

a bizottság titkára: Dr. Dobszay Tamás (PhD) habilitált egyetemi adjunktus

a bizottság további tagjai: Dr. Kedves Gyula (CSc)

Dr. Pajkossy Gábor (CSc) habilitált egyetemi docens

Dr. Zachar Péter Krisztián (PhD) főiskolai docens (KJF)

Témavezető: Dr. Hermann Róbert (DSc)

Budapest, 2009

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3. o.
I. A négy vármegye 1848 tavaszán, és a forradalmi áttörés hatására bekövetkezett változások (közigazgatás, társadalom, gazdaság, haderő)	13. o.
I. 1. A vármegyék földrajzi elhelyezkedése	13. o.
I. 2. A közigazgatási szervezet, a társadalom, a gazdaság, és az itt állomásozó haderő helyzete 1848 márciusában	14. o.
I. 3. Az 1848. áprilisi törvények hatása a közigazgatásra, a társadalomra és a haderő helyzetére, a nemzetőrség és az első honvédszászlóaljok szervezése	20. o.
I. 4. Események a négy vármegye területén: 1848. március–augusztus	41. o.
II. Önvédelmi háború Északkelet–Magyarországon: politikai irányítás, hadseregszervezés, hadiipar, határvédelem 1848 szeptembere és 1849 májusa között	50. o.
II. 1. A forradalmi közigazgatás működése: a kormánybiztosok tevékenysége	50. o.
II. 2. Újoncállítás és haderőszerzés a négy vármegye területén	72. o.
II. 3. A helyi hadiipar működése, a háború gazdasági feltételei	89. o.
II. 4. Határ menti összecsapások télen és tavasszal, Barco tábornok 1849. áprilisi támadó hadművelete	93. o.
III. A munkácsi vár 1848–1849-ben	104. o.
III. 1. A vár múltja és magyar kézre kerülése 1848 őszén	104. o.
III. 2. A vár szerepe a szabadságharcban	110. o.
III. 3. A vár kapitulációja	119. o.
IV. A Kazinczy–hadosztály és a nyári hadjárat helyi vonatkozásai (1849. június–augusztus)	124. o.
Befejezés	139. o.
Rövidítések jegyzéke	145. o.
Bibliográfia	152. o.
Térképek	163. o.

Bevezetés

Az 1848. március 15-i forradalom, az ezt megelőző reformkor, az utolsó rendi országgyűlésen megalkotott áprilisi törvények, valamint az ezek védelmében kibontakozó önvédelmi, majd függetlenségi háború eseményei a magyar történelem egyik legjelentősebb korszakát idézik. Nem véletlen, hogy az eltelt több mint másfélszáz év alatt könyvtárnyi irodalom dolgozta fel eme történelmi léptékkal mérve viszonylag rövid — a reformkort is beleértve szűk emberöltőnyi — időszak eseményeit. Érthető ez a megkülönböztetett figyelem. Az 1848 tavaszán Európán végigsöprő revolúciós hullám hatására Pesten is kitörő forradalom lehetővé tette, hogy a magyar liberális nemesség által hosszú évek alatt kidolgozott modernizációs programot az országgyűlés szűk egy hónap alatt törvénycikkbe foglalja és az uralkodóval elfogadtassa. Az ezekben a napokban szinte egy csapásra valóra váló reformkori törekvések: a jobbágyfelszabadítás, a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés, a népképviselői országgyűlés bevezetése Magyarországot a feudalizmusból a polgári átalakulás útjára vezette. Mivel mindezeket a törvényeket maga a király, V. Ferdinánd szentesítette, az átalakulás törvényesen ment végbe. Kormányra kerülhettek tehát azok a magyar liberálisok, akik a forradalmat megelőző mintegy két évtized rendi országgyűléseinek meghatározó személyiségei voltak. Minden remény megvolt rá, hogy a reformok megvalósulásával és továbbfejlesztésével a Magyar Királyság felzárkózhat a fejlettebb nyugat-európai államok mellé.

A bécsi udvar azonban — mint utóbb bebizonyosodott — csak az egész kontinenst és benne a Habsburg Birodalmat beborító forradalmi mozgalmak kényszerének engedelmeskedett, és volt kénytelen elfogadni a változásokat. Miután azonban 1848 nyarának végére megszilárdult a Habsburg Birodalom belső helyzete, leverték a prágai, lecsendesítették az itáliai forradalmat, és Bécsben is helyreállt a nyugalom, elérkezett az idő a Magyarország elleni fellépésre. A magyar kormány elleni nemzetiségi megmozdulások támogatásával eddig meglegedett udvar előbb titokban támogatta a Josip Jellačić horvát bán vezette sereg immár nyílt fegyveres támadását az ország ellen, majd saját hadseregét vetette be. Kezdetét vette az önvédelmi háború, amely a trónfosztás után függetlenségi háborúvá alakulva majd egy évig tartott, és az ország szinte egész területére kiterjedt vagy hatással volt. Ennek a háborúnak a története igen előkelő helyet foglal el a magyar hadtörténelemben. Az önálló magyar haderő — mivel korábban nem létezett — a semmiből születve ejtette ámulatba Európát 1849. tavaszi győzelmeivel, térdre kényszerítésében pedig két nagyhatalom hadseregének kellett közreműködnie.

A végül leverett forradalom és szabadságharc eredményei azonban tovább éltek, és újabb két évtizedes kényszerű várakozás után a kiegyezési törvény alapját képezték, még ha a szükséges kompromisszum szülte korlátok között is.

A téma értelmezése, meghatározása

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története — a bő másfél évszázada folyó történeti kutatás eredményei mellett — még bőven tartogat munkát a szakma számára. Az események bemutatására összefoglaló jelleggel vállalkozó monográfiák már jórészt elkészültek, az egyes részterületek kutatása azonban még csak kezdeti stádiumban van. Az utóbbi évtizedekben már utat törtek maguknak azok a feldolgozások, amelyek egy-egy részterület forrásait igyekeznek feltárni, és a kutatási eredmények monografikus feldolgozása mellett a feltárt forrásokat is közzétenni, akár egy mű keretein belül. Ezek a kutatások általában egy-egy jelentős történelmi személy, politikus vagy hadvezér, esetleg katonatiszt életútját dolgozzák fel és teszik közzé iratait, de megindultak a honvédsereg egyes alakulatainak történetét feldolgozó munkálatok is. Jelentős mennyiségű helytörténeti vonatkozású szakirodalom is napvilágot látott. Ezek színvonala azonban gyakran kívánnivalót hagy maga után, nem ritka ugyanis a lelkes amatőr helytörténészek által közzétett feldolgozás, sőt olyan kiadványok is születnek, amelyek csak egy száz évvel korábbi helytörténeti kiadvány — a forráskiadás szabályait figyelmen kívül hagyó — újabb kiadását jelentik.

Doktori disszertációm keretében 1848–49 történetének egy olyan aspektusát igyekszem feltárni magam is, aminek feldolgozása új eredményekkel gazdagíthatja e jelentős korszak szakirodalmát. Ez a komplex helytörténeti, gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti, vártörténeti és alakulattörténeti kutatásokat és feldolgozást igénylő munka a történelmi Magyarország egy jól körülhatárolható régióját igyekszik bemutatni a forradalom és szabadságharc viharában. Négy egykori vármegye területére terjedt ki vizsgálódásom, amelyek ma négy ország területén fekszenek, de a szabadságharc idején több szempontból is egy régiót alkottak.¹ Felmerül a kérdés, hogy miért nevezem ezt a területet Északkelet–Magyarországnak, illetve miért ezt a négy vármegyét kapcsolom össze egy régióvá. Az alábbiakban ezt szeretném megindokolni.

Mivel a XIX. század közepén a szóban forgó terület megnevezésére ma használt

¹ Az egykori Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területe ma legnagyobbbrészt Ukrajna és Románia része, egyes vidékei azonban Magyarországhoz és Szlovákiához tartoznak.

Kárpátalja vagy Kárpát–Ukrajna elnevezések még nem voltak alkalmazásban, szükséges volt egy olyan kifejezést találni, amely a kor viszonyaihoz jobban illik. Mivel ebben az időben Magyarország északi részét a nyugati határtól (Pozsony megye) egészen Máramaros megyéig, vagyis egészen Észak–Erdély határáig Felső– vagy Észak–Magyarországnak nevezték, ezért — hiszen annak legkeletibb megyéiről van szó — az Északkelet–Magyarország elnevezés tűnt a legkézenfekvőbbnek. Úgy vélem, ezzel pontosan határozom meg a terület földrajzi elhelyezkedését.

A négy vármegye régió jellege az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején az események tanulmányozása során szintén egyértelművé vált számomra. Bár a szabadságharc kezdeti időszakában még voltak átfedések a felügyelt országrészek fölött, általában elmondható, hogy az erre a területre kinevezett kormánybiztosoknak, katonai parancsnokoknak már kezdettől előírták az együttműködést. Tevékenységüket össze kellett hangolniuk és egységesen kellett fellépniük a galíciai császári–királyi haderővel szembeni hatékony határvédelem érdekében. Később már több megyét is irányíthatott egy kormánybiztos, a katonai parancsnokok pedig kifejezetten az egész régió területére kapták hatáskörüket. Mindez akkor vált egyértelművé, amikor Kazinczy Lajos ezredes vezetésével már egy önálló sereget kezdte meg tevékenységét a négy vármegye területén.

Doktori disszertációm arra vállalkozik, hogy összefoglalja a forradalom és szabadságharc időszakában² a fent említett négy vármegye területén történt közigazgatási változásokat, nemzetőrség-, majd hadsereg szervezési, hadianyag–gyártási erőfeszítéseket, az itt állomásozó alakulatok történetét. Ezen kívül célom az itt honos állománnyal feltöltött, de más hadszíntereken bevetett alakulatok számbavétele, bemutatása. Külön-külön fejezetet szentelek Északkelet–Magyarország egyetlen erődje, a munkácsi vár, valamint az ezen a területen állomásozó legnagyobb haderő: a Kazinczy–hadosztály történetének. Természetesen bemutatásra kerülnek az itt lezajlott határ menti összecsapások és a podheringi ütközet is. Nem célom ugyanakkor a négy vármegye helyi szintű — az országos jelentőségű eseményekkel aligha összemérhető — történéseinek aprólékos bemutatása.³ Jelen dolgozat tehát kevésbé helytörténeti, mint inkább az országos eseményekhez köthető helyi kapcsolatot és az eredményekhez való hozzájárulást bemutatni kívánó munka. Arra szolgál, hogy összefoglalja 1848–49 helyi vonatkozásait, és

² Ez a jelen dolgozatban az 1848. nyári–őszi helyi eseményeket jelenti. A szabadságharc vonatkozásában pedig a császári udvarral történt szakítás utáni, de főként az 1848. decemberi általános támadástól 1849. augusztus végéig tartó időszakot öleli fel, mivel az 1848. szeptemberi horvát intervenciónak csak korlátozott területi kihatása volt, és ez nem érintette az északkeleti országrész megyéit.

³ Ez utóbbit az iratok hozzáférhetetlensége is indokolja. Erről a források ismertetésénél részletesebben szólok.

ezzel gazdagítsa a forradalomról és szabadságharcról eddig felhalmozott tudásunkat.

Mivel célom a helyi történések összefoglalása volt, igyekeztem minden olyan fontosabb területről szót ejteni, amely tevékenységével valamilyen módon hozzájárulhatott volna az önvédelmi háború remélt győzelméhez. Szeretném ugyanakkor bizonyítani éppen ez utóbbi tevékenység sikerességét, vagyis annak fontosságát, hogy ez a jelentős kiterjedésű terület a szabadságharc leveréséig kitartott a forradalom ügye mellett, és az ideiglenesen Debrecenbe szorult kormányzat szilárd háttországát jelentette. Az a tény, hogy ezen a területen nem voltak nagyobb seregeket megmozgató ütközetek, nem jelenti azt, hogy a határ védelme a galíciai császári csapatok ellenében ne lett volna sikeres és eredményes.

Historiográfia

A szabadságharc leverése után szinte közvetlenül már nagy érdeklődés mutatkozott az 1848–49-es események iránt. Először külföldön, majd a kiegyezést követően belföldön sorra jelentek meg a korábbi résztvevők visszaemlékezései, öngazolásai, akár a napilapokban is. Az ekkor író szerzők vagy részesei voltak az eseményeknek, vagy kortársak, így természetesen saját szemszögükből alkottak véleményt, és nem ismerhették a jó ideig még hozzáférhetetlen osztrák hadilevéltári iratokat sem.⁴ A levéltári források hozzáférhetővé tétele után megnyílt a lehetőség a visszaemlékezések, emlékiratok tartalmának az eredeti iratokkal való összevetésére, újabb eddig nem ismert tények, dokumentumok felfedezésére, és immár árnyaltabb megközelítésű történeti munkák közzétételére. A kutatók újabb és újabb generációi már megpróbálták levetkőzni a kortársak szubjektivitását, őket azonban az éppen aktuális politikai kurzus elvárásai befolyásolhatták. Szinte nem volt olyan rendszer XX. századi történelmünkben, amely ne akarta volna saját történelemszemlélete és ideológiája alapján látni és láttatni a korabeli eseményeket. Az 1980-as években azonban megdőlték a politikai tabuk és mára már sikerült objektívebben bemutatni az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit. Különösen az 1980-as, 1990-es években, valamint az ezredforduló után jelent meg sok új, értékes monográfia és forráskiadvány a korszak történetéről. Jelentős előrelépés az is, hogy az 1990-es évektől megjelent kiadványok gyakran már az osztrák fél oldaláról is vizsgálják

⁴ Az 1848–49-es szabadságharc katonai és politikai iratait egészen az 1920-as évek közepéig Bécsben őrizték, csak az önálló magyar Hadtörténelmi Levéltár 1918-as megalakulása, valamint az 1926-os badeni egyezmény tette lehetővé a kutatók számára a korabeli iratok magyarországi tanulmányozását és részletes feltárását.

a szabadságharc eseményeit. Az osztrák levéltárak mellett azonban — elsősorban a lehetőségek hiánya miatt — az orosz levéltári források kutatása még várat magára.

Az események történetével foglalkozó munkák száma igen jelentős, mondhatni könyvtárnyi méretű szakirodalom áll rendelkezésre. Van jó néhány összefoglaló jellegű munka, de jelentősen több a monográfiák, az események egy-egy részterületével foglalkozó feldolgozások száma. Ez utóbbiak mellett fontosak a folyóiratokban vagy egyéb kiadványokban megjelent tanulmányok, és nem feledkezhetünk meg a forráskiadványokról sem. Mindezek ellenére még mindig vannak feltáratlan területek, kiadásra váró források, és itt elsősorban nem a politikai, hanem a hadieseményekre kell gondolnunk. A szabadságharc hadtörténetírása például máig adós jó néhány hadvezér életrajzával, az alakulattörténetek megírásával, vagy a helyi események részletes feltárásával.

Mivel munkám az események helyi vonatkozásaival foglalkozik, így nem célom historiográfiai áttekintést adni 1848–49 teljes szakirodalmáról. Annál inkább szeretném bemutatni azt a kis számú munkát, ami Északkelet–Magyarország szerepére koncentrál.

Elsőként két kortárs, az események szereplői ragadtak tollat, hogy emléket állítsanak a szabadságharc helyi eseményeinek. Egyikük Várady Gábor⁵, máramarosi nemes, megyei tisztviselő volt 1848-ban. A szabadságharc idején előbb nemzetőrtiszt, majd egy önkéntes-, később honvédszászlóalj parancsnoka lett. A dualizmus idején politikusként, megyei tisztviselőként, íróként vált ismertté. Több korabeli lapban publikálta visszaemlékezéseit. Ezek és *Hulló Levelek* című munkája fontos forrásai 1848–49 helyi történetének.⁶ Utóbbi kötetben rövid levelek formájában, időrendben haladva írta le az átélt események legjellemzőbb vagy nevezetesebb mozzanatait.

A másik fontos kortárs történetíró, Lehoczky Tivadar⁷ szintén az események szemtanúja volt, bár nem törzstisztként, hanem egyszerű tüzérként vett részt a szabadságharcban. Ő azonban Váradyval ellentétben a főhadszíntéren is szerzett tapasztalatokat. Sokrétű munkásságából témánk szempontjából kiemelkedik a *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben* című munkája, amely mind a mai napig a legrészletesebb összefoglalója a vármegye és a vár szabadságharc alatti történetének. Mivel azonban már

⁵ Életrajzi lábjegyzetét lásd később.

⁶ A hivatkozott munkák részletes könyvészeti adatait lásd a bibliográfiában.

⁷ Lehoczky Tivadar (1830–1915) jogász, polihisztor. Fiumei születésű, Rozsnyón bölcsészettudományokat tanult. 1848 júniusában tanulmányait félbehagyva honvéd tüzérnek állt. Több csatában és ütközetben vett részt, a szabadságharc végén alakulata feloszlása után hazatért, folytatta tanulmányait. 1851-ben szerzett jogi diplomát, 1865–1896 között a munkácsi és beregszentmiklósi Schönborn–uradalmak főügyészeként dolgozott. Munkája mellett aktív tudományos tevékenységet fejtett ki. Könyveit és cikkeit a régészet, történelem, néprajz, honismeret, nyelvészet témakörökben írta. Fő műve: *Bereg vármegye monográfiája I–III. Bagu–Szakáll* 83. o.

majd 110 éve íródott, így forrásértéke is korlátozott. Lehoczkynek korántsem állt rendelkezésére a források oly nagy választéka, mint a mai kor kutatójának. Elég, ha csak a bécsi levéltárból azóta hazakerült hadműveleti iratokra gondolunk. Ennek ellenére a rendelkezésére álló adatokat bőséggel összegyűjtötte és közreadta, köztük olyanokat is, amelyeket ma már csak innen ismerünk.⁸

Főként ez utóbbi műre támaszkodva írta és jelentette meg 2002-ben Kárpátalján Fakász Mihály és Fakász János az *Északkelet–Magyarország a szabadságharc viharában* című kötetet, amelyet hiánypótlónak lehetne tekinteni, ha megfelelne a vele szemben a történettudomány által támasztott írott és íratlan szabályoknak. Sajnos azonban nem több egy lelkes helytörténeti munkánál, ahogy ugyanez mondható el a részben Fakász Mihály által írt (társ szerzője Bagu Balázs): *Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/1849-ben* című tanulmányról is.⁹ A lábjegyzetelés és a hivatkozások esetlegessége igen megnehezíti e munkák hasznosítását, több helyen pedig meglehetősen szembetűnő, hogy a szerzők Lehoczky Tivadar művét használták sorvezetőül. Kétségtelen tény azonban, hogy e két mű megszületése a helyi események feldolgozatlansága okán már önmagában üdvözlendő.

Feltétlenül meg kell említenünk Bagu Balázs, Szakáll Mihály és Csatáry György nevét, akik a helytörténetírás avatott művelőiként jelentettek meg több kötetet az 1990-es években, amelyek forrásközléseikkel, vagy a beregszászi levéltár 48-as fondjainak bemutatásával rendkívül nagy szolgálatot tettek a hazai történettudománynak.¹⁰

Így jutunk el a magyarországi szakirodalomig, amely eleddig még nem jelentetett meg összefoglaló munkát a térség 1848–49-es történetéről. A szabadságharc–történeti összefoglalók rövid említései mellett csak Nyéki Tamás egyetemi hallgató: *A munkácsi vár 1848–49-ben* című tanulmányára és jómagam — a Hadtörténelmi Levéltár évkönyveiben, valamint legutóbb a *Századok* című folyóiratban megjelent — forrásközléseire és tanulmányaira támaszkodhatunk. Ez utóbbiak kétségtelen előnye, hogy a szakma szabályai szerint készültek és a további kutatás szempontjából jól használhatóak.

Nem feledkezhetünk meg a Kazinczy Lajos honvéd ezredesről megjelent irodalomról sem, hiszen személye közvetlenül kapcsolódik a régió 1849. nyári

⁸ Lehoczky könyvéből született ugyan egy „modern” kiadás 2000-ben, de a kötet gondozója semmit sem tett hozzá a korábbi műhöz, inkább elvett belőle, hiszen a forráskiadás és újraközlés szabályait figyelmen kívül hagyva átírta a szöveget, az így született mű pedig már nem Lehoczky szóhasználatát tükrözi. *Lehoczky Tivadar: Beregszász és a munkácsi vár 1848–49-ben*. Budapest–Beregszász, 2000.

⁹ E tanulmánynak két változata is megjelent 1998-ban, az egyik Fakász Mihály munkájaként lábjegyzetek nélkül, a másik Bagu Balázs társszerzőségével és jegyzetekkel. Szövegükben azonban megegyeznek. A könyvészeti adatokat lásd a bibliográfiában.

¹⁰ *Bagu–Szakáll, Csatáry György, 1993. Csatáry György: Múltunk írott ereklyéi*. Ungvár–Budapest, 1995. *Csatáry György: Szabadságharc a végeken*. Ungvár, 1999.

történetéhez. Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú* című, 1979-ben megjelent kötete Kazinczy életének és 48-as szerepének máig egyetlen monografikus feldolgoása. Emellett Pribelszki János tanulmánya említhető, amely 1992-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain jelent meg *Kazinczy Lajos a szabadságharcban* címmel.

Mindezek alapján mindenképpen fontosnak érzem választott témám kifejtését, mert azzal olyasmire vállalkozom, amelyre eddig még senki, hiszen modern történeti összefoglaló a térség 1848–49-es történetéről még nem született.

Források¹¹

Korábban írt szakdolgozataim (a főiskolai a munkácsi vár 1848–49-es történetével, az egyetemi Északkelet–Magyarország e négy vármegyéjének szabadságharc alatti történetével foglalkozott) elkészítése során kezdtem foglalkozni az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc e keveset kutatott területével. E két munka azonban csak rövid összefoglalója lehetett annak az eleddig jórészt feltáratlan eseményeknek, mely az akkori országterület északkeleti szegletében történt 1848–49-ben. Terjedelmi és időbeli korlátok miatt is meg kellett elégednem az összefoglalással, amely elsősorban a hadtörténeti vonatkozásokra koncentrált a tényleges önvédelmi harc, majd függetlenségi háború (1848. szeptember – 1849. augusztus) időszakában. Mivel egy eddig kevésbé feltárt témát választottam, főleg levéltári alap kutatásokat kellett végezni, melynek természetesen aligha érhettem a végére. Ezért a levéltári kutatások folytatása mellett döntöttem, hogy azokat immár a doktori disszertációm megírásához használjam fel.

A négy vármegye 1848–49-es történetéhez felhasználható források, mint a korszak magyar kormányserveinek és katonai iratainak majd teljes egésze, a Magyar Országos Levéltár és a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében találhatóak. Ezek közül az Országos Levéltárból a Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó–elnökség, valamint a Hadügyminisztérium Általános iratait néztem át, ezeken kívül az Országos Nemzetőrségi Haditanács irataira fordítottam még figyelmet. Emellett még néhány kisebb fondot kutattam, többek között Máramaros megye a korszakból fennmaradt iratait, a különböző kormánybiztosok fondjának vonatkozó iratait, a HM Újoncozási osztályának iratait, valamint Görgei Artúr és Henryk Dembiński iratait. Ezeket a forrásokat a Hadtörténelmi Levéltárban az 1848–49-es gyűjtemény átnézésével, valamint a cs. kir.

¹¹ A felhasznált források részletes jegyzékét lásd a bibliográfiában.

hadbíróóságok vonatkozó iratainak kutatásával egészítettem ki. A másik három vármegye egykorú iratai a mai Ukrajna területén találhatóak, ahová a kutatási lehetőségek szabályozatlansága, valamint a tudományos kutatást hátráltató egyéb körülmények miatt nem juthattam el. Csatáry György fent említett fondlajstroma segítségével azonban megállapíthattam, hogy Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék Beregszászon található iratai alighanem hasonlóak azon iratokhoz melyeket Máramaros megyére vonatkozóan az Országos Levéltár őriz. Azok átnézése során pedig arra a következtetésre jutottam, hogy témám szempontjából kevés releváns információt tartalmaznak. Szerencsém volt abban is, hogy a számomra fontos 19. hadosztály szintén Beregszászon őrzött irataihoz mikrofilm-másolatban az Országos Levéltárban hozzáférhettem. Hozzá kell azonban tenni azt is, hogy ez a filmtekercs elég vegyes anyagot tartalmaz és az iratok egy része nem illeszthető a fenti cím témakörébe.

Az osztrák fél iratainak megismerése szempontjából elengedhetetlen volt, hogy a magyarországi levéltárak mellett az Österreichisches Staatsarchiv-ban, Bécsben őrzött iratokat is áttekintsem, és olyan dokumentumokat keressek közöttük, melyek elsősorban a másik fél szemszögéből vizsgálják az eseményeket. Ehhez a munkához a bécsi magyar intézet, a Collegium Hungaricum ösztöndíját vettem igénybe. A bécsi Kriegsarchivban elsősorban a Hofkriegsrat/Ministerium des Kriegswesens és az Alte Feldakten fondjának iratait kutattam, de számos értékes információra bukkantam a kitüntetési iratok és a személyi iratok között is.

A források egy másik, nem csekély jelentőségű részét képezik azok a visszaemlékezések, melyeket főleg a XIX. század utolsó harmadában az egykori események szemtanúi készítettek, illetve tettek közzé. Ezek egy része önálló kötetben jelent meg, mások folyóiratokban megtalálhatóak, vagy ma is kéziratban vannak, közgyűjteményi őrizetben. Ugyanakkor rengeteg forráskiadvány jelent meg a különböző levéltárakban őrzött 1848–49-es iratokból, amelyek mind jól hasznosíthatóak voltak. Fontos megemlíteni ezeken kívül az egykorú napi, vagy ritkább megjelenésű hírlapokat, elsősorban a Közlöny számait, melyek tudósításait szintén felhasználtam munkám során.

A felhasznált forrásokból néhány hosszabb lélegzetű idézet, azt a célt szolgálja, hogy a különböző jelentések, beszámolók, parancsok, a szemtanúk visszaemlékezései segítségével minél teljesebb képet nyújtsak az eseményekről. Az idézetek mindig szöveghűen, de a mai helyesíráshoz közelítve szerepelnek.

Kérdések

A téma feldolgozásánál nem annyira a kronologikus, mint inkább a tematikus rendszerezést helyezem előtérbe. A bevezetés után külön fejezetben vizsgálom a négy vármegye közigazgatási, társadalmi, gazdasági, infrastrukturális helyzetét 1848-ban, majd a forradalom és az áprilisi törvények hatására bekövetkezett változásokat (új megyei közigazgatás, nemzetőrség és honvédség szervezése). A következő részben a kormánybiztosi rendszer és a biztosok tevékenységének ismertetése után a hadseregszervezés és a hadiipar helyi vonatkozásaival foglalkozom, majd bemutatom az itt állomásozó és bevetésre került alakulatok, valamint az ütközetek történetét. A térség egyetlen erődítménye, a munkácsi vár, valamint a legjelentősebb itt működő alakulat, a Kazinczy–hadosztály történetét külön–külön fejezetben mutatom be, ez utóbbi kapcsán a nyári hadjárat helyi vonatkozásait is igyekszem feltárni. Végül a befejezésben a dolgozat elején feltett kérdésekre igyekszem választ adni, és képet adok a szabadságharc utáni megtorlás által érintett legfontosabb helyi szereplők sorsáról, valamint a szabadságharc mai emlékezetéről az adott régióban.

A munkámat inspiráló motívumok, a hiánypótló, feltáró munka mellett az eseményekkel kapcsolatban felmerülő kérdések voltak. Három kérdés foglalkoztatott már a kezdetektől. Először is mi indokolja e terület (mellékhadszíntér) mellőzöttségét az 1848–49-el foglalkozó irodalomban? Valóban jelentéktelen az itt tevékenykedő alakulatok teljesítménye, a főhadszíntéren folyó küzdelemhez képest? Ebből a felvetésből máris következik egy másik, miért volt gyengébb a Felső–Magyarországon, különösen annak keleti felén elhelyezett magyar haderő és mi miatt nem használták ki ezt a cs. kir. csapatok? Egyáltalán milyen erők állomásoztak a határ túloldalán? Erejükből valóban csak a Barco tábornok vezette diverzióra tellett?

A második kérdés, hogy Kazinczy ezredes, aki katonai rátermettségét — igaz kisebb erők élén — már a főhadszíntéren is bizonyította, miért nem használta fel az általa összegyűjtött erőket valamilyen nagyobb vállalkozás véghezvitelére? Csak a szabadságharc gyors vége akadályozta meg ebben, vagy más tényezők is közrejátszottak?

És végül, de nem utolsó sorban: hogyan viszonyultak az itt élő nemzetiségek a magyar forradalom és szabadságharc ügyéhez? Abban hogy komoly nemzetiségi mozgalmak nem alakultak ki a térségben, inkább a helyi kormányzat erélyes fellépésének, vagy a nemzetiségi lakosság lojalitásának volt-e szerepe?

Nem reméltem, hogy minden kérdésre kimerítő választ találok, de azt igen, hogy valamelyest közelebb kerülök a megfejtéshez.

Itt szeretném megköszönni témavezetőm, Dr. Hermann Róbert minden részletre kiterjedő figyelmét, segítő tanácsait, melyekkel munkám során támogatott, valamint azt, hogy több alkalommal saját gyűjtéséből bocsátott rendelkezésemre iratmásolatokat. A disszertáció végén található térképeket, dolgozatom megállapításai alapján Nagy Béla, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa készítette.

I. A négy vármegye 1848 tavaszán, és a forradalmi áttörés hatására bekövetkezett változások (közigazgatás, társadalom, gazdaság, haderő)

I. 1. A vármegyék földrajzi elhelyezkedése

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék a történelmi Magyarország északkeleti szegletében helyezkedtek el. A régiót északról és keletről a Kárpátok hegyláncjai, délről Szatmár vármegye és Erdély, nyugatról Szabolcs és Zemplén vármegyék határolták. Ezen a területen a Kárpátok hegyláncainak két nagy egysége különül el: északon a Keleti–Beszkidek, délen a Máramarosi–havasok. A határmenti hegyláncok belső oldalán emelkedő hegyek, északról dél felé haladva a következők: Vihorlát, Szinyák, Borló, Avas, Kőhát és Gutin. A terület jelentős tájegységei: a Tisza, a Visó és az Iza völgye alkotta, Huszt felé haladva egyre szélesedő völgy, a Máramarosi–medence, valamint a Latorcától délre elterülő Szernye–mocsár.¹²

A régió keleti felén Ung megye található, mely nagyjából hegyes, erdős vidék, nyugati harmada azonban apró tavakkal és erdőkkel szabdaltsíkság. Fő folyója az Ung, mely a Beszkidekből ered. Határfolyója a Laborca és a Latorca, a Tisza csak kis részén érinti a megyét.¹³

Ungtól délkeletre fekszik Bereg vármegye. Területe fele részben hegyes, másik felén sík terület, megszakítva dombokkal és tölgyesekkel. Jelentős folyói a megye déli részén folyó Tisza, a hegyeit két nagy tömegre osztó Latorca, valamint a Máramarosból érkező Borsava. A déli sík területen található a Beregszász és Munkács között elterülő Szernye–mocsár. Munkács mellett „egészen elszigetelve magánosan áll, s az említett hegyekkel semmi nemű összefüggésben nincsen” a hegy, melyre a munkácsi vár épült.¹⁴

A Beregtől délkeletre fekvő Máramaros nagyjából hegyes vidék, kivéve a Tisza és mellékfolyói által alkotott, a vármegyén belül észak–déli irányban húzódó völgyet. Jelentős folyói a megyében eredő, már említett Tisza és a beleömlő Visó, Iza, Sugatag, Tarack, Talabor, Nagyg. A megyében találhatóak kisebb tavak és tengerszemek, ezek a következők: szinevéri, polyánai, kalocsai.¹⁵

Ugocsa megye kissé Bereg és Máramaros közé ékelődve azoktól délnyugatra található. Területe nyugati és déli részén sík, keletre és északra hegyes. Hegyei a Beregből

¹² Bak Borbála 35. o.

¹³ Fényes Elek, 1847. 313–314. o.

¹⁴ Fényes Elek, 1847. 320–321. o., az idézet: 320. o.

¹⁵ Fényes Elek, 1847. 366–369. o.

és Máramarosból átnyúló Kárpátok ágai. Folyói a megyén keresztül folyó Tisza, valamint a Batár, a Borsava és a Tur.¹⁶

Az ország északkeleti határát képező Kárpátok hegyláncai évszázadok óta természetes védelmet nyújtottak a határ túloldaláról érkező támadásokkal szemben. Ugyanakkor a hegység átkelésre alkalmas szorosain keresztül lehetséges volt a határ túloldalán állomásozó császári alakulatok betörése. Épp ezért helyeztek el a magyar hatóságok állandó őrhelyeket a határ mentén és erősítették meg a hágókat. A legnagyobb átkelőhelyek ezen a területen a következők voltak: északon a Keleti–Beszkidek hegyláncai közt az Uzsoki– és a Vereckei–hágó, délebbre a Máramarosi–havasokban pedig a Tatár–hágó. A térség egyetlen erődje, a Bereg megyei Munkács vára ugyan nem tartozott az ország jelentős erődítményei közé, de megfelelő bázisul szolgált az itt állomásozó határt védő erőknek, majd később a Kazinczy–hadosztálynak.

Az országnak ebben a szegletében ekkor még nem épültek vasútvonalak, és a mai értelemben vett úthálózat is hiányzott. Az esős időjárás hatására szinte mocsarassá váló földutak miatt a közlekedés elég nehézkes volt. Mivel az esetleg betörő ellenséges csapatok csak a szűk szorosokban kelhettek át a Kárpátokon, és kezdetben, amíg el nem érik a sík területeket a völgyekben kellett haladniuk, ezért az útjuk könnyen elzárható volt. Ezt kitűnően használták ki a Martinyi őrnagy vezette magyar csapatok a podheringi ütközetben, 1849. április 22-én.

I. 2. A közigazgatási szervezet, a társadalom, a gazdaság, és az itt állomásozó haderő helyzete 1848 márciusában

A korabeli magyarországi közigazgatási beosztás szerint, a Tiszán inneni kerület vármegyéi közé tartozott Bereg és Ung, Máramaros és Ugocsa pedig a tiszántúli kerület vármegyéihez. Közülük a legnagyobb területű Máramaros, a legkisebb Ugocsa volt. Bereg és Ung közel azonos területű, az előbbiekné nagysága közötti földrajzi kiterjedéssel. A négy vármegye lakossága nemzetiségi és vallási megoszlás tekintetében elég tarka képet mutatott. Ezekről a megyékről statisztikai adatokkal az 1840-es évekből, Fényes Elek munkáiból rendelkezünk.

Bereg vármegye két központja Beregszász, illetve Munkács városa volt. A megyében 10 mezővárosban, 260 faluban és 4 „népes pusztán” összesen 125 962 fő élt. A

¹⁶ Fényes Elek, 1847. 413. o.

lakosság nemzetiségi megoszlása a következő volt: 50 091 magyar, 704 tót, 2756 német, 67 029 orosz, 5382 zsidó.¹⁷ Vallás tekintetében a helyzet a következő volt: római katolikus 9138 fő, görög katolikus 71 869 fő, evangélikus vallású 615 fő, református 38 958 fő, zsidó 5382 fő. A megye területén főként kukorica, zab és búzatermesztéssel, valamint gyümölcsstermeléssel (szilva, alma, körte) foglalkoztak, de jelentős volt a borászat is. A hegyes vidékeken jellemző volt a juhtenyésztés, a síkvidéken inkább szarvasmarhát és sertést tartottak, a folyóvizekben bőségesen volt hal és rák. A megye komoly ásványvízlelőhelyekkel és timsókö-készletekkel rendelkezett. Munkácson és Beregszászon jellemző volt a kézművesipar, vashámorok voltak Szelesztón, Bilkén és Iloncon, timsógyár Podheringen, Muzsajon és Dédán működött, kereskedelme nem volt jelentős. A megyei nemesség 7984 főt számlált, közülük gróf Schönborn Ferenc a megye 2/3 kitevő birtokokkal rendelkezett. Bereg megye négy főbírói járásra oszlott, a megyegyűléseket Beregszászon vagy Munkácson tartották.¹⁸

Ung vármegye — Ungvár központtal —, 8 mezővárosában, 203 falvában és 11 „népes pusztáján vagy más lakhelyén” összesen 115 997 fő élt. Ebből magyar 35 639, tót 13 153, orosz 59 668, görög 42, és zsidó 7495 lakos volt. Vallási megoszlás tekintetében a következő volt a helyzet: római katolikus 24 121 fő, görög katolikus 64 640 fő, református 19 380 fő, evangélikus 319 fő, görögkeleti (ortodox) 42 fő, zsidó 7495 fő. A megyében elsősorban kukorica, rozs, zab, köles és gyümölcsstermesztéssel, valamint bortermeléssel foglalkoztak. Jelentősnek számított a szarvasmarha és sertésenyésztés is. A megye arany-, ezüst-, vasérc- és porcelánföld-készletekkel, valamint gyógyító hatású ásványvízforrásokkal rendelkezett. Legjelentősebb ipari létesítményei a következők voltak: a záhonyi cukorgyár, az ungvári posztógyár és a szintén ott található porcelánföld tisztító üzem, valamint a később a szabadságharc szempontjából oly fontossá váló vashámorok: Antalóc, Felsőremete, Turjaremete. Kereskedelmi forgalma nem túl jelentős, útjai rossz állapotúak voltak. A megyei nemesség létszáma 5579 fő volt, legnagyobb birtokosai a gróf Apponyi, gróf Sztáray, gróf Barkóczy és a gróf Buttler családok, valamint a Magyar Kamara voltak. A megyét igazgatásilag négy főbírói és hat alszolgabírói járásra osztották, egy-egy járás igazgatásáért a fő- vagy alszolgabíró volt felelős. A megyegyűléseket a

¹⁷ A „népes pusztá” kifejezés itt lakott, tanya- vagy faluszerű települést jelent. A pusztá abban különbözött a községektől, hogy más helységek határához számított terület volt, az összeírásokban ennek neve alatt és nem önállóan szerepelt. Magyarország története 73–74. o. A tót megnevezés a szlovák, az orosz a ruszin nemzetiségre utal.

¹⁸ *Fényes Elek*, 1847. 320–323. o.

megye központjában, Ungváron tartották.¹⁹

Máramaros – Magyarország harmadik legnagyobb területű vármegyéje – központja Sziget volt. A 176 615 főnyi népesség 5 koronai mezőváros²⁰, 1 mezőváros, 162 falu és 34 „telep” lakója volt. Közülük 13 463 magyar, 7268 német, 56 811 oláh²¹, 89 454 orosz, 9619 zsidó nemzetiségű volt. A vallási megoszlás a következőképpen alakult: római katolikus 11 617 fő, görög katolikus 147 997 fő, evangélikus 95 fő, református 7287 fő, zsidó 9619 fő. A megye területén főként kukoricát, búzát, árpát, burgonyát és lent termesztettek. A gyümölcsstermesztés a hidegebb éghajlat miatt kevésbé volt jellemző. Erdőkben gazdag vidék lévén fakitermelésre bőven volt lehetőség. Az állattenyésztés területén a juh, szarvasmarha, sertés és kecsketartás volt jellemző, de a házaknál előfordult baromfitartás is. A szekérrel is járható hegyi utak hiánya miatt a lótarás elterjedt volt, mivel az áruszállítást és utazást lóháton oldották meg. Máramaros legfontosabb ásványkincse a só volt, ennek kitermelése már a középkor óta az egész ország számára rendkívüli fontossággal bírt. Bányásztak még a megyében aranyat, ezüstöt, rézércet, vasércet és még néhány egyéb ásványkincset, területén rendkívül nagy volt az ásványvízlelőhelyek száma. A földművelés a domborzati viszonyok miatt nem volt jelentős, ipara viszont a kézművesség mellett a vasércfeldolgozás fellegvására, a kamarai tulajdonban lévő kabolapolyánai vashámorra épült. A közlekedési nehézségek miatt kereskedelme nem volt jelentős és leginkább Galíciából és Bukovinából áthajtott szarvasmarhákra, valamint lókereskedésre korlátozódott. A megyei nemesség lélekszáma nem csekély, 26300 fő volt. A megye legnagyobb birtokosai a korona és a kincstár, kisebb birtokosai pedig számosan voltak. Máramaros öt főszolgabírói járásra volt felosztva, megyegyűléseit pedig Szigeten tartotta.²²

Ugocsa vármegye székhelye Nagyszőlős volt. A megye lakossága 50 264 főt számlált, e népesség 4 mezővárosban és 65 faluban lakott. A nemzetiségi megoszlás a következő volt: 20 623 magyar, 327 német, 8106 oláh, 19 115 orosz, 2093 zsidó. Vallás tekintetében: római katolikus 4241 fő, görög katolikus 32 746 fő, református 11 163 fő, evangélikus 21 fő, és zsidó vallású 2093 fő volt. Növénytermesztésére búza, rozs, kétszeres,²³ kukorica és szemestakarmányok mellett dohány, kender és len, valamint gyümölcsstermesztés volt jellemző. A megyei sertés és szarvasmarha-tenyésztés, valamint

¹⁹ *Fényes Elek*, 1847. 314–317. o.

²⁰ A Máramarosban lévő sóbányák mellett létrejött települések 1329-ben közösen kaptak az uralkodótól privilégiumokat. Ez az öt máramarosi koronaváros Huszt, Visk, Hosszúmező, Sziget és Técső volt.

²¹ Azaz román.

²² *Fényes Elek*, 1839. 175. o. és *Fényes Elek*, 1847. 369–373. o.

²³ A búza és a rozs keveréke.

halászat érdemel még említést. A terület erdőkben rendkívüli gazdag volt. Ásványkincsei közül egyik sem volt számottevő mennyiségű, ebből következően ipara sem volt. Ugocsa lakói leginkább földműveléssel foglalkoztak, kereskedelme jórészt a nevezetes nagyszőlősi vásárra korlátozódott. A megyei nemesség lélekszáma 4470 fő volt, legnagyobb birtokosai pedig a báró Perényi és a gróf Károlyi családok voltak. A megyegyűlések Nagyszőlősön tartattak, területét pedig két főbírói járásra osztották.²⁴

Az 1848 előtti megyei közigazgatás a középkori Magyarországon kialakult hagyományokat tükrözte. A több évszázados fejlődés eredményeként létrejött, kiváltságokkal alaposan körülbástyázott nemesi önkormányzat – gyakran még az uralkodóval szemben is – a magyar nemesség legfontosabb érdekérvényesítő szerve volt. Feladata a megyei közigazgatás, igazságszolgáltatás ellátása mellett az adók beszedése és a hadsereg részére az országgyűlés által megajánlott újoncok biztosítása volt. A vármegye élén a főispán állt, akit a király nevezett ki, de előfordult, hogy e cím egy adott családon belül öröklődött, így a család örökös főispáni címet viselt az adott megyében. Helyetteseit az első-, valamint másodalispánt a vármegyei tisztikarral egyetemben a megyegyűlés választotta több éves ciklusra. A főispánnak csak a jegyzői, aljegyzői, táblabírói és a tiszteletbeli tisztségekre volt kinevezési joga. A megyegyűlésen csak nemesek vehettek részt, és ez a fórum választotta az országgyűlési követeket, valamint ellátta őket követutasítással. A megyei tisztikarhoz tartoztak a már felsoroltakon kívül a fő- és alügyészek, a pénztárnokok, a számvevő, a levéltárnok, az orvos, a vármegyei járások élén álló fő- és alszolgabírók, segítők az esküdtek, az adószedők és a rendre ügyelő különböző biztosok. A nemesi vármegye szerepe az igazságszolgáltatás területén is jelentős volt. Felügyelte az úriszékek működését, valamint a megyei törvényszékek, sorrendben a szolgabírói szék, az alispáni szék és a megyei törvényszék tevékenységét. A legfelsőbb megyei bírói fórumról már csak az országos törvényszékekhez lehetett fellebbezni, nemteleneknek azonban csak meghatározott esetekben volt erre joguk. A megyei bíróságok mind büntető-, mind magánjogi ügyekben illetékesek voltak.²⁵

²⁴ *Fényes Elek*, 1847. 413–415. o.

²⁵ *Pap József* 38–42. o.

1848 tavaszán a négy vármegyében a legfontosabb megyei méltóságok, a főispáni, az alispáni és adminisztrátori²⁶ tisztségek betöltői a következők voltak:²⁷

Megye Tisztség	Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa
Főispán	Gróf Schönborn– Buchheim Károly (örökös főispán)	Lányi Imre	gróf Vay Ábrahám	báró Perényi Zsigmond
Adminisztrátor	Lónyay János	Pribék Antal	Szentpály László	báró Perényi Gábor
Első alispán	Uray Pál	Horváth Gábor	Pogány Károly	Egry János
Másod alispán	Buday István	Fekete Lőrinc	Mihályi Gábor	Ferenczy Ignác

Végezetül érdemes szemügyre vennünk az Északkelet–Magyarország területén állomásozó cs. kir. katonaság alakulatait és azok létszámát 1848 tavaszán.

A Habsburg Monarchián belül önálló magyar hadsereg nem létezett. A Magyarország területéről bevonultatott újoncok, a közös birodalmi hadsereg egyes ezredeibe kerültek (minden ezred saját toborzókörzettel és toborzóközponttal rendelkezett) és a Monarchia legkülönbözőbb területein teljesítettek szolgálatot. A hazai sorozású ezredek általában az anyaországtól távol, Ausztriában, Csehországban, Morvaországban, Itáliában vagy Galíciában állomásoztak. A Habsburg Birodalom magyarországi toborzású alakulatai közül a beregi és ungi újoncok, a cs. kir. 34. (Porosz herceg) gyalogezredbe kerültek beosztásra, míg a máramarosiak és ugocsaiak a cs. kir. 39. (Dom Miguel) gyalogezred kötelékébe vonultak be. Előbbi toborzó központja Kassán, utóbbié Debrecenben volt. A 34. gyalogezred toborzó körzetével részben megegyezett a 10. (Vilmos) huszárezred körzete, a 39. gyalogezredével pedig azonos volt a 6. (Württemberg) huszárezredé.²⁸

²⁶ A metternichi politika jegyében 1845-ben a „megbízhatatlan” megyék élére, vagy a főispán mellé cs. kir. adminisztrátorokat neveztek ki. Feladatuk volt, hogy a választott alispán helyébe lépve személyesen irányítsák a megyei közgyűlés, a közigazgatás, később az igazságszolgáltatás munkáját és biztosítsák a kormánypárti érdekek érvényesülését. Magyarország története. 225. o.

²⁷ Az 1848. évi tiszti névtár adatai alapján. 96–99. és 222–225. o.

²⁸ Berkó István, 1957. 204–225. o.

A haderő legfőbb parancsnoka az uralkodó volt, de a tényleges katonai hatalom az Udvari Haditanács kezében összpontosult. Ennek alárendeltségébe tartoztak az egységes birodalmi haderő katonai–rendőri feladatainak végrehajtásáért felelős területi főhadparancsnokságok, a Generalkommandók. A birodalom területén összesen 12 főhadparancsnokság működött, ebből Magyarországon²⁹ öt: Buda (Magyarországi Főhadparancsnokság), Temesvár (Bánsági Főhadparancsnokság), Nagyszében (Erdélyi Főhadparancsnokság), Zágráb (Horvátországi Főhadparancsnokság), és Pétervárad (Szlavóniai Főhadparancsnokság) székhellyel. Ezek közül a budai alárendeltségébe tartozott az általunk vizsgált négy vármegye területe is. A főhadparancsnokságok élén álló magas rangú tábornokok személyesen feleltek az adott területen a rendért, a bel- és külbiztonságért, az ő alárendeltségükbe tartoztak az ott állomásozó alakulatok, az ott található különféle intézmények, objektumok.³⁰

1848 tavaszán a Magyarországi Főhadparancsnokság (Buda) alárendeltségébe tartozott 6 hadosztályparancsnokság (Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Sopron), és ezeknek alárendelve 10 dandárparancsnokság (Buda, Székesfehérvár, Pest, Eger, Pozsony (2), Kassa, Szeged, Debrecen, Kőszeg). A hadosztály-, és dandárparancsnokságok tehát – a főhadparancsnokságokhoz hasonlóan – területi bontásban helyezkedtek el, alárendeltségükbe a gyalogos-, és lovas alakulatok tartoztak. Pesten külön tüzérségi hadosztályparancsnokság is működött, ide tartoztak a tábori tüzérség, a vártüzérségi kerület, és a tüzérszertári különítmény egyes alakulatai. Ezen kívül Budán – és minden főhadparancsnokságon – működött a bécsi székhelyű Hadmérnöki Kar kerületi³¹ erődítési igazgatója. Ő volt az előjárója az adott területen található erődökbe rendelt mérnökkari tiszteknek. A Magyarországi Főhadparancsnokság területén ez öt erődöt jelentett: Lipótvárt, Komáromot, Budát, Aradot, és Munkácsot. Tárgyunk szempontjából ez utóbbi, a munkácsi vár válik fontossá.³²

1848 tavaszán Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék területén a következő cs. kir. alakulatok állomásoztak:³³

²⁹ A Horvát–Szlavón Királysággal és Erdéllyel együtt.

³⁰ A szabadságharc katonai története. 12–13. o.

³¹ Minden egyes főhadparancsnokság egy kerületet jelentett.

³² *Urbán Aladár*, 1963. 145–169. o.

³³ *Urbán Aladár*, 1963. A 158–169. o.-i melléklet alapján.

A kassai hadosztály, kassai dandárának alárendeltségében:

Alakulat	Állomáshely
9. (Hartmann) gyalogezred 2. zászlóalja (636 fő): zászlóalj parancsnokság 2 század 4 század	Máramarossziget (Máramaros vármegye) Munkács (Bereg vármegye) Bocskó, Huszt, Máramarossziget, Visk (Máramaros vármegye)
2. helyőrségi zászlóalj ³⁴ 1. százada	munkácsi vár (Bereg vármegye)

Emellett a munkácsi erődparancsnokság, Munkács (Bereg vármegye), erődparancsnok: Franz Laube őrnagy.

I. 3. Az 1848. áprilisi törvények hatása a közigazgatásra, a társadalomra és a haderő helyzetére, a nemzetőrség és az első honvédzászlóaljok szervezése

Összességében elmondható, hogy a március 15-i pesti és pozsonyi–bécsi események, a Batthyány–kormány megalakulása, illetve a reformkori liberális ellenzéki követeléseket rövid idő alatt törvényekbe foglaló utolsó reformországgyűlés tevékenysége az északkeleti megyéktől távol zajlottak. De rögtön le kell szögeznünk, hogy ez csak az események fizikai távolságát jelenti. Az országgyűlésen zajló vitákban, az új törvények meghozatalában a négy vármegye követői is részt vettek. A hírek, melyek néhány napos késéssel ugyan, de ide is eljutottak, itt is felbolygatták a közéletet. Az áprilisi törvények, melyek alapjaiban változtatták meg az ország addigi társadalmi berendezkedését, itt is éreztették hatásukat. Az országos események „kicsiben” itt is lezajlottak, megtörténtek a megyei, illetve országgyűlési választások, a nemzetőröket összeírták és felállították a helyi nemzetőr alakulatokat, a honvédtoborzás is megkezdődött. Nézzük a helyi történéseket részleteiben!

Az ungi, beregi, máramarosi és ugocsai követek egy kivétellel ellenzéki utasítással vettek részt az 1847–1848. évi utolsó rendi országgyűlésen. Résztvételükkel így a polgári átalakulás erőinek táborát erősítették. Közülük Lónyay Menyhért tevékenyen

³⁴ Garnison Bataillon, általában öregebb és félrokkant katonák szolgáltak itt.

közreműködött az áprilisi törvények megalkotásában. A követek legfontosabb jellemzőit a következő táblázat foglalja össze:³⁵

Név	Megye	Pártállás	Megyei tisztség	Országgyűlési tisztség
Asztalos Pál	Máramaros	ellenzéki	főszolgabíró	kerületi jegyző
Bernáth Zsigmond	Ung	ellenzéki	táblabíró	
Egry János	Ugocsa	ellenzéki	első alispán	
Lónyay Menyhért	Bereg	ellenzéki	táblabíró	
Mann József	Máramaros	ellenzéki	főszolgabíró	
Szintay János	Bereg	ellenzéki	főügyész	
ifj. Tabódy Pál	Ung	konzervatív		
Újhelyi Sándor	Ugocsa	ellenzéki	táblabíró	

Az 1848. áprilisi törvények közül a XVI. törvénycikk rendelkezett a megyei hatóság ideiglenes gyakorlásáról, a XVII. pedig a megyei tisztválasztásokról. Előbbi rendelkezései szerint, amíg a következő országgyűlés nem hoz törvényt „a megyei szervezetnek népképviselőt alapján rendezéséről”³⁶, addig a megyei hatóság gyakorlása ideiglenesen a törvénycikk által megszabott módon folyik. Ezek szerint a rendi országgyűlés berekesztése után a legrövidebb időn belül összehívják a megyei közgyűlést. Ezen az eddigi törvények alapján szavazati joggal bírók, valamint azok vesznek részt, akik az újabb, jogkiterjesztő határozatok révén, vagy a községek képviselőválasztásai alapján kerülnek be.³⁷ Ezen a közgyűlésen „egy nagyobb számú állandó bizottmány fog, minden születésrei különbség nélkül, a szokott módon választani”,³⁸ mely a főispán, vagy annak távollétében az alispán elnöklete alatt a megyei közgyűléseket megillető jogokat gyakorolja. E bizottmány „úgy a ministeriummal³⁹ egyenes érintkezésben álland, mint törvény értelmében a megyei tisztviselőkkel határozatilag rendelkezendik”⁴⁰. A megyei

³⁵ KLÖM XI. 747–766. alapján.

³⁶ MT 237. o.

³⁷ Ez utóbbit a törvény részletesebben nem szabályozta.

³⁸ MT 237. o.

³⁹ Azaz a kormánnyal.

⁴⁰ MT 238. o.

bizottmány ülései nyilvánosak lesznek. Ami az adminisztrátori rendszert illeti, azt a minisztertanács április 15-i ülésén megszüntnek nyilvánította és ezt a belügyminiszter április 16-án rendeletben tudatta a törvényhatóságokkal.⁴¹ A XVII. törvénycikk arról rendelkezett, hogy az eddig hivatalban lévő megyei tisztviselők hivatalban maradnak. Ha esetleg új hivatalok betöltéséről vagy hivatalnokok pótlásáról kellene intézkedni, azt a főispán a XVI. törvénycikk értelmében választott megyei választmánnyal együtt fogja megtenni.⁴² Erre általában országgyűlési képviselővé választás vagy lemondások miatt került sor és bár ez utóbbinál a visszavonulás indoka családi vagy egészségügyi probléma volt, sejthető e mögött a politikai indíttatás is. A helyükre kinevezett új tisztségviselők általában a helyi nemesség soraiból kerültek ki, akiket a megyei közéletben és hivatalokban korábban megszerzett gyakorlatuk és szakértelmük is alkalmassá tett a közigazgatási feladatok ellátására. Volt olyan eset is, mikor a főispán akart lemondani (gróf Vay Ábrahám, Máramaros főispánja, május 30.) de kérését maga a belügyminiszter utasította el, mondván: „ésszel és okossággal” tartsa féken a román nemzetiségű lakosságot, „kerítse hatalmába Máramarost és tartsa meg a hazának”.⁴³ Egyébként a Marczius Tizenötödike című lap május végétől következetesen Vay leváltása mellett kampányolt és helyette Mihályi Gábor főispáni kinevezése mellett érvelt.⁴⁴

A vármegyei vezetés átalakulása a négy vármegyében (dőlt betűvel az újonnan kinevezett vagy választott személyek):⁴⁵

Megye Tisztség	Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa
Főispán	Gróf Schönborn– Buchheim Károly (örökös főispán)	<i>Bernáth Zsigmond (június 13-tól, augusztus közepén lemondott)</i>	Gróf Vay Ábrahám	báró Perényi Zsigmond

⁴¹ F. Kiss Erzsébet: Az 1848–49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. 21. o. Pap Dénes I. k. 50–51. o.

⁴² MT 237–238. o.

⁴³ Sipta István: Szemere Bertalan és a vármegyék 1848-ban. In: *Ruszoly József* 1. k. 215. o.

⁴⁴ Marczius Tizenötödike (64.) 1848. máj. 29. 255., (94.) 1848. júl. 3. 377., (108.) 1848. júl. 19. 433.

⁴⁵ Nemzeti (42.) 1848. jún. 29. 164., (45.) 1848. júl. 2. 175–176., (71.) 1848. aug. 2. 279., Kossuth Hírlapja (27.) 1848. aug. 1. 121., (45.) 1848. aug. 22. 205.

Megye Tisztség	Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa
Adminisztrátor	<i>A tisztség április 15-én megszűnt.</i>			
Első alispán	Uray Pál	Horváth Gábor	Pogány Károly	Egry János
Másodalispán	Buday István	<i>Orosz András (július 25-től)</i>	<i>Szaplonczay Zsigmond (június 26-tól)</i>	Ferenczy Ignác

A választások népképviselési alpra helyezésével (V. tc.) megszűnt a követküldés rendszere is. Az igazságszolgáltatás területén annyi változás történt, hogy az úriszék megszüntetésével az igazságszolgáltatás teljes egészében a megyei törvényszékek hatáskörébe került (IX tc. 4. §). A nemzetiségi mozgalmak lecsendesítése, majd a szeptemberben meginduló önvédelmi háború sikeres megvívásának követelményei azonban hamarosan tovább szűkítették a vármegyei autonómiát, és életre hívtak egy új intézményt, a kormánybiztosi megbízatást. A kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban OHB) által különböző feladatkörökkel kinevezett kormánybiztosok általában egy vagy több megyére kiterjedő hatáskörrel rendelkeztek és megbízatásuk lényege a háború feltételeinek biztosítása volt. Törvények nem szabályozták tevékenységüket, feladataikat megbízólevelük tartalmazta. Tevékenységük során jelentős mértékben korlátozták a megyei hatóságok működését, rendelkezettek a helyi adminisztráció fölött, befolyásuk volt a helyi nemzetőrség és katonaság működésére. Szükség esetén felfüggeszthették, helyettesíthették a megyei tisztségviselőket is. A hadi események alakulása és végül a szabadságharc leverése miatt a vármegyei igazgatás végleges alkotmányos rendezése elmaradt. Erre csak 1867 után kerülhetett sor.⁴⁶

1848 tavaszán azonban a hatályos törvényi rendelkezések alapján szerveződött a megyei közigazgatás e négy vármegye területén is. Szemere Bertalan belügyminiszter április 19-i rendelete értelmében május elejére megalakultak a vármegyei állandó bizottmányok és a népképviselési választások végrehajtásáért felelős középponti választmány. Országosan jellemző volt, hogy az újonnan választott megyei bizottmányok tagjai a korábbi megyei közéletből kerültek ki, és bár az alsóbb rétegek képviselete is megoldódott, a távolabb lakó és kevésbé tehető tagok az üléseken ritkábban tudtak részt

⁴⁶ Pap József 44–46. o.

venni.⁴⁷ Máramaros vármegye választmányáról így írt a Közlöny című hivatalos lap levelezője: „Minden úgy, mint a boldog emlékü közgyűlésekben, kivéve a tekintetes státusok és rendek megszólítást.” A tudósító szerint a megyei közigazgatásban nem sok változást hozott az 1848. évi XVI. törvénycikk. Annak ellenére ugyanis, hogy a megyei bizottmány hivatalos létszáma 300 fő körüli volt, a tanácskozásokon mégis csak a megyei tisztviselők és hivatalnokok, valamint néhány városi polgár vett részt.⁴⁸

Júniusban megtartották az országgyűlési választásokat. Az 1848. évi V. törvénycikk értelmében a megyék közül Bereg négy, Ung négy, Máramaros hat, Ugocsa pedig két képviselőt küldhetett a képviselőházba. A választók létszámáról csak három megyéből vannak adataink: Bereg megyében a lakosság 9%-át, Ung megyében 7.5%-át tette ki az összeírt választók létszáma, Ugocsában pedig majdnem 11%-át.⁴⁹ Ez mindhárom esetben jobb arány volt, mint az országos átlag, ami 6–7% körül alakult. Az első helyi népképviselők a következők voltak:⁵⁰

Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa
Lónyay Menyhért	Fekete Lőrinc	Mann József	Egry János ⁵¹
Buday Sándor	Kandó Kálmán	Mihályi Gábor	Abonyi István
Szintay János	Pribék Antal	Ifj. Asztalos Pál ⁵²	
Román Ferenc	Olcsváry Gábor	Szaplonczay József	
		Selevér Elek	
		Móricz Antal	

A választások a legtöbb helyen rendben zajlottak le. A képviselők többségét (14 főt) egyhangúlag, közfelkiáltással küldték az országgyűlésbe, a velük szemben álló jelölt — ha volt ilyen — általában még a választási procedúra előtt visszalépett. Három esetben volt ellenjelölt is, de közülük csak egy választásnál volt igazán szoros az eredmény (Lónyay–Eötvös T., Bereg megye, Beregszász). Egy képviselő, az 1849 júniusában pótlólag választott Szöllősy Károly megválasztásának körülményei nem ismertek. A

⁴⁷ *Csizmadia Andor*, 1963. 82–83. o. Csizmadia idézi Ugocsa vármegye középponti választmányának összetételét: 21 földbirtokos, 7 egyházi személy, 3 iparos, 28 paraszt. Uo. 83. o.

⁴⁸ Közlöny (12.) 1848. jún. 20. 46. o.

⁴⁹ *Csizmadia Andor*, 1963. 328–329. o., valamint Pesti Hírlap (92.) 1848. jún. 27. 592–593. o.

⁵⁰ *Pálmány Béla* 1226–1232. o. alapján.

⁵¹ A képviselő lemondása után Török István személyében új képviselőt választottak. *Pálmány Béla* 1232. o.

⁵² A képviselő 1849. márciusi halála után új képviselőt választottak Szöllősy Károly személyében, de igazolására már nem került sor. *Pálmány Béla* 1230. o.

beregszászi párharcnál vallási színezetet kapott a vetélkedés: a Kossuth Hírlapja beszámolója szerint a református papság Eötvös ellen izgatott a nép körében, e vádat azonban ugyanezen lapban cáfolták meg az érintettek képviselői.⁵³

Csizmadia Andor kutatásai szerint a választások alkalmával nemzetiségi megmozdulásokra is sor került az északkeleti megyékben. Konkrétan azonban csak egyet említ: Egry János, Ugocsa megyei képviselő választásánál fordult elő, hogy a választás után román nemzetiségűek zavargására került sor, akiket a korabeli beszámoló szerint „alig lehetett lecsillapítani”. A Pesti Hírlap ugyanekkor orosz ajkú elégedetlenkedőkről tudósított. Vezetőikkel a választás előtt Egry már tanácskozott és akkor neki a részt vevő lelkészek kijelentették: nem támogatják a pánszláv mozgalmakat. A június 20-i választások alkalmával minden rendben is zajlott, de a voksolás után másfél ezres tömeg követelte saját nemzetiségi jelöltje megválasztását. A napilapok beszámolója szerint Egry ezután rögtön lemondott. Lemondása azonban csak később vált hivatalossá és írhatták ki az új választást.⁵⁴

A Jelenkor és a Pesti Hírlap című lapokban megjelent beszámolók a Bereg megyei munkácsi kerület képviselőválasztása alkalmával említettek nemzetiségi vonatkozású összetűzéseket. Itt a beszámolók szerint Román Ferenc megválasztását az orosz ajkú görög katolikus papság rémhírek terjesztésével és a nép közötti agitációval, izgatással igyekezett megakadályozni, és a saját jelöltjüket megválasztatni. Ez végül sikertelen maradt, mert jelöltjük, Hajdu Jeromos visszalépett miután hívei kődobálással keltettek botrányt. Egy másik lapban, a Nemzetiben az ellenérdekelt fél, a munkácsi választókerület „magyar érzelmű orosz papjai” tiltakoztak Román Ferenc korábbi javaslata ellen, mely szerint az orosz ajkú nemzetőrök nem kaphatnak fegyvert, emellett kampányvisszaélésekkel is vádolták őt. A Pesti Hírlapban ugyanakkor orosz ajkú polgárok tettek nyilatkozatot a haza iránti hűségükről.⁵⁵

A Nemzeti egyik tudósítója a ruszin nemzetiség és görög katolikus papjaik választásokon történt felhasználásáról, valamint az ebből támadt „zavarokról” számolt be Ung megye szerednyei, ungvári és szobránci választókerületéből is.⁵⁶ Az Egry János lemondása utáni, Ugocsa megyei megismételt képviselőválasztáson augusztus 23-án ismét botrány volt. Legalábbis erről számolt be a Marcius Tizenötödike. A lap tudósítója szerint

⁵³ Kossuth Hírlapja (2.) 1848. júl. 2. 7., (32.) 1848. aug. 6. 144–145.

⁵⁴ *Csizmadia Andor*, 1963. 115–116., valamint Pesti Hírlap (91.) 1848. jún. 25. 588., (92.) 1848. jún. 27. 592–593.

⁵⁵ Jelenkor (71.) 1848. jún. 18. 292. és (76.) 1848. jún. 29. 310., Nemzeti (32.) 1848. jún. 17. 124., Pesti Hírlap (80.) 1848. jún. 11. 541., (83.) 1848. jún. 16. 555., (92.) 1848. jún. 27. 592–593.

⁵⁶ Nemzeti (59. és 60.) 1848. júl. 19–20. 231. és 235.

Török Istvánt a nemesség erőszakos fellépése emelte egyhangúlag a képviselői székbe. Az érintett néhány nap múlva ugyanezen lap hasábjain cáfolta a vádakát.⁵⁷

Az összesen tizennyolc (a tizenhat 1848. júniusban és a két később választott) népképviselő mindegyike nemesi származású volt. Közülük ketten (Mann, Mihályi) román nemzetiségűek voltak, Román Ferenc pedig elmagyarosodott román nemesi családból származott. Így, bár nem arányszámukhoz mérten és csak a románok, de a nemzetiségek is képviselve voltak. Szinte valamennyien a megyei közigazgatásban tisztviselőként szerezték első politikai tapasztalataikat. Sokan az 1860-as évek országgyűlésein, majd a kiegyezés után is szerepet vállaltak a magyar politikai életben. Egyikük — Lónyay Menyhért — egészen a miniszterelnöki és a közös pénzügyminiszteri pozícióig vitte. Egyértelműen megállapíthatjuk tehát, hogy — amint az országos vonatkozásban is igaz — a népképviselői választások során a köznemesek közül kikerülő megyei tisztviselői réteg kapott felhatalmazást arra, hogy az újonnan összeülő országgyűlésben képviselje a nemzetet. Ezek a képviselők az 1848–49. évi országgyűlés vitáiban és a szavazások alkalmával többségükben kormánypárti álláspontot képviseltek (11 fő), 5 fő ingadozóként, vagy a kormányt többször leszavazva szerepelt, ketten pedig részt sem vettek a szavazásokon (a mandátumigazolásról lemaradó Szöllősy Károly és a mindössze egyszer szavazó Pribék Antal). Mindebből levonható a következtetés, hogy Északkelet-Magyarország népképviselői, ahogy az utolsó rendi országgyűlés helyi követői, többségükben a reformkori ellenzék, majd az ebből alakuló 1848-as kormánypárt, később pedig a Kossuth vezette forradalmi kormányzat híveiként és támogatóiként szerepeltek.⁵⁸

A főrendi ház megőrizte korábbi összetételét, a világi és egyházi főrendek, a zászlósurak, főispánok és főkapitányok kaptak meghívót. A változás annyiban volt jelentős, hogy immár nemcsak a szűkebb értelemben vett Magyarország, valamint Horvátország, de Erdély főrendjei is meghívást kaptak. A kamara elnevezése is változott, immár felsőháznak hívták. Helyi illetőségű tagjai közül báró Perényi Zsigmond ugoicsai főispán, alelnök, valamint a Máramaros megyei birtokos báró Sztojka Imre korelnök töltöttek be jelentős funkciót. Rajtuk kívül Popovics Vazul munkácsi görög katolikus megyés püspök, Bernáth Zsigmond Ung megyei főispán, Eötvös Tamás Bereg megyei főispán vett részt az 1848–49. évi országgyűlésen és megjelent néhány helyi birtokos is. Nem jelent meg a felsőházban gróf Schönborn–Buchheim Károly Bereg megyei örökös főispán és gróf Vay Ábrahám Máramaros megyei főispán, valamint számos helyi birtokos

⁵⁷ Marcius Tizenötödike (149.) 1848. szept. 5. 600., (154.) 1848. szept. 11. 619–620.

⁵⁸ *Pálmány Béla* 1254–1272. o.

főrend.⁵⁹

Érdeemes röviden ismertetni az egyes képviselők és a jelentősebb felsőházi tagok életrajzát. Kik voltak tehát azok a személyek, akik a négy északkeleti vármegye lakosságát képviselték a Magyar Királyság első népképviselési országgyűlésén?

Bereg vármegye beregszászi kerületben választott képviselője a későbbi miniszterelnök, Lónyay Menyhért (1822–1884) volt. Tekintélyes északkelet–magyarországi birtokos családból származott, felmenői magas megyei és állami hivatalokat töltöttek be. Jogot végzett, Bereg megyében táblabírói tisztséget töltött be. 1843-ban és 1847-ben is országgyűlési követté választották a megyében, az ellenzék tagja volt. 1848-ban a későbbi kormánybiztos és megyei főispán, Eötvös Tamás ellenében választották képviselővé. Az országgyűlés munkájában végig részt vett, 1849. május 6-tól pénzügyi államtitkárrá nevezték ki.⁶⁰

Buday Sándor (1820–1879), Bereg vármegye felvidéki kerületének képviselője helyi birtokos családból származott, jogot végzett. 1841-től a táblabírói és a megyei aljegyzői, 1845-től a főjegyzői tiszteletet töltötte be. 1848. június 20-án választották népképviselővé. Végig részt vett az országgyűlés munkájában, 1849. április 5-től tagja volt a Radical Pártnak.⁶¹

Szintay János (1813–1861) Bereg vármegye kászonyi kerületének képviselője volt. Birtokos nemesi családból származott, a középiskola után jogi tanulmányokat folytatott. Már az 1832–36-os országgyűlésen jelen volt Kölcsey Ferenc írnokaként. Itt ismerkedett meg Kossuth Lajossal, és kötött barátságot Lovassy Lászlóval. 1841-től a Bereg megyei közéletben vett részt: előbb táblabíró lett, majd 1845-ben elnyerte a megyei tiszti főügyészi hivatalt. Az 1847–48. évi országgyűlésen a megye követeként vett részt. 1848. június 20-án népképviselővé választották. 1848. szeptember 18-án Batthyány Bereg megyei honvédtoborzási biztossá, október 17-én az Országos Honvédelmi Bizottmány a megye teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki. Ebbéli minőségében aktívan részt vett a munkácsi vár magyar kézre juttatásában, valamint a határvédelem, a honvédség ellátásának és felfegyverzésének megszervezésében. 1849. május 31-én Kossuth kormányzó az Országos Főtörvényszék egyik bírójává nevezte ki.⁶²

Román Ferenc (1804–1868), aki a Bereg megyei munkácsi kerület képviselője volt, elmagyarosodott román nemesi kötődésű családból származott. Jogi tanulmányai után

⁵⁹ *Pálmány Béla* 15. o. és 1067–1150. o.

⁶⁰ *Böölöny–Hubai* 171. és 386. o., *Pálmány Béla* 509–512. o.

⁶¹ *Pálmány Béla* 166–168. o.

⁶² *Pálmány Béla* 858–859. o. és *Hermann Róbert*, 1998. 69. o.

Bereg vármegyében alügyészként, táblabíróként, majd főjegyzőként tevékenykedett, 1845-től a munkácsi uradalom ügyészi tisztét töltötte be. 1848. június 21-én választották meg képviselőnek. Az országgyűlés munkájában végig részt vett, belépett a Radical Pártba.⁶³

Fekete Lőrinc (1801–1867), Ung vármegye nagykaposi kerületének képviselője kisbirtokos nemesi családban született. Jogi tanulmányai után 1848 előtt a vármegyében alügyészként, szobranci járási főszolgabíróként, végül megyei másodalispánként tevékenykedett. 1848. június 23-án választották népképviselővé. Az országgyűlés munkájában 1849. április közepéig vett részt, ekkor egészségi állapota miatt kért távozási engedélyt, amit meg is kapott. Július végén lemondott képviselői mandátumáról. Új választásokra kerületében a szabadságharc veresége miatt már nem került sor.⁶⁴

Kandó Kálmán (1811–1888), az Ung vármegyei szerednyei kerület képviselője jómódú birtokos nemesi család leszármazottja volt. Jogi végzettséget szerzett és valószínűleg közhivatali pályára lépett, de tisztségei nem ismertek. 1848-ban a Heves megyei központi választmány tagja volt, majd június 23-án népképviselővé választották. Október 3–11. között a Belügyminisztérium által a főserghez kiküldött tábort biztosként tevékenykedett. Az országgyűlés munkájában végig részt vett.⁶⁵

Pribék Antal (1797–1881), Ung vármegye szobranci kerületének képviselője a megye egyik ősi nemesi családjában született. Jogi végzettséget szerzett és megyei tisztviselő lett. Alszolgabírói, főszolgabírói, másodalispáni és első alispáni tisztségeket töltött be és az 1839–40. évi országgyűlésen megyéje egyik követe volt. 1846–1848 között Ung vármegye főispáni helytartójaként (adminisztrátorként) tevékenykedett. 1848. június 23-án választották képviselővé. Betegsége miatt keveset vett részt az országgyűlés munkájában, 1849. április elején pedig egészsége helyreállítására szabadságot kért. Ezután nem volt jelen az országgyűlésben.⁶⁶

Olcsváry Gábor (1809–1867), Ung vármegye ungvári kerületének képviselője ősi birtokos család sarja volt. Jogi végzettséget szerzett és ügyvédként tevékenykedett. 1848. június 23-án választották képviselővé. Megszakításokkal részt vett az országgyűlés munkájában, 1849. májusban hosszabb szabadságon volt. Előzőleg tagja lett a Radical Pártnak.⁶⁷

Mann József (Mán József, Man, Iosiv, 1817–1876), Máramaros megye kászói–

⁶³ *Pálmány Béla* 728–730. o.

⁶⁴ *Pálmány Béla* 261–262. o.

⁶⁵ *Pálmány Béla* 421–422. o. és *Hermann Róbert*, 1998. 61.o.

⁶⁶ *Pálmány Béla* 695–696. o.

⁶⁷ *Pálmány Béla* 623–624. o.

aknasugatagi kerületének román nemzetiségű képviselője ősi helyi birtokos család egyetlen gyermekeként nőtt fel. Bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott. Már nagyon fiatalon bekapcsolódott a megyei közéletbe, jegyzői, majd al- és főszolgabírói tisztségeket töltött be. 1843–44-ben és 1847–48-ban is országgyűlési követévé választotta a megye. 1848. június 21-én lett népképviselő. Az országgyűlés munkájában 1848 ősztől nem vett részt, mert a megyei védbizottmány elnökévé választották, majd Mihályi Gábor mellett segédkormánybiztosként működött. 1849. március 13-tól a toronyai vidék védelmére rendelt kormánybiztosként folytatta sikeres tevékenységét.⁶⁸

Mihályi Gábor (Mihali, Gabriel, 1807–1875), Máramaros megye felsővisói kerületének képviselője ősi román nemesi családból származott. Jogi tanulmányai után közéleti pályára lépett. Al- és főszolgabírói, valamint táblabírói tisztségek után 1845-től a megye másodalispánjává választották. Az 1839–40. és az 1843–44. évi országgyűléseken, mint megyei követ vett részt. 1848. június 21-én választották népképviselővé. A ház munkájában 1848. szeptembertől nem vett részt, mert augusztus 24-én kormánybiztossá nevezték ki nyolc északkeleti és partiumi megye, valamint a 17. (2. román) határőrezred területére. Nemsokára azonban újabb helyi kormánybiztosok kinevezésére került sor és az általa felügyelt terület gyakorlatilag Máramaros megyére korlátozódott, ahol Mann Józseffel közösen tevékenyen részt vett a helyi népfelkelés és a honvédség ellátásának megszervezésében, valamint a határvédelemben.⁶⁹

Ifj. Asztalos Pál (1816–1849), Máramaros vármegye huszti kerületének képviselője egy ősi megyei család sarjaként édesapja nyomdokain lépett közéleti pályára. Az 1847–48. évi országgyűlésen megyei követ, 1848-ban főszolgabíró, majd a Királyi Tábla ülnöke volt. Közben, 1848. áprilisban a Wesselényi Miklós vezette, a Részek (Partium) visszacsatolására kiküldött királyi biztosság tagjává nevezték ki. 1848. június 23-án választották népképviselővé. Asztalos egyike volt a legtevékenyebb képviselőknek. Kormánybiztosnak még kétszer küldték ki. Előbb harmadmagával a dunántúli táborba küldött nemzetgyűlési biztos (1848. szeptember 15.), majd Csány László erdélyi kormánybiztos mellé segéddé nevezték ki (1849. január 24.). A hadi események színhelyén kapott agyhártyagyulladás következtében halt meg 1849. március 11-én.⁷⁰

Szöllősy Károly (1810–1812 körül–1861 után), Máramaros vármegye huszti kerületének Asztalos halála utáni második képviselője volt. Életéről kevés adat áll

⁶⁸ Pálmány Béla 542–544. o. és Hermann Róbert, 1998. 63. o.

⁶⁹ Pálmány Béla 564–566. o. és Hermann Róbert, 1998. 63–64. o.

⁷⁰ Pálmány Béla 53–56. o. és Hermann Róbert, 1998. 52. o.

rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy nemesi családból származott és 1848 előtt bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott, majd ügyvédi vizsgát tett. 1848. június 23-án a már említett Asztalossal szemben maradt alul a képviselőválasztáson. Az 1849. márciusban elhunyt képviselő helyére az év júniusban választották meg, de mandátumigazolására már nem került sor.⁷¹

Szaplonczay József (1813–1879), Máramaros vármegye szigeti kerületének képviselője a megye egyik legtekintélyesebb birtokos nemesi családjából származott. Bölcsészeti és jogi tanulmányok után megyei tiszttelviselő lett. Pályafutása során megyei aljegyzői, valamint különböző járásokban al- és főszolgabírói hivatalt töltött be. 1848. június 21-én választották népképviselővé. Végig tagja volt a képviselőháznak.⁷²

Selevér Elek (1813 körül–1854 után), Máramaros megye ökörmezői kerületének képviselője helyi nemesi családból származott. Jogi tanulmányok után járási alszolgabírói, majd főszolgabírói tisztséget viselt. 1848. június 21-én választották képviselővé. Az országgyűlésen egészen 1849. június végéig részt vett.⁷³

Móricz Antal (1817–1888), Máramaros megye técsői kerületének képviselője szintén helyi nemesi családból származott. 1848 előtt járási alszolgabírói, majd pénztárnoki és házi főadószedői tisztségeket viselt. 1848 nyarán országgyűlési képviselővé választották. 1849. ápriliséig vett részt a képviselőház ülésein, ekkor két hétre magánügyei intézésére távozási engedélyt kért, amit meg is kapott. Ezután azonban nem tért vissza az országgyűlésre.⁷⁴

Egry János (1805–1849), Ugocsa vármegye halmi kerületének képviselője jómódú birtokos nemesi családban született. Jogi tanulmányai után megyei pályára lépett, ahol főjegyzőként, majd 1844-től Ugocsa megye első alispánjaként működött. Az 1847–48. évi országgyűlésen távollevő főrend követeként vett részt. 1848 júniusában választották népképviselővé, de már augusztus 20-án lemondott mandátumáról és inkább vármegyei hivatalát választotta. 1848. szeptember 17-én megyei honvédtoborzási biztossá nevezték ki. 1849. május 2-án váratlanul elhunyt.⁷⁵

Török István (1817–1876), Ugocsa megye halmi kerületének második képviselője jómódú helyi birtokos nemesi családból származott. Jogi tanulmányok és ügyvédi vizsga után megyei aljegyző, 1848-ban főjegyző volt. Júniusban nem indult a képviselőségért, de

⁷¹ *Pálmány Béla* 1020–1021. o.

⁷² *Pálmány Béla* 824–826. o.

⁷³ *Pálmány Béla* 758–759. o.

⁷⁴ *Pálmány Béla* 580–581. o.

⁷⁵ *Pálmány Béla* 222–223. o. és *Hermann Róbert*, 1998. 57. o., *Közlöny* (102.) 1849. máj. 11. 379. o.

Egry János augusztus 20-i lemondása után már őt választották népképviselővé. Az országgyűlés tagja maradt egészen 1849. május 31-i lemondásáig. Helyére idő hiányában már nem választottak új képviselőt.⁷⁶

Abonyi István (1813–1875), Ugocsa megye nagyszőlős–tiszaujlaki kerületének képviselője helyi nemesi családból származott. Jogi tanulmányok után ügyvédként, majd uradalmi ügyészként helyezkedett el. Később a vármegyében táblabíró, majd főügyész lett. 1848 nyarán képviselővé választották, még előtte kinevezték a Királyi Tábla ülnökévé. Az országgyűlésen végig tevékenyen részt vett. 1849. nyarán az Igazságügyi Minisztérium osztályfőnöke lett.⁷⁷

Bár 1848–49-ben a felsőház politikai szerepe jóval kisebb volt, mint a képviselőházé és a tagok jelentős része meg sem jelent az országgyűlésen, mégis érdemes felidézni kik voltak az északkeleti megyékből érkező jelentősebb felsőházi tagok!

Báró Perényi Zsigmond (1783–1849), ősi főnemesi családban született, birtokai Bereg és Ugocsa megyében feküdtek. Jogi tanulmányok után Bereg megyei főjegyző, másod-, majd első alispán volt. Később a Helytartótanács tanácsosa, majd a Hétszemélyes Tábla bírója lett. 1833-tól Ugocsa vármegye főispáni tisztét töltötte be. Követként részt vett a 19. század első felének országgyűlésein. 1825-től előbb az alsó-, majd a felsőtáblán az ellenzék egyik vezére lett. 1848. május 20-tól erdélyi királyi biztosként működött közre az unió megvalósításában, majd június 25-től a felsőház alelnökévé és az országgyűlés egyik legaktívabb tagjaként tevékenykedett. A Debrecenbe költözött országgyűlés felsőházában másodelnökként már ő vezette az üléseket. Nem rajta múlt, hogy mindössze 30–40 tag jelent meg a debreceni felsőházi üléseken. Tagja volt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, 1849. május 29-től Kossuth a Hétszemélyes Törvényszék elnökévé nevezte ki. A szabadságharc leverése utána a cs. kir. hadbíró, mint a Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláíróját kötél általi halálra ítélte. 1849. október 24-én végezték ki Pesten.⁷⁸

Báró Sztojka Imre (1776–1858), máramarosi főnemes család sarja, jogi végzettséget szerzett és táblabírói tisztséget viselt az 1820–30-as években. A reformkori országgyűléseken Máramaros megye alsótáblai követeként, valamint a főrendiház örökös tagjaként vett részt. Aktívan bekapcsolódott az ellenzék munkájába. 1848-ban a felsőház korelnöke volt, egészen 1849 áprilisáig részt vett az üléseken. Ekkor birtokaira vonult

⁷⁶ Pálmány Béla 923–925. o.

⁷⁷ Pálmány Béla 31–33. o.

⁷⁸ Pálmány Béla 1040–1042. o., *Feöldi Doby Antal*: Báró Perényi Zsigmond, a magyar nemzet dicső vértanújának élete. Nagyszőlős, 1899. passim.

vissza.⁷⁹

Popovics Vazul (1796–1864) főpap, munkácsi görög katolikus megyés püspökként lett a felsőház tagja, ahol 1849. március végétől már nem jelent meg.⁸⁰

Bernáth Zsigmond (1790–1882) ungi, Eötvös Tamás (1800–1867) beregi főispánként lett a felsőház tagja. Előbbi 1848. november 18. és 1849. február 4. között ungi megyei kormánybiztosként is tevékenykedett, majd betegsége miatt visszavonult, de az országgyűlés munkájában részt vett. Helyette Eötvöst nevezte ki az OHB új ungi kormánybiztosnak. Utóbbi azelőtt Bereg megyei alispán és beregszászi nemzetőrparancsnok, majd Bereg megyei nemzetőr őrnagy, 1848–1849 fordulóján pedig a munkácsi vár ideiglenes parancsnoka volt. 1849 májusától Bereg megye kormánybiztosi és főispáni tisztét is ellátta.⁸¹

Az áprilisi törvények közül volt még egy, amely komoly változást hozott a közigazgatásban, amennyiben létrehozott egy új rendvédelmi szervet. A nemzeti őrseregről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk szó szerint így rendelkezett: „A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása, az ország polgárainak örökösére bizatik.” A törvény minden törvényhatóságban elrendelte a nemzetőrök összeírását. Minden 20 és 50 év közötti polgárt fegyveres szolgálatra kötelezett, amennyiben városban vagy rendezett tanácsú községben lakott és legalább 200 forint értékű házzal, vagy földdel rendelkezett. Egyéb községből a minimum félteleknyi birtokkal, vagy 100 forint jövedelemmel rendelkezőket kellett összeírni. A törvény 3 §-a azt is kimondta, hogy a törvényhatóságok „más olly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fenntartásában érdekletteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnék.” Így gyakorlatilag mindenkit összeírhattak nemzetőrnek, akire szükség volt. A nemzetőrségben lovas vagy gyalogos szolgálatot lehetett vállalni, a ló és a lószerszámok beszerzése azonban legtöbbször anyagi nehézségekbe ütközött, ezért jobbra gyalogos egységek jöttek létre. Századosi rendfokozatig a nemzetőrök maguk választották tisztjeiket, e fölött a hadügyminiszter ajánlatára Magyarországon a nádornak, Horvátországban a bánnak volt kinevezési joga. A törvény előírása szerint a nemzetőrök kiképzésére „alkalmas katonai egyéneket” kellett a kormánynak kijelölnie. A nemzetőrséget szolgálattételre csak polgári

⁷⁹ Pálmány Béla 1049–1050. o.

⁸⁰ Pálmány Béla 1071. o.

⁸¹ Pálmány Béla 1074–1075. o., Hermann Róbert, 1998. 54. és 57. o., Solymosi József: Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben II. (Eötvös Tamás) Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2004. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, 2005. 85–86. o.

hatóság utasíthatta, és csak polgári előjáró felügyelete alatt tevékenykedhetett.⁸²

A nemzetőri intézmény létrehozása már a márciusi pesti forradalom követeléseinek között szerepelt. Előzményeit az amerikai függetlenségi háború milíciájában, az 1789-ben szervezett francia forradalmi nemzetőrségben, és a Magyarországon a 18. század közepe óta létező polgárőrségekben ismerhetjük fel.⁸³ Az 1848 márciusától spontán szerveződő nemzetőrök hivatalos összeírása az áprilisi törvények szentesítése után kezdődött meg. A szervezés koordinálása a miniszterelnök közvetlen irányítása alatt működő, április 20-án felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács feladata volt. Az ország más megyéihez hasonlóan 1848. április és szeptember között Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyékben is megtörtént a nemzetőrség összeírása és az első alakulatok felállítása. Ennek eredményeit a következő táblázat foglalja össze:⁸⁴

Megye/város	Lakosság (fő, kerekítve)	Nemzetőrség (fő)	Arány (%)
Bereg	126.000	1180 (április vége)	0.9
		6000 (augusztus eleje)	4.8
Ung	116.000	6000 (szeptember)	5.2
Máramaros	177.000	3795 (június vége)	2.1
Ugocsa	50.000	2400 (július közepe) ⁸⁵	4.8
Beregszász	3500	300 (április vége)	8.6
		424 (május vége)	12
Munkács	4400	330 (április vége)	7.5
		400 (május vége)	9
Ungvár	8000	400 (június vége)	5
Sziget	6000	378 (június eleje)	6.3

⁸² MT 244–246. o.

⁸³ Urbán Aladár, 1973. 18., 23–24. o., Hermann Róbert, 2001/a. 47. o.

⁸⁴ Urbán Aladár, 1973. 381–385. o. alapján, valamint Nemzeti (30.) 1848. jún. 15. 116. o., Budapesti Híradó (851.) 1848. jún. 1. 522. o., MOL ONöHt 1848: 675., 1962., 2600.

⁸⁵ Más adat szerint Ugocsában június végére már 3539 nemzetőrt írtak össze. L. Bagu–Szakáll 17–19. o.

Beregben már áprilisban, a többi megyében csak később, a nyár folyamán indult meg a szervezés. A megyék mellett egyes városok is állítottak ki nemzetőröket. Így Beregszász és Munkács már április végére rendelkezett nemzetőrséggel, kiket a megyei létszámnál is figyelembe vettek. Ungvár városa pedig a megyei létszámon felül állított ki június végére egy nemzetőr csapatot. A gyalogos alakulatokon kívül szerveztek lovas nemzetőri osztályokat is. A Bereg, Zemplén és Ung megyék területén szervezett lovasosztály létszáma 100 fő volt, mindannyian Bereg és Ung megyéből. A Szabolcs, Szatmár és Ugocsa által kiállított lovas nemzetőrség létszáma mintegy 50 főt számlált, de mindannyian Szatmár megyeiek voltak. Máramaros területéről nem szerveztek lovas nemzetőrséget.⁸⁶ A négy vármegyében összeírt nemzetőrség összlétszáma mintegy 18 700 főt tett ki. Ez az országos létszám valamivel több, mint 5 %-a, hiszen a szűkebb értelemben vett Magyarországon, tehát Erdély és Horvátország nélkül 1848 nyarára mintegy 350–380 ezer főnyi nemzetőrt írtak össze.⁸⁷ A négy megye közül háromnál ugyanígy 5% körüli eredményt kapunk, ha a helyi nemzetőrség összlakossághoz viszonyított arányát vizsgáljuk. Az egyetlen kivétel Máramaros, ahol mindössze a lakosság 2%-a lett nemzetőr. Ez az adat azért nem meglepő, mert ez a megye az ország legszegényebb törvényhatóságai közé tartozott és a nemzetőri cenzus itt valószínűleg túl magasnak bizonyult.

Az 1848. évi XXII. törvénycikk ugyan nem írta elő nemzetőri tüzérség szervezését, de az egyes törvényhatóságok saját hatáskörben igyekeztek biztosítani a gyalogos és lovas nemzetőregységek mellé a tüzérfedezetet is. Ez különösen akkor vált jellemzővé, amikor 1848 nyarán és őszén a szerb és a horvát lázadás már komoly fegyveres küzdelemre készítette a magyar kormányt. Így például Bereg megye nemzetőr őrnagya, Eötvös Tamás szeptember 28-án számolt be a megyei választmánynak egy korábbi rendelet nyomán tett intézkedéseiről. Két önkéntest toborzott, hogy azokat tüzérségi oktatás céljából Szolnokra, vagy Pestre küldjék, illetve javasolta ágyúk mielőbbi helyi előállítását. Máramarosban és Ugocsában is foglalkoztak a kérdéssel. Előbbi vármegye újoncokat készült küldeni Pestre a tüzérmesterség elsajátítása céljából. Ebből, valamint abból a tényből, hogy Máramaros Ugocsa megyének vaságyúkat ajánlott föl megvételre, következtethetünk arra, hogy Máramaros maga is rendelkezett tüzérséggel, vagy legalábbis elkezdte annak szervezését. Ugocsában az 1848. november 16-i állandó bizottmányi gyűlés tárgyalta az ágyúvásárlás és a tüzérség szervezésének kérdését. Itt megállapították, hogy a Honvédelmi Bizottmánytól korábban kért ágyúk és a Pesten tanuló helyi tüérek hat hét múlva

⁸⁶ Urbán Aladár, 1973. 394. o., MOL ONöHt 3492.

⁸⁷ Urbán Aladár, 1973. o. 69. o.

érkezhetnek meg. Ezek mellé ágyúfedezet alakításáról is gondoskodni kívántak, ezért elhatározták, hogy önkéntes alapon 60 fős lovas nemzetőrséget állítanak fel. A ló és öltözet biztosítása az önkéntesek feladata, a lószerszámot a megye biztosítja, a fegyverzetet (szablya, pár pisztoly, karabély) pedig a Honvédelmi Bizottmánytól igénylik. Sajnos nem tudjuk, hogy mi lett az OHB-től kért ágyúkkal, és hogy létre jött-e az üzlet a szomszéd vármegyével. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy 1848 őszén mindkét vármegyében foglalkoztak a nemzetőri tüzérség megalakításának kérdésével.⁸⁸

A négy vármegye területén 1848 tavaszán–nyarán felállított különböző nemzetőr alakulatok parancsnokait a következő táblázat foglalja össze.⁸⁹

Törvényhatóság	Parancsnok	Kinevezés dátuma
Bereg vármegye	Eötvös Tamás n. őrnagy	június 19.
Máramaros vármegye	Péterffy Endre n. őrnagy	június 19.
Ung vármegye	Vönöky József n. őrnagy gróf Buttler Sándor n. őrnagy	augusztus 24. ⁹⁰ szeptember 15.
Ugocsa vármegye	ifjú Újhelyi Sándor n. őrnagy	augusztus 16.
Beregszász mezőváros	Eötvös Tamás (ideiglenesen)	április 4.
Munkács mezőváros	Freyseysen Gyula (főkapitány), majd Ruzsák Lajos n. százados (1. század), Nedeczey Ferenc n. százados (2. század)	április 2. július július
Ungvár mezőváros	Janicsád László „elnök–kapitány”	április 30.
Sziget koronaváros	?	?

⁸⁸ Csatóry György, 1993. 127. o., Urbán Aladár, 1973. 118. o., Bagu–Szakáll 31–32. o., Lehoczky Tivadar, 1899. 32–33. o., MOL ONöHt 1848: 4015.

⁸⁹ Urbán Aladár, 1973. 386–393. o., Bagu–Szakáll 9–12. és 22. o., MOL MOIB 1848: 464. és Budapesti Híradó (835.) 1848. máj. 13. 458. o. alapján. Az „n.” rövidítés jelentése: nemzetőr.

⁹⁰ Szeptember 1-jétől lemondott. Helyette Ung megye Buttler Sándort kérte kinevezni. Ungvár, 1848. szept. 4. MOL ONöHt 1848: 3506.

Törvényhatóság	Parancsnok	Kinevezés dátuma
Bereg, Zemplén, Ung vármegyék (lovasság)	Vay Ferenc n. őrnagy	június 19.
Szabolcs, Szatmár, Ugocsa vármegyék (lovasság)	Péchy Károly n. őrnagy	június 19.

Az újdonsült nemzetőrtisztek közül a legtöbben korábban már szolgáltak a cs. kir. (Péterffy, Vönöky, Újhelyi, Ruzsák, Vay, Péchy), illetve a bajor (Buttler) hadseregben.

A nemzetőrség szervezése egyes területeken (például Bereg megyében) még az összeírást haladéktalanul elrendelő április 21-i miniszterelnöki rendelet előtt megkezdődött. Voltak azonban olyan területek is Északkelet–Magyarországon, ahol csak vonakodva, vagy egyáltalán nem akartak eleget tenni a polgárok a nemzetőrségi összeírás követelményeinek. Általában a városi és a magyar ajkú lakosság volt a leginkább hajlandó a nemzetőri szolgálatra. Míg Ungban lelkesen iratkozott fel a ruszin nemzetiségű lakosság, Beregben csak 500 fő „magyarosodott orosz” talált felfegyverezhetőnek a nemzetőrség parancsnoka. Máramaros megyében az aknasugatagi sóvágók kifejezetten szembeszegültek a nemzetőri összeírással, a szigeti és a verhovinai járásban pedig ellenszenv mutatkozott a nemzetőrséggel szemben. A lakosság körében különböző félelmek is megfogalmazódtak a fegyveres szolgálattal kapcsolatban, melyet sokan katonai szolgáltnak véltek (például Ugocsa megyében). Ung megyében például attól féltek, hogy nemsokára egyenesen a cári hadsereg ellenében kerülnek bevetésre a közeli Galíciában. Máramaros megye vezetése a nemzetőrség szervezése miatt a volt jobbágyság és a kismemesség körében nyugtalanság kipattanásától tartott⁹¹

A nemzetőrség egységes szervezetének és felszerelésének biztosítására a miniszterelnök közvetlen irányítása alatt működő Országos Nemzetőrségi Haditanács több szabályozó rendelkezést bocsátott ki 1848 nyarán. Ezek részletesen tartalmazták a gyalogos és lovas nemzetőrség előírási ruházatát, a lófelszerelés és málházás szabályait, az egyes nemzetőregységek szervezetét, fegyverzetét, valamint működésük belső szabályait. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előírási ruházat nem volt kötelező, hiszen sem a nemzetőrök, sem a törvényhatóságok anyagi helyzete ezt nem engedte meg, ahogy az ország sem vállalhatta mindezt magára. Így történhetett meg, hogy például a

⁹¹ Urbán Aladár, 1973. 32. és 62. o. és Ember Győző, 1951. 153. o.

munkácsi nemzetőrök az előírás szerinti fekete csákó, búzavirágkék atilla, szürke nadrág helyett búzavirágkék tábori sapkát és kék nadrágot viseltek. Atillájuk az előírás szerinti volt. Hasonló volt a helyzet a felfegyverzést illetően is: az előírt fegyver, a szuronyos puska hiányát gyakran vadászpuskával, kiegyenesített kaszával vagy lándzsával kellett pótolni. Bereg megyében például amellett, hogy többször a kormányhoz fordultak lőfegyverek kérése céljából, számot vetve a realitásokkal, helyi mesteremberekkel lándzsákat gyártattak, régi puskákat javítottak, és egyéb felszereléseket készítettek. Egy alkalommal a megyei bizottmány ülésén felmerült az is, hogy egy a megye területén áthaladó fegyverszállítmány lefoglalásával enyhítsenek a fegyverhiányon, de a javaslatot végül elvetették. Eötvös nemzetőr őrnagy a Hadügyminisztériumnak küldött jelentése szerint a megyei nemzetőrség augusztus elején a következő fegyverekkel rendelkezett: 344 puska (ebből jó vadászpuska 150), 539 lándzsa, 150 kasza. Máramaros megyében a huszáraival éppen ott tartózkodó Lenkey János kapitány ajánlotta a hadikaszák nemzetőrségi fegyverként való alkalmazását a megyei bizottmány június 26–27-i ülésén. Ajánlatát elfogadták, és mintakaszák készítéséről intézkedtek.⁹²

Az újonnan megalakult nemzetőr alakulatok kiképzésére a kormánynak illetve a törvényhatóságoknak kiképzőkről kellett gondoskodniuk. Erre a feladatra általában a helyben élő már kiszolgált altisztek, vagy a helyszínen állomásozó cs. kir. alakulatok tisztjei, altisztje közül fogadtak fel embereket. Bereg megyében például az ott állomásozó cs. kir. sorkatonaság, a 9. (Hartmann) gyalogezred katonái is részt vettek a nemzetőrség kiképezésében. Feladatuknak nem szívesen tettek eleget, hiszen a polgárokból verbuvált, kellő felszereléssel nem, vagy alig rendelkező nemzetőr századokat nem tekintették valódi katonai alakulatnak, lenézték őket. A nemzetőrök pedig szintén kelletlenül vették tudomásul, hogy kiképzőik a még mindig itt állomásozó, idegen nemzetiségű császári–királyi gyalogosokból kerülnek ki. Ebből következett, hogy komoly ellenszenv alakult ki a két fél között, ami olykor verekedéshez is vezetett. Ez történt június 18-án Munkácson a sorkatonaság és a nemzetőrök között.⁹³

A törvény szerint helyben, vagy szükség esetén más törvényhatóságokban bevethető nemzetőr egységek hamarosan a délvidéki szerb nemzeti mozgalom fegyveres felkelőivel találták szemben magukat. A kormány által — kényszerűségből — a sorkatonaság mellett rendszeres váltásokban a veszélyeztetett területekre vezényelt

⁹² Urbán Aladár, 1956. 333–349. o., *Bagu–Szakáll* 22–29. o., *Barcy–Somogyi* 72. o., Jelenkor (70.) 1848. jún. 15. 287. o., *Nemzeti* (23.) 1848. jún. 6. 87. o., MOL Máramarosi ir. 1. d. Várady József szolgabíró iratai 133. f., MOL ONöHt 1848: 2600.

⁹³ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 25. o.

nemzetőregységek azonban nem voltak alkalmasak az egyre inkább polgárháborúvá fajuló szerb konfliktus, és a háborúval fenyegető horvát helyzet hatékony kezelésére.⁹⁴ A kormány lépéseket tett a magyarországi kiegészítésű, de külföldön állomásozó cs. kir. seregek hazarendelésére is. Ez azonban nem volt elegendő. Az önálló, a magyar minisztériumnak engedelmeskedő reguláris haderő megeremtésének első lépéseként, Batthyány miniszterelnök 1848. május 16-án utasítást adott egy 10.000 főből álló önkéntes sereg kiállítására. Ez az erő 10 új — később egységesen honvédnek nevezett — zászlóalj és egy tüzéruget⁹⁵ jelentett. Az új alakulatok szervezése a Nemzetőrségi Haditanács feladata lett. A négy vármegye újoncait a toborzókörzetek elosztása szerint a 9. és 10. zászlóaljak toborzóhelyeire volt köteles elküldeni. Bereg megye azonban a részletes toborzási utasítás megérkeztéig a fővárosba küldte újoncait, mintegy 200 főt (közülük csak 56 fő volt alkalmas). Ennek következtében a két Pesten alakult zászlóaljba (1. és 2. honvédzászlóalj) is jutottak helyi honvédek.⁹⁶

A 9. és 10. honvédzászlóalj toborzási körzetei is több megyére terjedtek ki:⁹⁷

A zászlóalj száma	A zászlóalj alakulási helye	A zászlóalj toborzóhelyei	A toborzási körzethez tartozó megyék	A hadfogadásban részt vevő sereged
9. honvédzászlóalj	Kassa	Miskolc	Abaúj, Zemplén, Gömör, Torna, Borsod, Ung, Sáros, Szepes	34. (Porosz herceg) gyalogezered
10. honvédzászlóalj	Debrecen	Nagykároly, Nagykálló	Máramaros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdú kerület	39. (Dom Miguel) gyalogezered

⁹⁴ Északkelet–Magyarországról nem vezényeltek nemzetőregységeket a Délvidékre.

⁹⁵ A korabeli szervezés szerint a tüzérség lövegeit útegekbe osztották be, amelyek általában 6–8 ágyúból álltak.

⁹⁶ Urbán Aladár, 1973. 241. és 275. o., Urbán: Batthyány-iratok I. k. 668. o.

⁹⁷ Urbán Aladár, 1973. 395. o. alapján.

A helyi újoncok tehát főként a 10. honvédszászlóaljba kerültek, kisebb részük jutott csak a 9. honvédszászlóaljba. Bereg megyéből mintegy 60 fő jelentkezett, de — vélhetően alkalmatlanság miatt — csak 31 főt fogadtak fel Nagykállóban.⁹⁸ Máramaros (amely elérte, hogy újoncait Szigeten avathassa be)⁹⁹, valamint Ugocsa megye Nagykárolyba küldte honvédeit. Létszámuk nem ismert.¹⁰⁰ A zászlóalj részére önkéntesen felajánlott természetbeni anyagokat, mint bőr, vászon, posztó stb. minden törvényhatóságnak Debrecenbe kellett küldeni a zászlóaljparancsnokságra. Mindhárom megyében jellemzően a vagyonos és értelmiségi rétegekből kerültek ki a honvédek állók. A 10. honvédszászlóalj létszáma telt be a pestiek után a leghamarabb, már június 10–11-én. Nem volt ilyen sikeres a 9. honvédszászlóalj toborzása. A zászlóalj augusztus eleji útnak indításakor még nem volt meg az 1000 fős létszám, így Debrecenben újra kezdték a toborzást, hogy a Délvidékre vonuló 9. zászlóaljból még hiányzó mintegy 300 főt innen pótolják. Az Ung megyei újoncok (130 fő¹⁰¹) még Kassán csatlakoztak az alakuló zászlóaljhoz. 1848. július végén–augusztus elején mindkét zászlóaljat a Délvidékre vezényelték, ahol a szerb felkelők elleni harcokban vett részt.¹⁰²

Az új honvédszászlóaljak megalakítása még be sem fejeződött, amikor 1848. augusztus 13-án Batthyány miniszterelnök egy újabb rendeletben fordult a törvényhatóságokhoz. Ebben utasítást adott az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésére. Ennek célja az volt, hogy az 1848. évi XXII. törvénycikk értelmében felállított hagyományos nemzetőrség kiváltására, megsegítésére a törvényhatóságok olyan új nemzetőregységeket szervezzenek, amelyek szervezettségük, felhasználhatóságuk tekintetében már jobban hasonlítanak a honvédszászlóaljakra. Ezekbe az alakulatokba önkénteseket kellett toborozni, akik a háború idejére, vagy ameddig a kormány szükségesnek látja, vállalják a szolgálatot. Felszerelésük, kiképzésük a törvényhatóságok feladata volt. Illetményük a honvédekével volt azonos és a honvédség fegyelmi szabályai vonatkoztak rájuk. A miniszterelnök augusztus 27-i rendelete szerint az önkéntes mozgó nemzetőrség alakulatait négy táborba kellett összevonni. Ezek a hagyományos

⁹⁸ A Budapesti Híradó szerint 240 önkéntesre lehetett számítani Bereg megyéből, a Nemzeti című lap pedig 100 megyei önkéntesről tud. Budapesti Híradó (857.) 1848. jún. 8. 546. o., Nemzeti (30.) 1848. jún. 15. 116. o.

⁹⁹ MOL ONöHt 1848: 872.

¹⁰⁰ A Nemzeti tudósítása szerint június 4-én 43 önkéntes indult útnak Viskről (Máramaros megye), de közülük 40 visszafordult. A Budapesti Híradó 100 önkéntesről tudósít ugyancsak ebből a megyéből. Nemzeti (30.) 1848. jún. 15. 116. o., Budapesti Híradó (864.) 1848. jún. 17. 574. o.

¹⁰¹ Közlöny (56.) 1848. aug. 4. 262. o.

¹⁰² *Urbán Aladár*, 1973. 257–258. o., *Urbán Aladár*, 1955. 139–140. o., *Hoffmann Arnold* 13–15. o., *Hermann Róbert*, 1998/b. 38–42. o., valamint *László Géza* 143–144. o.

közigazgatási beosztás szerinti négy kerület megyéit jelentették. A rendelet szerint a Dunán inneni kerület összpontosítási helye Vác, a dunántúlié Pápa, a Tiszán innenié Szolnok, a tiszántúlié Arad lett. A négy kerületi tábor élére egy-egy honvéd őrnagy került kinevezésre: Pápára Kosztolányi Mór, Vácra Ivánka Imre, Szolnokra Görgei Artúr, Aradra pedig Máriássy János. A kormány az önkéntes nemzetőr alakulatok szervezésével a katonaállítási törvény elkészültének és szentesítésének bizonytalansága idejére is igyekezett hatékony, még a nemzetőrségről szóló törvény alapján felállított, de már az új honvédszászlóaljakra hasonlító alakulatokkal biztosítani az ország védelmét. A szeptemberben 11-én meginduló horvát támadás azonban – az aradi kivételével – hamarosan kimozdította az önkéntes nemzetőri táborokat gyülekezőhelyükről. Az eddig az időpontig megszervezett századok és zászlóaljok többsége pedig az ősz és a tél folyamán honvédszászlóaljjá alakult.¹⁰³

Az önkéntes nemzetőrség szolnoki és aradi táborába kellett volna bevonulniuk a négy északkelet–magyarországi vármegye területéről kiállított századoknak is. Az idő rövidsége és az események felgyorsulása, valamint a négy vármegye Galíciai határ menti elhelyezkedése és a szerb, valamint horvát nemzetekkel bekövetkező háborús konfliktus Északkelet–Magyarországtól való meglehetősen távolsága miatt azonban egyik táborba sem érkeztek meg időben az itt toborzott önkéntes nemzetőrök. E századok, pontosabban az ungi és beregi önkéntesek, így csak a horvát támadás visszaverése után csatlakozhattak a szerveződő magyar főssereghez 1848 októberében. Az Ungban és Máramarosban szervezett csapatok ugyanis miniszterelnöki engedélyt kaptak az otthon maradásra (bár előbbieket szeptember 26-án már elindultak és október 1-én meg is érkeztek Szolnokra), Bereg megye augusztus közepétől szervezett csapata pedig októberre volt menetkész. Augusztus 25-én az Ugocsa megyei bizottmány is határozott az önkéntesek toborzásának megindításáról, sőt Máriássy őrnagy is sürgette táborba szállásukat, de aradi megérkezésükre nem került sor. Érdekes az is, hogy bár az akkor érvényes közigazgatási beosztás szerint Bereg és Ung a Tiszán inneni, Máramaros és Ugocsa pedig a tiszántúli kerülethez tartozott, ennek ellenére Bereg megye mind Görgeitől, mind Máriássytól kapott megkeresést, hogy csapatait az ő táborába küldje.¹⁰⁴

¹⁰³ Hermann Róbert, 1996/a. 133–134. o. és Hermann Róbert, 2001/a. 49–50. o.

¹⁰⁴ Urbán Aladár, 1973. 189. és 218. o., Bagu–Szakáll 33–36. és 42. o., Hermann Róbert, 1996/b. 120–121. és 126–127. o., Hermann Róbert, 1997. 136–137. és 174–175. o., Urbán: Batthyány-iratok II. k. 1626. o., Lehoczky Tivadar, 1899. 37–39. o., valamint MOL ONöHt 1848: 4012.

A önkéntes mozgó nemzetőrség északkelet–magyarországi szervezésének adatai táblázatba összefoglalva a következők:¹⁰⁵

Vármegye	Parancsnok	Létszám
Ung	Gróf Buttler Sándor nemzetőr őrnagy	200 fő (szeptember vége)
Bereg	Freyseysen Gyula nemzetőr százados	222 fő (szeptember közepe)
Ugocsa	Lator György nemzetőr százados	159 fő (szeptember vége) ¹⁰⁶
Máramaros	?	?

I. 4. Események a négy vármegye területén: 1848. március–augusztus

A nemzetiségek helyzete

Az északkeleti megyékben több jelentős létszámú nemzetiség élt. A magyar lakosság mindenhol kisebbségben volt. Beregben nagy számban ruszin, Ungban ruszin és szlovák, Máramarosban és Ugocsában ruszin és román népesség élt. A politikai és gazdasági hatalom azonban mindenhol — néhány román nemzetiségű tisztviselő kivételével — hagyományosan a magyar nemesi réteg kezében volt. A népképviselői választások és megyei tisztválasztások eredményeiből egyértelműen kiderül, hogy ez a helyzet 1848 nyarán sem változott. Ennek ellenére ezen a területen nem alakult ki a Délvidéken vagy Erdélyben tapasztaltakhoz mérhető nemzetiségi konfliktus. Egyedül a románok rendelkeztek nemesi származású, a megyei közéletben különböző funkciókat betöltő politikusokkal (Mihályi Gábor, Mann József). Ők a magyar kormányzatot támogatták és képviselőként, kormánybiztosként szerepet is vállaltak mellette. A román nemzet képviselői már 1848. május 10-i máramarosszigeti gyűlésükön hűségükről biztosították a királyt, a hazát és a nemzetet.¹⁰⁷ Nyilatkozatot is kiadtak, melynek aláírói a két említett kivül Jurka János, Vlád László, Mihályka László, Jura György és Mihályi György voltak. A nyilatkozatban a közelmúlt eseményeit így értékelték: „ Megrázta

¹⁰⁵ *Bagu–Szakáll* 34–36. és 42. o. alapján.

¹⁰⁶ Létszámuk október végére már elérte a 200 főt. MOL ONöHt 1848: 6399.

¹⁰⁷ *Hermann Róbert*, 1996/a. 73. o.

idegeinket a hír, a szláv szellemben és érdekében Bánát és Bácskában történt iszonyú hazaárulásnak híre.” Egyértelműen kijelentették: „a szerbek, illírek, szóval a pánszlávisták, s minden kivívott reformok elleni reakciót, bárhogy is megkísértendő e hon ellenségei ránszámítását mindenkor vissza fogjuk utasítani, tőlük soha ilyen felhívásokat elfogadni nem fogunk.” Továbbá Máramaros megye minden „oláhajkú lakosai” nevében kijelentették, hogy mindig igaz magyar polgárok voltak és maradnak.¹⁰⁸ A nyilatkozattal egy időben, május 10-én jelent meg a Marczius Tizenötödike hasábjain Jura György cikke a magyarországi románok hűségéről.¹⁰⁹ A magyarországi románok május 21-i pesti nyilatkozatán, mely szintén hűségükről biztosította a királyt és a nemzetet, az aláírók között azonban nem volt helyi képviselő.¹¹⁰ A többi nemzetiség nem tartott gyűlést. A ruszin vagy orosz nemzetiségre legnagyobb hatása a görög katolikus papságnak volt, ők voltak szellemi vezetőik. Ezért a nemzetiségi lakosság lecsendesítése céljából rendkívül fontos volt a görög katolikus papság megnyerése. Erre hívta fel a figyelmet Asztalos Pál máramarosi főszolgabíró április 19-i, a pénzügyminisztériumhoz küldött beadványa is.¹¹¹

1848. március végén – április elején több vármegye — köztük Bereg és Ung is — a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz küldött jelentéseiben a határ közelségére is hivatkozva aggodalmának adott hangot, hogy az esetleg kirobbanó „mozgalmak” féken tartásához területükön kevés fegyveres erő állomásozik. A vármegyék minden bizonnyal az ekkor Galíciában a jobbágyfelszabadítás követelésével zajló forradalmi megmozdulások átterjedésétől, saját területükön a nemzetiségek, vagy a most felszabaduló jobbágyok felkelésétől tartottak. A Miniszteri Bizottmány válaszában minden esetben a nemzetőrség szervezésére hívta fel a figyelmet, mert ez az, mely „polgári szabadságra alapított átalakulásunk biztosítóka” és az adott helyzetben a közrend megőrzésére a legalkalmasabb eszköz. Batthyány egyébként maga is utasította Eszterházy külügyminisztert, hogy pártolja az udvarnál a galíciai jobbágyfelszabadítást és a kormány is hasonló szellemű határozatot hozott. Ez utóbbi még április folyamán megvalósult és jelentősen csökkent a bizonytalanság az ország északi és északkeleti határainál. Emellett Batthyány május 11-én utasította Ottinger vezérőrnagy ideiglenes hadügyminisztert: ha teheti, küldjön egy osztály gyalogost Ung megyébe. Ennek megérkeztéről azonban nincs tudomásunk.¹¹²

¹⁰⁸ Pesti Hírlap (78.) 1848. jún. 9. 530. o.

¹⁰⁹ Marczius Tizenötödike (48.) 1848. máj. 10. 192. o.

¹¹⁰ Az iratot lásd *Pap Dénes* I. k. 146–149. o.

¹¹¹ KLÖM XII. 71. o.

¹¹² MOL MOIB 1848: 196., 227., 418., 462., *Urbán*: Batthyány-iratok. I. k. 268–270., 340., 357–359. és 481. o. A kormányhatározatot lásd KLÖM XII. 33–34. o.

Parasztmozgalmak

Az áprilisi törvények közteherviselésre, az úrbéri szolgáltatások és a papi tized eltörlésére vonatkozó részeit a kormány már az első napokban igyekezett a törvényhatóságok útján a néppel megismertetni, az intézkedések lényegét, okait megmagyarázni, hogy ily módon elejét vegyék az esetleges paraszti megmozdulásoknak. Ezért mind Batthyány miniszterelnök, mind Szemere belügyminiszter körlevélben fordult a megyékhez és a törvények szövegét és azok magyarázatait nyomtatásban küldték ki a nép közötti terjesztésre.¹¹³

Egy 1848. június 19-i — jékei (Szabolcs megye) földbirtokosok által jegyzett — panasz arról számolt be, hogy az új törvények elfogadása és kihirdetése után a nem úrbéres, hanem a földet bérlet fejében művelő parasztság nem volt hajlandó teljesíteni a tulajdonosnak járó szolgáltatásokat. A szabolcsi levélírók megjegyezték, hogy Máramaros és Ung megyékben a törvény megmagyarázása és a tisztviselők erélyes fellépése nyomán ilyen probléma egyáltalán nem adódott.¹¹⁴

Ugyancsak az új állapotok miatt panaszkodott báró Perényi Julianna, báró Sztojka Imre máramarosi főnemes, a főrendi ház korelnökének felesége, aki testvéreinek, báró Perényi Gábornak írt levelében 1848. április 16-án így írt: „anya lévén gyermekeim állapota szívemen fekszik, most még inkább, mint máskor, mivel a jövő oly kétes, de *a jelen is nyomasztó, mert már nem akarnak jobbágyaink dolgozni, pénzünk pedig nincs, s földjeink pusztába maradnak* [kiemelés az eredetiben — S. J.], [...] csak azon nyomorult máramarosi gazdálkodásra kell támaszkodni, s még azt is hogy folytassuk, ha se pénz, se robot.”¹¹⁵ A Nemzeti című lap júliusi beszámolója szerint Bereg megyében az úrbériség megszűnése miatt kevés volt a munkáskéz, a napszámber pedig felemelkedett.¹¹⁶

Komolyabb parasztmozgalmakra a négy vármegye területén nem került sor. Ung megyében a tavaszi hónapokban fordultak elő néhány esetben erdőfelosztások, legelőfoglalások, valamint a kurialista nemesek munkamegtagadása. Bereg megyében „a jelenleg hozott új törvények iránt elégtelenségek” mutatkoztak. Utóbbihoz hasonló volt a helyzet Máramaros és Ugocsa területén is. A hatóságok azonban mindig úrrá tudtak lenni a helyzeten. Ungban az állandó törvényszék vont a felelősségre az erdő- és rétfoglalókat. Beregben katonaságot rendeltek ki, de fellépésére nem került sor, Máramarosban

¹¹³ *Ember Győző*, 1948. 253–255. o.

¹¹⁴ A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. S. a. r. Jároli József. Bp. 2001. 360. o., valamint *László Géza* 130. o.

¹¹⁵ *Deák Imre* 66–67. o.

¹¹⁶ *Nemzeti* (52.) 1848. júl. 11. 203. o.

rögtönítelő bíróságok felállítására kértek és kaptak engedélyt a belügyminisztertől. Ugocsa a nép meggyőzésére és felvilágosítására helyezte a hangsúlyt. Báró Perényi Zsigmond főispán így írt erről: „E megyében lappangó elégtelenség lecsillapítására tapasztalásom után elégségesnek tartom személyes közbejöttömmel eszközölni a helyszínén, hogy a túlzó vágyak lecsendesíttessenek, s a nép az újabb törvények valódi értelméről kellőleg felvilágosíttassék, különösen pedig, hogy a közkormányzással megbízott tisztviselők, főleg pedig bírái iránt a népben pedig teljes bizalom legyen.”. A megyei hatóságok a tagosítások és egyéb vitás kérdések miatti elégedetlenség komolyra fordulását úgy akadályozták meg, hogy a paraszti igényeket igyekeztek törvényes útra terelni, és az ügyeket gyors elbírálással intézni. A tett intézkedések elegendőnek bizonyultak a nyugalom fenntartására.¹¹⁷

A munkácsi lengyel foglyok kiszabadítása

A Bereg megyei Munkácson az adott okot izgalomra, hogy a cs. kir. várparancsnok, Franz Laube őrnagy vonakodott eleget tenni a miniszterelnök Bereg megyéhez intézett április 30-i felhívásának¹¹⁸, mely a munkácsi várban őrzött politikai foglyok szabadon bocsátását szorgalmazta. A foglyok lengyel származású volt cs. kir. katonatisztek voltak, kiket egy 1840-es galíciai összesküvés miatt ítéltek várfogságra. A munkácsi polgárok — szívükön viselvén az ügyet — Kralovánszky László uradalmi tisztviselő vezetésével egy hatvantagú küldöttséget bíztak meg azzal, hogy jobb belátásra bírja a várparancsnokot. Az őrnagy arra hivatkozott, hogy a főhadparancsnokságtól nem kapott utasítást, május 2-án azonban mégis hajlandó volt elengedni a foglyokat.¹¹⁹ Összesen tizenegy tiszt szabadult, ketten fogságban maradtak. A kiszabadulókat a város polgárai mártírként köszöntötték, és a legjobb vendéglátásban részesítették, ők pedig hálás nyilatkozatot intéztek „Munkács város tisztelt közönségéhez” és megköszönték a polgárok közbenjárását.¹²⁰

A szabadságukat újra elnyertek közül a legtöbbet hazatértek, Auffenberg Norbert azonban, aki korábban hadnagyként szolgált a 31. (Leiningen) gyalogezredben, nevét Ormaira magyarosítva Magyarországon maradt, majd századosként belépett a Woroniecki-féle lengyel vadászcsapatba. Az 1840-es pánszláv összeesküvés miatt hét év vizsgálati

¹¹⁷ *Ember Győző*, 1951. 148–154. o. A ruszin nemzetiségű parasztok közötti nyugtalanságra lásd még Böszörményi Elek–Perényi Zs., Nagyszőlős, 1848. jún. 2. V. *Waldapfel Eszter* I. k. 268–270. o.

¹¹⁸ Az április 30-i miniszterelnöki felhívás Kossuth szorgalmazására született. Kossuth április 26-i átiratát Batthyányhoz lásd KLÖM XII. 1957. 73. o. és Urbán: Batthyány-iratok I. k. 398–399. o.

¹¹⁹ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 16–17. o. Lehoczky szerint Laube Bécsbe sürgönyözött, ahonnan nyolc nap múlva kapott kedvező választ, ezért bocsátotta el a foglyokat. A május 2-i fogolyszabadítás azonban nyolc napon belül történt!

¹²⁰ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 17. és 168–169. o.

fogság után 1847-ben tizennégy év vasban letöltendő várfogságra ítélt Ormai 1848. októberben honvéd százados, parancsörtszt, később őrnagyként Kossuth szárnysegéde lett. 1848. december 22-én kapott megbízást egy honvéd vadászrezred szervezésére. Sikeres tevékenysége nyomán újabb ezredek alakítására is felhatalmazták és a szabadságharc végéig összesen négy vadászrezredet állított fel. Ezek felfegyverzésére azonban jórészt már nem került sor. Márciusban alezredessé, áprilisban ezredessé léptették elő és a vadászrezredek főfelügyelőjévé nevezték ki. Ormai harctéri babérokat nem szerzett ugyan, de szervezési képességei megmutatkoztak. Tevékenysége ellen azonban panaszok érkeztek, a rábízott pénzzel többször elszámolási nehézségei voltak. A szabadságharc végén, augusztus 7-én lemondott tisztségeiről, de az országot nem hagyta el. Pankotán — ahová családi ügyei szólították — esett cs. kir. fogságba, Haynau az ő sorsán keresztül mutatta meg, hogy is képzei a rendcsinálást Magyarországon. 1849. augusztus 22-én Ormait Aradon rögtönítélő bíróság elé állították, kötél általi halálra ítélték, és aznap felakasztották. Ő volt az első aradi vértanú.¹²¹

Lenkey századának hazatérése

1848 nyarán és őszén az északkeleti vármegyék egyre gyakoribb vendégeivé váltak a Galíciából érkező magyar legénységű huszáralakulatok. Bár a magyar kormány mindent megtett az idegen földön állomásozó ezredek mielőbbi hazavezénylése érdekében, ez csak igen lassan és vontatottan haladt. A nem ritkán már több mint tíz esztendeje idegen országokban állomásozó századok katonái, „a haza hívó szavára” indultak el állomáshelyükről Magyarország felé, miután úgy érezték, hogy hiába várják az őket hazavezénylő parancsot feletteseiktől. A kisebb–nagyobb egységek gyakran csak jelentős vérveszteségeket szenvedve érték el a határt.

Az első ilyen hazaszökő alakulat, a később legendássá vált Lenkey–század volt. A 6. (Württemberg) huszárezred ezredesi osztályának 2. százada május 28-án este megszökött a galíciai Mariampolból, akkori állomáshelyéről. Kapitányuk, Lenkey János vállalva, hogy visszafordítja őket utánuk eredt, de fogolyként vitték magukkal, ahogy Fiáth főhadnagyot is. Lenkey május 30-án reggel átvette a parancsnokságot és Máramarosszigetre vezette a századot.¹²² A megérkező huszárokat lelkesen fogadták a megye polgárai. Várady Gábor így számolt be erről: „Messze mentünk elibök a kamarai

¹²¹ Katona Tamás 325–327. és 329. o., Bona Gábor, 2000. 549. o., *Kedves Gyula*: Ormai Norbert. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2007. 209–211. o.

¹²² Két tiszt, egy őrmester, kilenc tizedes, 117 közvitéz, két tisztiszolga, vagyis 131 ember és 137 ló.

úton gyalog, a város hölgyeinek színe-java társaságában. Éljen a haza! Talpra magyar, Isten hozott titeket vitéz huszárok! — rivalgás töltötte be a levegőt. Örömkönyek csillogtak az öreg huszárok szemeiben, látva, hogy a legszebb hölgyek, mint szórják lovaik elé a virágokat, s mint nyújtják a derék bajnokoknak a virágcsokrokat. A tiszteletökre rendezett lakomán mindnyájan boldogoknak éreztük magunkat, amikor bármelyik közhuszárral koccinthatunk, vagy kezet szoríthatunk.”¹²³ Bár Mészáros hadügyminiszter a kormány egyetértésével vizsgálatot rendelt el, a minisztertanács a büntetés elhagyása mellett érvelt és az ország közvéleménye is határozottan melléjük állt. Több vármegye — elsőként Máramaros — hivatalos iratban kérte büntetésük elengedését és nyilvánosan kiállt mellettük.¹²⁴ A vizsgálat lezárultával, mivel a század is megbánást tanúsított, eltekintettek a büntetéstől, és a délvidéki szerb felkelők elleni védelemre szerveződött sereghez irányították őket Szegedre. A Máramarosszigeten állomásozó 9. (Hartmann) gyalogezredbeli helyőrség és annak őrnagya kétszer is kísérletet tett lefegyverzésükre, egy ízben pedig verekedés is kitört a két alakulat legénysége között. A helyzetet a század elvezénylése oldotta meg, előbb Viskre, majd a Délvidékre. Az ottani harcokban a század már augusztusban kitüntette magát.¹²⁵

A Lenkey-század mellett több huszáralakulat is megfordult az északkeleti megyékben. Ezek mind Galíciából hazainduló alakulatok voltak. Június-júliusban a 6. (Württemberg) huszárezred maradék hét századát, valamint a 10. (Vilmos) huszárezred két osztályát vezényelték haza.¹²⁶

Helyi események a napilapokban

A négy vármegye területén tapasztalható hangulatot és a mindennapok valóságát jól mutatják a különböző napilapok, és a hivatalos lap, a Közlöny hasábjain közölt helyi tudósítások. A különböző indíttatásból tollat ragadó helyi informátorok azonban gyakran egy-egy lapon belül is reagálnak egymás tudósításaira, és többször cáfolják is azokat. A különböző beszámolók így jól mutatják a helyi politikai élet hullámzását is.

Bereg megyéből a Közlöny augusztus végéig nem közölt tudósítást, a többi lapból azonban nyomon követhetőek az események. A megyei közgyűlés március 27-én üdvözölte a változásokat és már ekkor indítványozta a munkácsi lengyel foglyok szabadon

¹²³ Várady Gábor, 1892. 104–105. o.

¹²⁴ Máramaros megye hivatalos feliratát a nádorhoz és ennek megküldését Szabolcs megyének, valamint ez utóbbi levelét a hadügyminiszternek lásd *László Géza* 115–117. o.

¹²⁵ *Urbán Aladár*: „...értesítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére...” Lenkey századának hazatérése 1848-ban. HK 1992/3. 3–36. o.

¹²⁶ *Kedves Gyula*, 1998. 55–58. o.

bocsátását. Ez utóbbi támogatására felszólították a többi megyét is. Május elején rendben megtörtént az új törvények kihirdetése, a közgyűlést felváltó 150 tagú bizottmány megválasztása és a választókerületek felosztása. Döntés született arról is, hogy az úrbéri törvények megmagyarázása céljából küldöttséget küldenek ki, a megye orosz ajkú népességének nemzetőri összeírása pedig megtörténik ugyan, de fegyvert nem kaphatnak. A június 5-i bizottmányi ülésen a megye bizalmat szavazott a kormánynak és a Galíciából szökött huszárszázadot támogató határozatot hozott.¹²⁷

Ung megyében már a március 27-i közgyűlés üdvözölte a változásokat és hódoló nyilatkozatot küldött Batthyány miniszterelnöknek. A Budapesti Híradó beszámolója szerint: „A nádor levele megéjleneztetett, a miniszterelnök sorait éljenkitörések kísérték, a király neve áhítattal határos éljenkiáltásokban részesült!” A megfelelő mennyiségű ezüstpénz hiánya már április elejétől kezdve a legfontosabb helyi probléma volt, ezt a megyei vezetés pénzsegély kieszközlésével próbálta megoldani. A megyében — ahogy másutt is — májusban megalakult a megyei bizottmány, kijelölték a választókerületeket, és június 23-ára tűzték ki a képviselőválasztásokat. A nemzetőrséget júniusra sikerült megfelelően megszervezni, de fegyverekkel nem rendelkezett. A Nemzeti tudósítása szerint az orosz ajkú lakosság „elszántan sereglett” a nemzetőrség zászlaja alá, a szlovákság inkább „borzadt” tőle. A május 24-i bizottmányi ülés bizalmáról biztosította a felelős minisztériumot és elrendelte az új törvények többnyelvű kinyomtatását és közzétételét. A Nemzeti július közepén „egy igazságbarát oroszmagyar” tollából közölt tudósítást, melyben a szerző a megyei oroszajkú népesség állapotáról adott részletes beszámolót, és úgy látta, hogy a választásokon a politikai játszmákban csak felhasználták a ruszin nemzetiségűeket és papjaikat. A Közlöny július 28-i tudósítása beszámolt a megyei tisztújításokról és a helyi pénzügyi nehézségekről. Ez utóbbi miatt nem tudtak eleget tenni a 9. honvédszázalaj parancsnoka, Vitális Sándor őrnagy felhívásának, aki az újoncozás folytatására szólított fel. A tudósító szerint az addig küldött 130 fő mellé azért nem tudott több újoncot küldeni a megye, mert a toborzási költségekre sem volt elég pénze.¹²⁸

Máramaros megyében március 30-án tartottak rendkívüli közgyűlést, melyen köszönetet mondtak öfelségének a tett új intézkedésekért, és bizalmat szavaztak Batthyány miniszterelnöknek. A megyében a nemzeti színek viselése vált jellemzővé és elkezdődött a

¹²⁷ Pesti Hírlap (24.) 1848. ápr. 9. 313., (52.) 1848. máj. 10. 421., (58.) 1848. máj. 17. 444., (80.) 1848. jún. 11. 541., Budapesti Híradó (851.) 1848. jún. 1. 522., Jelenkor (61.) 1848. máj. 23. 252.

¹²⁸ MOL MOIB 1848: 220., 511., ONöHt 1848: 2388., Budapesti Híradó (805.) 1848. ápr. 6. 330–331., Jelenkor (66.) 1848. jún. 4. 273., (76.) 1848. jún. 29. 310., Nemzeti (19.) 1848. jún. 1. 72., (21.) 1848. jún. 3. 79., (59. és 60.) 1848. júl. 19–20. 231. és 235., Közlöny (56.) 1848. aug. 4. 262.

nemzetőrség szervezése is. A kétféjű sasos címereket a kamarai épületekről mindenhol levették. A közgyűlés külön levélben folyamodott a miniszterelnökhöz, melyben Szentpály főispáni helytartó érdemeit terjesztették elő és kérték, hogy amennyiben eddigi állásában nem maradhat, akkor valamely más méltó beosztásba kerülhessen. Május 8-án tartották az utolsó közgyűlést, ekkor választották meg a központi bizottmányt. Gróf Vay Ábrahám főispán visszakerült a megye élére, de Szentpály főispáni helytartó korábbi pártatlansága és az ellenzékkel szembeni elnéző magatartása is elismerést kapott. A Közlöny egy június 8-án kelt tudósítást közölt a megyéből, melyben a legfontosabb események (nemzetőrség szervezése, aknasugatagi sóvágók lázadása, Lenkey századának érkezése, zsidóösszeírás, országgyűlési választási előkészületek) felsorolása mellett a szerző összefoglalóan megjegyezte: „Mindemellett megyénk csendes! Itt nyugtalanság jelei mutatkoztak, ott egy pár havast foglaltak el, de mint midőn olykor sebes szél csap végig a hullámokon, s azokat egy percre megingatván, a víz tükre újra elsimul, úgy nálunk is minden a legszebb béke jeleit viseli jelenleg.” A sóvágók lázadása mondható a legkomolyabb eseménynek. Ennek során az új törvényeket hirdető és a nemzetőrség összeírására kirendelt megyei küldöttestek támadtak meg és súlyosan bántalmazták őket, még Miksa császár által adott kiváltságaikra hivatkozva. A megye közelben állomásozó nemzetőröket rendelt ki megfékezésükre, akik hamar rendet tettek, majd további féken tartásukra katonaság és törvényszék kirendelése történt. Az eseményekről Mihályi Gábor így írt: „a megyei törvényszék ma végezte be munkálkodását Aknasugatagon, úgy látszik nem annyira az embereknek zavarni kívánó szándoka, mint a törvényeknek az illető kamarai tisztek általi szűk magyarázata okozta ezen kicsapongásukat a sóvágóknak”.¹²⁹ A Közlöny említett tudósítójának június 26-i és július 6-i jelentése is a megyei élet zavartalanságáról, a közigazgatási és az új törvényekből fakadó kötelezettségek teljesítéséről, valamint a megyei nemzetőrség felfegyverzésének nehézségeiről számolt be. Említésre méltó esemény volt a Máramarosban állomásozó cs. kir. sorkatonaság, valamint a Galíciából szökött magyar huszárszázad július 1-jei eskütétele a magyar alkotmányra. Egy a Kossuth Hírlapjában közölt tudósítás szerint ezen az eseményen a nemzetőrség is részt vett. A Közlöny július 13-i tudósítása beszámolt a Sziget városi tisztválasztásról, valamint Péterffy Endre nemzetőrparancsnok a szigeti nemzetőrsztyál előtt letett ünnepélyes esküjéről (július 9.). A július 21-i és 24-i jelentésekben már megfogalmazódott a cs. kir. sorkatonák jelenléte miatt érzett aggodalom. Az Észak–Erdélyben állomásozó 17. (2. román) határőrezred közelsége,

¹²⁹ Mihályi G.–báró Perényi Zs., Aknasugatag, 1848. jún. 1. *Deák Imre* 109–110. o.

valamint a Hosszúmezőn állomásozó 9. (Hartmann) gyalogezredbeli század néhány tagja által a polgárokkal szemben elkövetett kihágások, erőszakoskodások adtak erre okot.¹³⁰

Ugocsa megyében április 3-án hirdették ki az új törvényeket.¹³¹ Az eseményre nagyszámú polgár gyűlt össze, itt is általános viselet volt a nemzeti trikolor, a kamarai épületekről a kétfejű sast levették. A beszámoló szerint a nép nyugodt volt, csak az esetleges kényszerű katonáskodástól féltek. A Pesti Hírlap beszámolója szerint a megyében 145 tagú központi választmány (bizottmány) alakult, melynek tagjai között 17 lelkész, 54 régi birtokos, 12 iparúzó és 82 volt jobbágy kapott helyet. Ha azonban összeadjuk a számokat 165 fő jön ki, így a forrás nem túl megbízható, de a foglalkozási arányokat valószínűleg jól mutatja. A Közlönyben megjelent 1848. május végi jelentés az egyszerű nép földesurakkal szembeni bizalmatlanságáról számolt be, mind a jobbágyfelszabadítást és a földek átadását illetően, mind a nemzetőrség majdani felhasználásával kapcsolatban. Ezenkívül a régi félelmek és beidegződések továbbélését mutatta, hogy a rendes katonaságba történő besorozástól, valamint az urak összejátszásától a „jó királlyal” és népével szemben tartottak a leginkább a helyiek. Amellett, hogy a megye ezüstpénzhiánnyal is küzdött, a nyugalmat egyedül a június 20-i képviselőválasztás zavarta meg.¹³²

¹³⁰ MOL MOIB 1848: 224., 412., Jelenkor (48.) 1848. ápr. 20. 197., (60.) 1848. máj. 21. 249., Nemzeti (15.) 1848. máj. 25. 57., (19.) 1848. jún. 1. 72., Kossuth Hírlapja (8.) 1848. júl. 9. 31., (26.) 1848. júl. 30. 117., (43.) 1848. aug. 19. 195., Pesti Hírlap (29.) 1848. ápr. 14. 330., (43.) 1848. ápr. 30. 385., Közlöny (12.) 1848. jún. 20. 46–47., (24.) 1848. júl. 3. 94., (35. mell.) 1848. júl. 14. 152., (43.) 1848. júl. 22. 193., (53.) 1848. aug. 1. 246., (55.) 1848. aug. 3. 259., (70.) 1848. aug. 18. 344.

¹³¹ Batthyány miniszterelnök március 23-án küldte szét a törvényhatóságoknak a király által még nem szentesített jobbágyfelszabadítási törvényeket. Nyilvánvalóan ezeket hirdették ki a megyében. *Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 54–56. o. A miniszterelnöki körlevelet közli Urbán: Batthyány-iratok I. k. 162–163. o.*

¹³² Pesti Hírlap (29.) 1848. ápr. 14. 330., (92.) 1848. jún. 27. 592–593., Közlöny (2.) 1848. jún. 9. 7.

II. Önvédelmi háború Északkelet–Magyarországon: politikai irányítás, hadseregszervezés, hadiipar, határvédelem 1848 szeptembere és 1849 májusa között

Az 1848–49-es szabadságharc legfontosabb eseményei a főhadszíntéren zajlottak, a háború sorsát eldöntő csatákat, ütközeteket itt vívták. Emellett voltak fontos szerepet játszó mellékhadászinterek (pl.: Erdély, Délvidék). Az északkeleti országrész azonban semmiképp sem tartozott ezek közé. Az itt állomásozó alakulatok a szabadságharc végéig csekély erőt képviseltek. Egyedül az utolsó hónapokban indult meg egy önálló, ütőképes hadosztály szervezése, amely hadtestté fejlődhetett volna, erre azonban a hadi helyzetnek a magyar fegyverek számára végzetes alakulása már nem hagyott időt.

Ugyanakkor ez a térség mégis hathatós segítséget nyújtott a nemzet által folytatott önvédelmi harchoz. Elsősorban azzal, hogy a csekély számú nemzetőr- és honvédalakulat, amely itt állomásozott őrizte az ország északkeleti határait és az egyetlen jelentősebb erővel végrehajtott osztrák betörést sikeresen visszaverte. Mindehhez bázisul szolgált a térség egyetlen erődjé, Munkács vára, amelyet a helyi hatóságok sikeres fellépésének köszönhetően már 1848 őszén sikerült magyar kézre juttatni és ez a szabadságharc végéig így is maradt. Ennek azért is volt jelentősége, mert így nem maradt az itt működő magyar erők hátában egy ellenséges erőd, mely nyugtalaníthatta volna a magyar csapatokat és körülzárása az amúgy is csekély erők egy részét lekötötte volna.¹³³ Ezeken kívül nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy az északkeleti országrész négy vármegyéje jelentős számú katonát adott a honvédseregnek, akik nagy többsége végigszolgált a szabadságharcot. A területen működő hadiüzemek úgyszintén szerepet játszottak a honvédsereg felszerelésének biztosításában.

A határvédelem, és a szintén elengedhetetlenül fontos belső nyugalom biztosítása, olyan személyek irányító szerepét igényelte, akik mind a helyi lakosság, mind a központi kormányzat részéről megfelelő legitimitással rendelkeztek. Ennek a célnak kitűnően megfelelt a kormánybiztosi rendszer, melyről az első fejezetben már tettünk említést.

II. 1. A forradalmi közigazgatás működése: a kormánybiztosok tevékenysége

A kormánybiztosság közjogi előzményét a királyi biztosság több évszázados intézményében fedezhetjük föl. A középkori Magyarországon a XIV–XV. századtól létező

¹³³ Erre példa a Bánságban Temesvár, vagy Arad vára, Erdélyben pedig Gyulafehérvár, amelyek biztosítására külön erőket kellett kirendelni.

és a XVI. századtól egyre jelentősebb szerepet játszó királyi biztosi intézmény kezdetben csak a király bírói hatalmának átruházását jelentette. Később az uralkodó megbízottja más közigazgatási, politikai feladatok végrehajtására is kaphatott megbízást. Ilyen volt például a hadsereg ellátásának irányítása, természeti katasztrófák, járványok, éhínségek elleni védekezés megszervezése, vagy parasztmozgalmak, az uralkodóval szembeni lázadás esetén egy-egy terület pacifikálása. A királyi biztosi megbízatás tehát típusa szerint lehetett irányító jellegű, amely egy vagy több törvényhatóság erejét meghaladó feladatok megoldására kapott utasítást, és olyan is, amely a központi hatalommal szembehelyezkedő helyi végrehajtó hatalom megrendszabályozását kapta feladatul. Előbbire példa gróf Ráday Gedeon a betyárvilágot felszámolni hivatott biztossága az 1860-as évek végén, utóbbira pedig az 1845-ben a liberális többségű vármegyék irányítására kiküldött adminisztrátorok tevékenysége.¹³⁴

1848–49-ben a kormánybiztosi kinevezések tekintetében alapvetően két időszakot különíthetünk el. 1848. március és szeptember között a nádor és a kormány által kinevezett királyi biztosok és kormánybiztosok feladata elsősorban a paraszt- és nemzetiségi mozgalmak elleni fellépés, azok lecsendesítése, valamint a közigazgatás átalakulásának levezénylése volt. A következő időszakban, 1848 októberétől működő kormánybiztosi szervezet természetesen a Batthyány-kormány idején működő biztosságok közvetlen folytatásának tekinthető, de az ekkor kinevezett kormánybiztosokat már az országgyűlés és az Országos Honvédelmi Bizottmány küldte ki, és tevékenységükkel elsősorban a háború sikeres megvívásának feltételeit voltak hivatva megteremteni. Az intézmény 1848. október közepére országossá vált, szinte nem volt olyan törvényhatóság, ahol ne működött volna legalább egy kormánybiztos. Kinevezési okmányuk alapján a következő típusokat különböztethetjük meg: egy vagy több törvényhatóság élére kinevezett teljhatalmú biztosok, esetleg valamilyen konkrét céllal kinevezettek (pl. élelmezési, honvédtoborzási (újoncállítási), népfelkelés szervezési feladatokkal megbízottak), valamint az országgyűlés által a táborba kiküldött képviselők, vagy eseti megbízással kinevezettek.¹³⁵

A következő táblázat az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék területére vonatkozó megbízatással kinevezett kormánybiztosokat mutatja be. Kinevezésükre 1848 augusztusa és 1849 májusa között került sor. Megjegyzendő, hogy egytől egyig

¹³⁴ Hermann Róbert, 1998/a. 28–29. o.

¹³⁵ Hermann Róbert, 1998/a. 37–39. o., *Szócs Sebestyén* 9. és 211–212. o.

országgyűlési képviselők, vagy felsőházi tagok voltak és 1848-ban vagy 1849-ben alispáni vagy főispáni tisztelet is viseltek megyéjükben.¹³⁶

Név	Törvényhatóság/intézkedési terület	Megbízatás jellege	Kinevezés dátuma
Bernáth Zsigmond	Ung	megyei kormánybiztos	1848. november 8.
Egry János	Ugocsa	honvédtoborzási biztos	1848. szeptember 17.
Eötvös Tamás	Ung, majd Bereg is	megyei kormánybiztos	1849. február 4. 1849. május 12.
Mann József	Máramaros, Toronya vidéke	megyei kormánybiztos a toronyai vidék védelmére (Mihályi alárendeltségében)	1849. március 13.
Mihályi Gábor	magyarországi román-, és ruszin lakta törvényhatóságok (hét vármegye és egy vidék, valamint a 17. hőr. e.) Máramaros	királyi biztos megyei kormánybiztos	1848. augusztus 24. 1848. október vége
Szintay János	Bereg	honvédtoborzási biztos, majd megyei kormánybiztos	1848. szeptember 18. 1848. október 18.

Nyár végén került sor az első északkelet–magyarországi illetékességű kormánybiztos kinevezésére. Augusztus 24-én István nádor és Szemere belügyminiszter kinevezte Mihályi Gábort, Máramaros vármegye román származású országgyűlési képviselőjét a magyarországi román és ruszin nemzetiségek által lakott törvényhatóságok,

¹³⁶ Hermann Róbert, 1998/a. 52–72. o., Pálmány Béla 859., 1074–1075. o., valamint Bona Gábor, 2000. 321. o. alapján. A kormánybiztosok életrajzát lásd az előző fejezetben.

azaz Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép–Szolnok, Kővár–vidék és Kraszna megyék, valamint a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává.¹³⁷ Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása és a békét veszélyeztetők elleni határozott fellépés volt. Szemere belügyminiszter külön utasításban szabta meg Mihályi számára, hogy a nép jogos sérelmeit orvosolja, de szükség esetén erélyesen lépjen fel. Céljai számára lehetőleg nyerje meg a görögkeleti papság, valamint a határőrezred néhány tisztjének támogatását. Előbbiek közül segédeket is választhat maga mellé. Mindez arra utalt, hogy a kormány tartott az eddig nagyobb megmozdulásokat nem szervező, de a közeli Észak–Erdélyben állomásozó román határőrök által bujtogatott helyi nemzetiségi lakosság esetleges lázadásától. A rendeletről Szemere értesítette a polgári hatóságokat és Mészáros hadügyminisztert. Utóbbit kérte, hogy nyújtson támogatást Mihályi eljárásához az említett határőrezred területén. Ezenfelül 3000 forintot utaltatott ki a pénzügyminiszterrel az új kormánybiztos tevékenységéhez. A Hadügyminisztérium augusztus 29-én értesítette az erdélyi főhadparancsnokságot Mihályi kinevezéséről, és arra utasította, hogy intézkedjék a 17. (2. román) határőrezred felé a kormánybiztos tevékenységének támogatására. Mivel Mihályi területi illetékességi köre a határőrezred esetében átfedte az Erdély területén még júniusban teljhatalmú királyi biztossá kinevezett Vay Miklós báróét, Szemere belügyminiszter augusztus 29-én felhívta Mihályi figyelmét, hogy Vay-jal egyetértésben tevékenykedjen. Szeptember 4-i levelében Mihályi már jelezte is együttműködési szándékát Vay királyi biztosnak és értesítette, hogy „két bizodalmas papi egyéneket” küldött a határőrezred területére a nép hangulatának kipuhatolására.¹³⁸

Amikor 1848 szeptemberében megkezdődött az önvédelmi háború és az ország minden törvényhatóságában megindult az újoncösszeírás, ez utóbbi vezetésére az érintett fő- és alispánokat, főkapitányokat és polgármestereket nevezték ki. Északkelet–Magyarország területén Egry Jánost Ugocsa megyébe és Szaplóczay Józsefet Máramaros megyébe szeptember 17-én, Szintay Jánost Bereg megyébe szeptember 18-án ajánlotta a miniszterelnök honvédtoborzási biztosnak. Szaplóczay megbízatása azonban nem valósult meg és ténylegesen nem működött kormánybiztosként.¹³⁹

1848 őszén újabb változások történtek a helyi kormánybiztosi megbízatásokkal kapcsolatban. Szeptember 26-án Batthyány miniszterelnök Elek Mihályt nevezte ki Bereg megye kormánybiztosának, holott ott már Mihályi és Szintay is működött. Mivel

¹³⁷ Közlöny (83.) 1848. aug. 31. 421. o.

¹³⁸ *Szőcs Sebestyén* 174–176. és *Hermann Róbert*, 1998/a. 34–35. o., az idézet az előbbiből.

¹³⁹ *Hermann Róbert*, 1998/a. 36., 57., 68–69. o. és *Pálmány Béla* 825. és 859. o.

tevékenységéről nincsenek adataink, valószínűnek látszik, hogy ténylegesen nem töltötte be a posztot.¹⁴⁰ Ugyanígy nem foglalta el a helyét a szeptember 16-án szintén a miniszterelnök által Kővár vidékére, Közép–Szolnok, Kraszna és Belső–Szolnok vármegyékbe, valamint a 17. (2. román) határőrezred területére kinevezett Buda Sándor kormánybiztos sem.¹⁴¹ A következő hónapban (október 9-én) azonban Mihályi Gábor Szatmár, Máramaros és Kővár vidéken való túlzott elfoglaltsága miatt, Kraszna és Közép–Szolnok vármegyék teljhatalmú országos biztosává Décsey Lászlót nevezte ki az Országos Honvédelmi Bizottmány. Miután október 21-én, Szatmárba és Kővár vidékre is új kormánybiztost neveztek ki, Mihályi Gábor teljhatalmú országos biztossága meg is szűnt, a továbbiakban Máramaros megye kormánybiztosaként működött. Ekkora már a három másik északkeleti megyének is önálló kormánybiztosa volt: Bereg megyében Szintay János alispán, Ugocsa megyében Egry János alispán, Ung megyében pedig Bernáth Zsigmond főispán.¹⁴² 1848 őszére kialakulni látszott tehát az északkelet–magyarországi megyék állandó kormánybiztosi irányítása és mindegyik törvényhatóságban egy a kormány általa megbízhatónak talált személy felügyelte a helyi eseményeket.

Emellett Kossuth a hadiesemények várható alakulása miatt két ízben is katonai parancsnokot nevezett ki a helyi hatóságok fölé. Először október 14-én hirdetett népfelkelést a felvidék keleti felén, többek között ezekben a megyékben. A főispánokat a megyéjükben népfelkelés szervezésére utasította, valamint a felkelőket Pulszky Sándor¹⁴³ rendelkezése alá rendelte. Később, a téli hadjárat megindulása előtt, november 26-án Pulszky Sándor alezredest, a 7. (kassa–eperjesi) hadmegye parancsnokát nevezte ki a felvidéki erők főparancsnokává és a vele való együttműködésre utasította — többek között — Máramaros, Ung, Ugocsa megyéket és Szintay beregi kormánybiztost is. A budaméri vereség után, Szemere Bertalan lett a felső–magyarországi teljhatalmú országos biztos, és bár fennhatósága csak Zemplén megyéig terjedt, néha azon túl is intézkedett, érintve így az északkeleti vármegyéket. Ugyancsak erre példa Beöthy Ödön 1848. december 19-i

¹⁴⁰ *Urbán*: Batthyány–iratok II. k. 1363. o.

¹⁴¹ *Urbán*: Batthyány–iratok II. k. 1625. o.

¹⁴² *Hermann Róbert*, 1998/a. 40. o., KLÖM XIII. 140. o., MOL OHB 1848: 1171.

¹⁴³ Pulszky Sándor (1803–1849) cs. kir. főszázados, 1848. júl. nemzetőr őrnagy, okt. 30. nemzetőr alezredest, majd nov. 11. honvéd alezredest és a 7. hadmegye parancsnoka. Nov. 29-én ezredessé és a felső–magyarországi hadtest parancsnokává nevezték ki. A budaméri vereség után Mészáros hadügyminiszter vette át hadtestét, Pulszky dandárparancsnok lett. 1849. márc.: Debrecen katonai parancsnoka, máj.–jún.: az alakuló tartalékhadtest 2. hadosztályának parancsnoka. Görgeihez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert. Augusztus 23-án kolerában halt meg. *Bona Gábor*, 2000. 585. o.

kinevezése Erdély és a környező megyék országos biztosává, ami a hadműveletektől függően Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék felügyeletében is átfedéseket jelentett.¹⁴⁴

1849. február 4-től — Bernáth Zsigmond betegsége miatt — Eötvös Tamás került az ungi kormánybiztosi posztra, márciusban pedig a máramarosi határ védelmének fontossága miatt Mihályi mellé neveztek ki egy segédkormánybiztost Mann József személyében. Szemere Bertalan 1849. májusi kormányalakítása után, a kormányfő igyekezett a Kossuthnak jelentő kormánybiztosok feletti fennhatóságot megszerezni. 1849. május 12-én Máramaros megye kivételével visszahívta a kormánybiztosokat, de a rendelet csak a kormánybiztosok közigazgatási teendőit érintette, speciális hadseregszervező megbízatásaikra nem terjedt ki. Eötvös Tamás megbízatását pedig kiterjesztette Bereg megyére is a honvédelmi intézkedések összpontosítása érdekében.¹⁴⁵

A kormánybiztosok legfontosabb feladata a hadszervezés, hadkiegészítés, hadfelszerelés, a hadsereg ellátásának felügyelete, biztosítása volt. Emellett intézkedési területükön a végrehajtó hatalmat képviselték mind a helyi önkormányzatok, mind az adott területen állomásozó haderő felé. Mivel az északkeleti megyékben nagyobb seregtestek nem állomásoztak (hiszen ezek mellé gyakran külön kormánybiztost neveztek ki), az itteni kormánybiztosok esetében a haderőre gyakorolt felügyelet fokozottan igaz volt. Az ungi, beregi, máramarosi kormánybiztosok így egyben a határvédelem, a szorosok eltorlaszolása, a figyelő őrsök létrehozása és ezek megszervezése legfőbb felelősei voltak. Ahogy láttuk itt egy-egy megyében általában egy kormánybiztos működött. Ez a személy sok esetben a megyei tisztségek közül is betöltött valamilyen magas pozíciót, alispáni, vagy főispáni tisztet, így az intézkedések összehangolása még könnyebbé vált.

¹⁴⁴ *Hermann Róbert*, 1998/a. 40–41. o., KLÖM XIII. 194–195., 560–561., és 725. o. Szemerének egy január 16-i rendeletében, melyet már felső–magyarországi teljhatalmú biztosként adott ki, Ung is a fennhatósága alá tartozó vármegyék között szerepel. Közli *Pap Dénes* II. k. 311–312. o.

¹⁴⁵ *Hermann Róbert*, 1998/a. 46. o., KLÖM XIV. 329. o., Szemere rendeletét közli *Rózsa–Spira* 393. o.

A vármegyei vezetés változásai 1848 szeptemberétől a négy vármegyében (dőlt betűvel az újonnan kinevezett vagy választott személyek):¹⁴⁶

Megye Tisztség	Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa
Főispán	<i>Szintay János</i> (ideiglenesen 1849. április 23- tól), majd <i>Eötvös Tamás</i> (1849. május 16- ától)	<i>Bernáth</i> <i>Zsigmond</i> (újra)	<i>Mihályi Gábor</i> (1849. május 16- ától)	báró Perényi Zsigmond
Első alispán	<i>Uray Pál</i> (december 29-én lemondott), majd <i>Bay Ferenc</i> (1849. júniustól)	Horváth Gábor	Pogány Károly	Egry János (1849. május 2- án elhunyt)
Másodalispán	<i>Péchy Pál</i> , majd <i>Desseffy János</i> (1849. júniustól)	Orosz András	Szaplonczay Zsigmond	Ferenczy Ignác

A kormánybiztosok tevékenysége (rendfenntartás, hadseregszervezés, hadseregellátás, határvédelem) 1848. szeptember — 1849. május

A bécsi udvarral történt szakítás egyértelművé válása után, 1848 októberében az északkeleti megyék kormánybiztosainak, nemzetőrparancsnokainak és más tisztviselőinek is elsősorban a háborúra történő felkészülés vált a legfontosabb feladatává. A helyi sajátosságokból adódóan ez elsősorban a közrend fenntartását, a határvédelem megszervezését jelentette, valamint azt, hogy a négy vármegyét és annak nyersanyag és emberi tartalékait mindenképpen biztosítsák a forradalmi kormányzat és az ország önvédelmi háborújához.

¹⁴⁶ Nemzeti (42.) 1848. jún. 29. 164. o., (45.) 1848. júl. 2. 175–176. o., (71.) 1848. aug. 2. 279. o., Kossuth Hírlapja (27.) 1848. aug. 1. 121. o., (45.) 1848. aug. 22. 205. o., MOL OHB 1849: 165., 7650., *Lehoczky Tivadar*, 1899. 67. o.

Az északkeleti megyékben állomásozó cs. kir. sorkatonaság, mint láttuk többségében idegen ajkú, a Habsburg Birodalom más részeiből toborzott katonákból állt. 1848 őszére a korábban itt állomásozó Ferdinánd huszárszázadot már elvezényelték a Délvidékre, így a munkácsi várőrség (2. helyőrségi zászlóalj 1. század) és a 9. (Hartmann) gyalogezred 2. zászlóalja maradt ezen a területen. Az ő hűségük a magyar kormányzathoz meglehetősen bizonytalan volt. Részt vettek ugyan a helyi nemzetőrség kiképzésében, de összetűzésekre is sor került köztük és a helyi nemzetőrök és polgárok között. Ezért az OHB a budai főhadparancsnoknál szorgalmazta Galíciába küldésüket és kicserélésüket az ott állomásozó magyar sorozású gyalogezreddel.¹⁴⁷

Rajtuk kívül 1848 nyarán és őszén több huszáralakulat is megfordult ezen a vidéken, maradni viszont nem maradtak. A korábban Galíciából Máramarosba hazaszökő, de időközben már a Délvidékre vezényelt Lenkey–század példáját ugyanis több huszáralakulat is követte. Szemben azonban a májusi szökéssel, az 1848 őszi események már a magyar politikai és katonai vezetés támogatásával, szervezeten történtek. A Galíciában állomásozó és addig haza nem vezényelt alakulatok: a 8. (Coburg) huszárezred nagy része és a 10. (Vilmos) huszárezred maradék két osztálya azonban csak október–november folyamán szökött haza és eközben jelentős veszteségeket szenvedett. A Coburg–huszárok maradékát fegyvertelenül, gyalog küldte haza a galíciai főhadparancsnokság.¹⁴⁸ Az így beérkező alakulatokat azonban hamarosan az ország belseje felé irányították, hogy feltöltésük után a főhadszíntéren és más mellékhadszíntereken vegyék hasznukat.¹⁴⁹

Josip Jellačić horvát bán szeptemberi fegyveres intervenciója, az udvarral történő szakítás végleg színvallásra készítette az országban állomásozó idegen legénységű császári–királyi alakulatokat. Ebből a szempontból két fontos rendelet látott napvilágot 1848. október elején. Az egyik V. Ferdinánd október 3-án kelt manifesztuma volt, amely többek között elrendelte a magyar országgyűlés felosztatását, Jellačić horvát bánt pedig az ország teljhatalmú biztosává és az összes Magyarországon állomásozó katonai erő parancsnokává nevezte ki. Arról természetesen még nem tudott, hogy a bán szeptember 29-én a Pákozdi és Sukoró között lezajlott csatában vereséget szenvedett és Győr irányába visszavonult. A másik rendeletet október 8-án Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke adta ki. Ebben hírt adott Jellačić vereségéről és Roth csapatainak fegyverletételéről, valamint utasított minden várparancsnokot, hogy hét napon belül tűzzék

¹⁴⁷ KLÖM XIII. 170. és 255. o. A 37. (Mihály) gyalogezred Galíciában állomásozó két zászlóaljáról volt szó.

¹⁴⁸ *Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben.* Budapest, 1941. 41. o., *Kedves Gyula,* 1998. 55–58. o. és MOL OHB 1848: 2873., 2992.

¹⁴⁹ Pl. KLÖM XIII. 431–432. és 457. o.

ki a nemzeti színű lobogót, és írásban nyilvánítsák ki hűségüket az ország, engedelmességüket pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány parancsai iránt. Ellenkező esetben: „...ki ezen két kötelességet elmulasztaná, mint hazaáruló tekintetik, s mint ilyen törvényen kívülinek nyilvánítatik, és bárki által is megfogattathatik, és agyonlövettethetik...”¹⁵⁰ Egy másik OHB utasítás arra szólította fel Bereg megyét, hogy „a munkácsi vár felelősség terhe alatt bármily erővel, ha szükség az ellenszegülők megsemmisítésével is vagy maga vegye át, vagy olyan egyénre bízza a parancsnokságot, kiben a hon teljes bizalmát vetheti”.¹⁵¹

Franz Laube cs. kir. őrnagy, a munkácsi vár parancsnoka azonban az október 3-i manifesztumot érezte magára nézve kötelezőnek, és nemhogy nem tűzte ki a piros–fehér–zöld lobogót, de mindenben az említett rendeletnek megfelelően járt el, „...e kibocsátványban pedig a magyar kormány intézkedései törvényteleneknek nyilvánítatván s az ország a hadi törvény alá helyezettvén, a várak ostromállapotba tétettek.”¹⁵²

A feszültség egyre növekedett Munkács városában és környékén. A Hartmann–zászlóalj újabb századai érkeztek a városba, melyet tisztjeik azzal indokoltak, hogy a csapatösszevonásokra a közelgő kivonulás miatt van szükség. Erre válaszul a városban érkeztek különböző nemzetőr–, önkéntes– és újonc honvédalakulatok. Mindkét fél kijelentette, hogy ellene irányuló támadás esetén védekezni fog. Laube őrnagy, mint várparancsnok folyamatos összeköttetésben állt a Budán székelő főhadparancsnoksággal és annak vezetőjével, Hrabovszky János altábornaggyal is. Tőle is megkapta az OHB híradását a pákozdi és ozorai eseményekről. Érdekesebb azonban egy október 5-én kelt irat, amelyben a főhadparancsnok megküldte az aradi vár semlegességi nyilatkozatát, és felszólította Laubét, hogy ne kövesse ezt a példát, mert az fenyegetést von maga után.¹⁵³

A közel hatvan éves várparancsnok, Laube őrnagy, akit az uralkodó iránti hűségre, a birodalom feltétlen szolgálatára neveltek, ráadásul nem is magyar származású volt, természetesen nem rokonszenvezett a magyar forradalommal és annak eredményeivel. Március óta tanúsított magatartása azt mutatta, hogy nem rendült meg uralkodója iránti hűsége, és természetesen csak a katonai vezetés utasításait volt hajlandó elfogadni és végrehajtani. Laubét májusban egy uralkodói rendelet, a magyar hadügyminiszter fennhatósága alá rendelte, aki vagy személyesen, vagy a budai főhadparancsnokon

¹⁵⁰ KLÖM XIII. 126–127. o. és *Pap Dénes* II. k. 124–125. o.

¹⁵¹ OHB–Bereg megye, Pest, 1848. okt. 14. Közli: „Barátja Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. *Solymosi József*. Budapest, 2003. 20. o.

¹⁵² *Lehoczky Tivadar*, 1884. 317. o.

¹⁵³ HL 1848–49. 2/229., 257., 258. *Ollé Vilmos* 14. o.

keresztül utasíthatta. Az október 3-án kiadott manifesztum, az országban állomásozó összes katonai erőt Jellačić alá tartozónak mondta ki. A magyar országgyűlés ezt törvénytelennek minősítette és a lemondott kormány helyett az Országos Honvédelmi Bizottmányra bízta a végrehajtó hatalom gyakorlását, melynek elnöke Kossuth Lajos volt. Mint fentebb már szó volt róla, a várparancsnok nem engedelmeskedett a magyar hatóságok parancsainak, az OHB október 8-i rendeletének, és esze ágában sem volt kitűzni a magyar lobogót. Emellett a várparancsnok tudtával vagy anélkül, de a vár mellett állomásozó — korábban Ung megyéből érkezett — Hartmann–század parancsnoka, Knorek főhadnagy megpróbált nyomást gyakorolni a helyi görög katolikus lelkészekre, hogy a szószékről a népnek hirdessék ki és magyarázzák az október 3-i császári manifesztumot. Uray Pál első alispán október 15-i levelében Szintay kormánybiztostól kért segítséget az esetleges bujtogató magatartás meggátlására.¹⁵⁴ A katonaság viszonya, így elég hamar elmérgesedett a helyi hatóságokkal is, és ezt csak fokozta, hogy október közepére a 9. (Hartmann) ezred 2. zászlóaljának további századai érkeztek Munkácsra Máramaros megyéből. A magyar szervek azt feltételezték, hogy a császáriak az újabb és újabb gyalogszázadok idevezénylésével, a vár birtoklását szeretnék biztosítani, vagy a helyi nemzetőröket lefegyverezni. Ezért a megye igyekezett biztosítani magát az esetleges konfliktus esetére és a helyben összevont nemzetőrök mellé Szabolcs megyéből is segítséget kért.¹⁵⁵

Mikor a cs. kir. 9. (Hartmann) gyalogezred 2. zászlóaljának törzse is megérkezett Máramarosszigetről, a helyzet tarthatatlanná vált. A városi és a megyei hatóságok nem voltak hajlandók szállást és élelmet biztosítani az újonnan érkezettek számára. A magyar hatóságok részéről felmerült az idegen katonaság lefegyverzésének gondolata is, erőik ehhez azonban elégtelenek voltak. A császáriak viszont megtámadtatásuk esetére már korábban a város felgyújtásával fenyegetőztek¹⁵⁶ és nem voltak hajlandók elvonulni. A feszült helyzetben végül kompromisszumos megoldás született: a megyei kormánybiztos letett arról a szándékáról, hogy lefegyverzi a városban állomásozó Hartmann–gyalogosokat, ők pedig az elvonulás mellett döntöttek. Ezután elvonultak a határig, de ott

¹⁵⁴ Szintay ir. Uray–Szintay, Beregszász, 1848. okt. 15.

¹⁵⁵ Szintay ir. Kivonatok a Bereg megyei bizottmány üléséből, 1848. okt. 15. Bereg megye segélykérő levelét Szabolcs megyéhez (Beregszász, 1848. okt. 16.), majd a segélykérést visszavonó levelet (Beregszász, 1848. okt. 20.) közli *László Géza* 226. o.

¹⁵⁶ MOL OHB 1848: 1350., 1351. Knorek főhadnagy levele Munkács városához. 1848. okt. 15. *Pap Dénes* II. k. 148–149. o.

— feltehetően felsőbb utasításra — megálltak, hogy őrvonalat képezve megakadályozzák a hazaszökő magyar katonák átkelését.¹⁵⁷

1848. október végére, miután a Hartmann–zászlóalj Galíciába vonult és a munkácsi várparancsnok is együttműködött a helyi hatóságokkal¹⁵⁸, Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén már nem állomásozott olyan alakulat, amely nem az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hanem a bécsi udvarnak engedelmeskedett volna. A nyugalmat azonban rendre megzavarták a Máramaros megye déli részéből érkező nyugtalanító hírek. A megye ezen részén, amely Erdéllyel volt határos, egymást érték a kisebb népmozgalmak, lázadások, melyeket a 17. (2. román) határőrezred¹⁵⁹ közelben állomásozó alakulatai szítottak a főként nemzetiségek lakta területen. Az egykorú szemtanú, Várady Gábor¹⁶⁰ így írt az eseményekről évtizedekkel később: „Oláh köznemesek fájlalva azt, hogy az adótól és katonáskodástól való mentességüket elvesztették, s mert Naszódról Urban határőrvidéki ezredes és hívei által ezen kiváltságuknak visszanyerése nekik megígértetett, néhány községben föltámadt a vágy, a régi állapotokat visszaállítani, mely vágy némely tisztviselőnk tapintatlan bánásmódja s a magyar kormány kezdetben határozatlan, ingatag eljárása által csak fokoztatott.”¹⁶¹

Az első megmozdulásra Budfalván került sor, „mely csak annyiban nyilvánult, hogy október 4-én a föllázadt nép lecsillapítására kiküldött Reviczky János kaszói főbiztost megkergették, s a dombokon lövöldöztek”.¹⁶² A lázadás megfékezésére a vármegye saját nemzetőreit, valamint az akkor még itt állomásozó Hartmann–gyalogosok közül 30 főt rendelte ki, a lázadás azonban harc nélkül véget ért. A közreműködők egy része megszökött, az elfogottak felett rögtönítélő bíróság ítélezett, azonban az Igazságügyi Minisztérium által nemsokára kegyelemben részesültek. A borsai lakosság lázadása alkalmával már összecsapásra is sor került a felek között. A Naszódon állomásozó

¹⁵⁷ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 62–63. o.

¹⁵⁸ A munkácsi vár magyar kézre kerüléséről bővebben lásd a III. fejezetet.

¹⁵⁹ A Habsburg Birodalomban 1848 tavaszán létező 18 határőr gyalogezredből, mindössze a két székely határőr gyalogezred zászlóaljai álltak magyar szolgálatban a szabadságharc során. A 17. határőrezred parancsnoka, Urbán alezredes 1848. szeptember 4-én mondta fel az engedelmisséget a magyar kormánynak. Hermann 1996/a 145. o.

¹⁶⁰ Várady Gábor (1820–1906), ügyvéd, Máramaros megyei jegyző. 1848 nyarán nemzetőr századosá választották, a megyei nemzetőrség egyik szervezője lett. 1849. januárban egy önkéntes zászlóaljat alakított, melynek őrnagy–parancsnoki tisztét is betöltötte. Zászlóalja 1849. nyarán honvéddé alakult és a 105. számot kapta. Alakulatával a 19. hadosztályban, majd a Kazinczy–hadosztályban szolgált. Zsibónál ellenezte a fegyverletételt, csapataival elvonult, majd feloszlottak. Az 1860-as években országgyűlési képviselő volt, később ellenzéki politikus, Máramaros megye alispánja lett. Több visszaemlékezésben tette közzé 1848–49-es élményeit. *Bona Gábor*, 2000. 699–700. o.

¹⁶¹ *Várady Gábor*, 175. o.

¹⁶² *Várady Gábor*, 175. o.

határőrökhöz küldött képviselői által a falu a Habsburg–ház védelmére esküdött fel¹⁶³, a határőrök pedig elhajtották az ottaniak marháit állomáshelyükre, mintegy „biztonságba helyezve” azokat. Miután a vármegye részéről a békés meggyőzés taktikája kudarcot vallott, Péterffy Endre¹⁶⁴ nemzetőr őrnagyot küldték ki szigeti és szabolcsi nemzetőrökkel a lázadás megfékezésére. Október 28-án a borsaiak megtámadták a falu közelében állomásozó nemzetőr csapatokat, azok azonban benyomultak a faluba és az ellenszegülőket elkergették. A határőrökkel folytatott rövid tűzharc és azok megfutamodása után, a falu felégetését csak nagy nehezen sikerült megakadályoznia Szaplanczay József főszolgabírónak. A rögtönítélő bíróság itt szigorúbb ítéleteket hozott, mint Budfalván. A fogságra ítélték és később szintén kegyelmet nyertek mellett öt embert kötél általi halálra ítélték és kivégeztek a helyszínen.¹⁶⁵

A helyzet azonban még nem oldódott meg, a határőrezred katonái továbbra is veszélyes közelségben maradtak. Ezért Mihályi Gábor kormánybiztos a környező megyéktől kért segítséget, annál is inkább, mert a még itt állomásozó idegen legénységű Hartmann–gyalogosokban nem bízott.¹⁶⁶ Nem minden megye tudott persze segítséget küldeni, mivel például Bereg megyében éppen ekkor éleződött ki a helyzet a Munkács környékén gyülekező cs. kir. gyalogszázadok és a helyi hatóságok között. A végső megoldást csak az 1848. december második felében meginduló, József Bem vezette Erdélyt felszabadító hadjárat oldotta meg, amely a határon túlra kergette Urbant és katonáit.

Eötvös Tamás, a beregi nemzetőrség őrnagya Kossuthnak küldött 1848. október 14-i jelentésében a vármegye legfontosabb problémáinak a nemzetőrség fegyverhiányát, a munkácsi várőrség ellenséges magatartását és a határon túlról fenyegető ellenséges betörés veszélyét látta. Az OHB október 18-i válaszában értesítette Eötvöst Szintay toborzási biztos megyei kormánybiztossá történt kinevezéséről, ezen kívül a Szabolcs megyei nemzetőrség segítségül küldését, a Hartmann zászlóalj kivonását, valamint 450 szuronyos puska szállítását ígérte.¹⁶⁷ Ugyancsak Bereg megyének tett ígéretet az OHB október 19-én 100 szuronyos puska és ugyanannyi pár pisztoly küldésére, valamint ha a lehetőségek

¹⁶³ A beszterce–naszódai 17. (2. román) határőrezred parancsnoksága a borsaiak részére erről bizonyítványt is kiállított. Kelt: Naszódon, 1848. okt. 1. Közli *Pap Dénes* II. k. 109–110. o.

¹⁶⁴ Péterffy Endre (András) (1789?–1856) a máramarosi kincstári igazgatóság jegyzője, 1848. nyarán megyei nemzetőrparancsnok, majd 1849 júliusától a Kazinczy–hadosztály tábori térparancsnokaként szolgált. *Bona Gábor*, 2000. 569. o.

¹⁶⁵ MOL OHB 1848: 2476., *Várady Gábor* 175–176. o., Kossuth Hírlapja (113.) 1848. nov. 9. 500. o., (122.) 1848. nov. 19. 537. o., Pesti Hírlap (223.) 1848. nov. 25. 1108. o.

¹⁶⁶ Mihályi segélykérő levelét báró Vay Miklós erdélyi kormánybiztoshoz (Nagybánya, 1848. okt. 8.) közli *Deák Imre* 238–239. o. Bereg megyéhez küldött segélykérésére lásd Szintay ir. Kivonatok a Bereg megyei bizottmány üléséből, 1848. okt. 13. Szabolcs megyéhez küldött levelét közli *László Géza* 220–221. o.

¹⁶⁷ KLÖM XIII. 239–240. o.

engedik, ágyúk átadására. Addig is a felszerelésre és az újoncok zsoldjára kért összeg kiutalásáról intézkedett az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál.¹⁶⁸

A háborús helyzetet, az északkeleti országhatárok védelmére való felkészülés fontosságát jelezte, hogy az OHB november 10-i Szintay kormánybiztoshoz küldött utasításában már Munkács és Ungvár, valamint a Kárpátok hágóinak megerősítéséről rendelkezett. Az utasítás értelmében Szintaynak a munkácsi mérnökkari igazgatóság mellett helyi mérnökök bevonásával, valamint Pulszky alezredessel és Eötvös nemzetőr őrnaggyal egyetértésben kellett a szükséges vár-, és határerődítési munkálatokat megkezdenie. Az OHB a Hadügyminisztériumra hivatkozva mind Munkács, mind Ungvár számára négy 6 fontos és két 12 fontos ágyúcsövet ígért. Ezeket a szükséges lőszerrel Budán vehetik át, de a talpakat helyben kell elkészíteniük.¹⁶⁹ A határok megerősítésére azért is szükség volt, mert ahogy Szintay egyik előző jelentéséből kiderült, a határ menti orosz ajkú lakosság a határ túloldaláról bujtogatásnak volt kitéve.¹⁷⁰ A határőrizet megszigorítása így mindenképp helyénvaló döntés volt. Annál is inkább, mert a Kárpátok átkelőinek eltorlaszolásáról Máramaros megyére vonatkozóan már október 14-én rendelkezett az OHB. A bizottmány értesülése szerint ugyanis Galíciából katonai betörés volt várható. „Ennél fogva szoroson meghagyatik e megyének: hogy mindazon utakat és szorosokat, melyek Galíciából Magyarországra vezetnek, felásva, fával és kövekkel elrekesztve torlaszolja el, és az ellenség betörését tőle kitelhető módon gátolja.” Az irat hátoldalán található Szabó József jegyző feljegyzése, melyben meghagyta a szolgabíróknak, hogy hajtsák végre a rendeletet, de hozzátette, ha magyar katonák érkeztek, azokat be kellett engedni, ellátni, és Szigetre küldeni.¹⁷¹ Ugyanez volt az eljárás abban az esetben, ha szökött lengyel származású cs. kir. katonák, vagy lengyel önkéntes civilek érkeztek azzal a szándékkal, hogy a magyar önvédelmi harcot támogassák és beálljanak a honvédseregbe.

A megyehatárok Galícia felőli megerősítését Verecke környékén, Szintay János beregi kormánybiztos, Pulszky Sándor honvéd alezredes, valamint Eötvös Tamás nemzetőr őrnagy az ott tartott szemle után részletesen szabályozták. Az erődítési munkálatok során sáncszerű mellvédeket és földből töltéseket emeltek. A határt védő csapatokat is megerősítették.

November 18-án Bernáth Zsigmond ungi főispán és kormánybiztos kapott az OHB-tól instrukciókat. A megye által kiállított honvédújoncok felszerelésére 100.000 forintot

¹⁶⁸ KLÖM XIII. 250. o. Az intézkedésre lásd MOL ONöHt 1848: 5900.

¹⁶⁹ KLÖM XIII. 400–401. o.

¹⁷⁰ KLÖM XIII. 401. o.

¹⁷¹ MOL Máramarosi ir. 1. d./ II. Máramaros megye központi választmánya. 10. irat.

kapott négy részletben, valamint 1000 puskacsövet igényelhetett az országos fegyvertárból.¹⁷² Kossuth november 30-i újabb leveléből azonban kiderül, hogy a puskacsöveket még nem vették át, így ő maga intézkedett Ungvárra szállításukról. Ugyanezen a napon több intézkedés is született a négy vármegyét illetően. Kossuth elmarasztalta Mihályi kormánybiztost, mert — és itt többes számban fogalmazott — a „kormánybiztos urak” különböző segélykérő levelekkel fordultak hozzá, holott az északi–északkeleti térségnek már kinevezett főparancsnoka működik Pulszky Sándor alezredes személyében, kinek feladata a védelem megszervezése. Megjegyezte, hogy a jelen helyzetben több térségben égetőbb szükség van a fegyveres erőre, azon kívül „a kormány ismeri kötelességét, s a végett, hogy figyelmet fordítson valahová, nincsen szemrehányásokra szüksége, de a lehetlenségeknek nem teljesítését nem kell a figyelem hiányának mondani”. Kossuth ekkor rendelkezett a 22. honvédszászlóalj Miskolcra Máramarosba rendeléséről, és abban az esetben, ha zászlóalj felfegyverzése még nem is fejeződött be, parancsnokának Rapaić Dániel¹⁷³ őrnagynak már a zászlóalj megérkezése előtt el kellett indulnia Máramarosba, hogy a vidék ne hagyja katonai parancsnok nélkül maradni. A zászlóalj mellett egy fél üteg ágyút is küldött, valamint meghagyta, hogy a beregi határszélre az Ung megyében felszerelt honvédek, valamint Borsod és Zemplén megye nemzetőrei, a máramarosira pedig Ung és Ugocsa nemzetőrei vonuljanak fel. Ígért még a határszélek védelmére 200 db trómbont, azaz széles szájú kurta puskát is.¹⁷⁴

Szintay János Beregből november 28-án értesítette az OHB-t, hogy a munkácsi vár és a határszélek megerősítésében mit végzett, valamint aggodalmának adott hangot a határon túlról érkező lengyelek megbízhatósága kapcsán. Kossuth december 1-jei válaszában megköszönte Szintay állhatatos tevékenységét és levelét, „mint elsőt a tájról, melyből a remegés fekete színe s a katonai erő és fegyverérti rimánkodás helyett, a megnyugtató, s ha a szükség úgy hozandja magával, a férfiuús készség szava szól”. Kossuth osztotta a kormánybiztos lengyelekkel kapcsolatos aggodalmát és úgy rendelkezett, hogy csak azokat küldje tovább, akik fegyverrel jönnek, vagy bizonyítani tudják, hogy a most alakuló 1200 fős lengyel légió kötelékébe igyekeznek.¹⁷⁵

¹⁷² KLÖM XIII. 487. o.

¹⁷³ Rapaić Dániel (1809–1887) cs. kir. alszázados, okt. 30. honvéd őrnagy és a 22. honvédszászlóalj parancsnoka. 1849. januártól Ung–Bereg–Máramaros megyék hadi főparancsnoka, februártól alezredes, löszergyártási felügyelő és katonai körzetparancsnok Nagybányán, jún. 27. ezredes, a löszergyártás országos felügyelője. Görgeihez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert. Aradon a hadbíróóság előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélte, 1851-ben kegyelemmel szabadult. *Bona Gábor*, 2000. 592. o.

¹⁷⁴ KLÖM XIII. 601–604. o.

¹⁷⁵ Szintay jelentése MOL OHB 1848: 4193. Kossuth válaszát közli KLÖM XIII. 617. o.

Három nappal később, december 4-én Kossuth Mihályi Gábort értesítette 15.000 forint kiutalásáról a Máramaros megyei honvédelmi költségek fedezésére. Felhívta ugyanakkor a kormánybiztos figyelmét, hogy az önkéntes népfelkelőket csak az ellenség hátában, gerillaakciók végrehajtására alkalmazza, szemtől szembeni harcra ugyanis alkalmatlanok.¹⁷⁶

Bármennyire is tartottak tőle, Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék szempontjából 1849 áprilisáig nem jelentett közvetlen veszélyt a császári csapatok 1848 decemberében megindult átfogó támadása és az ebből kibontakozó téli, majd tavaszi hadjárat sem. A főhadszíntér eseményei közvetlenül nem befolyásolták az itteni helyzetet, közvetett hatásuk azonban természetesen érvényesült. Az ehhez a területhez legközelebb eső ellenséges betörés a Duklai-hágón keresztül érte az országot 1848 végén. Itt gróf Franz Schlik altábornagy hadteste (kb. 8000 fő és 27 löveg) december 6-án indított támadást a császári csapatok közül. A Galíciából érkező támadókkal szemben Pulszky Sándor honvéd ezredes még csak szerveződő „hadteste” állt. Ez a szintén mintegy 8000 főt számláló erő főként kiképzetlen újoncokból és gyengén felszerelt nemzetőrökből tevődött össze. Ennek megfelelően december 11-én Budamérnél vereséget szenvedett a támadó császári csapatoktól. A támadó Schlik azonban megelégedett Kassa elfoglalásával, és nem üldözte a megfutott magyar csapatokat. Bár Kossuth — többek között — Ung megyében is népfelkelést hirdetett december 13-án¹⁷⁷, a Felvidék keleti részére betört hadtest azért nem jelentett veszélyt a megyére, mert kezdetben nem használta ki, hogy oly könnyen sikerült megfutamítania a magyar csapatokat, később pedig a december végére–január elejére újjászervezett magyar alakulatok útját állták. 1848 decemberében azonban még féltő volt, hogy Schlik feltartóztatása nem lesz egyszerű. Szintay beregi kormánybiztos december 21-én tájékoztatta az OHB elnökét, hogy a duklai hágó felől Schlik számára erősítés várható. Kossuth úgy gondolkodott — erről a Szintayhoz, valamint Mészáros hadügyminiszterhez december 24-én írt leveleiből értesülhetünk — hogy az északkeleti négy vármegye területén állomásozó erőket Rapaić őrnagy vezénylete alatt egyesíti a célból, hogy Schlik oldalát fenyegetse, valamint hogy ezzel biztosítsa: a tábornok ezen a vidéken keresztül ne tudjon összeköttetést teremteni Galíciával.¹⁷⁸

Ezekben a hetekben az északi megyék védelmét szervező Szemere Bertalan felsőmagyarországi kormánybiztos is több ízben adott ki olyan utasításokat, melyek érintették a

¹⁷⁶ KLÖM XIII. 643. o.

¹⁷⁷ KLÖM XIII. 725–726. o.

¹⁷⁸ KLÖM XIII. 874. o.

tevékenységi területe határán található Ung megyét. Az OHB-nak küldött december 26-i jelentéséből kiderül, hogy Boronkay Albert zempléni kormánybiztos mellett Bernáth Zsigmondot is a határterületek megszemlélésére és az átjárók eltorlaszolására küldte, illetve a hadsereg költségvetése tervezésénél Ung megye szükségleteit is figyelembe vette.¹⁷⁹ 1849. január 12-i jelentésében Szemere ismét tájékoztatta az OHB-t, hogy a zempléni, uzsoki, és vereckei átjárók járhatatlanná tételét elrendelte. „Az a védelem jó nekünk, mit emberi erővel védeni nem kell.” – vélekedett.¹⁸⁰ Január 13-án pedig Szemere azt jelentette az OHB-nak, hogy több északi megyéből — közöttük Ungból is — berendelte az ott található szuronyos puskákat és azok helyett „apró puskákat” és dzsidákat adott.¹⁸¹

Az Erdélyben állomásozó császári csapatok közül Máramaros megyétől délre egyelőre veszélyes közelségben maradt Urban alezredes román határőrezrede is. Az ellenük tevékenykedő erdélyi magyar csapatok támogatására a máramarosi és szabolcsi nemzetőrökből álló helyi erők Péterffy őrnagy vezetésével november 20-án megkíséreltek ugyan egy kisebb vállalkozást a szacsali átjárónál, de a támadás a szűk völgyben hamar kudarcba fulladt.¹⁸² December elején viszont Urban csapatai törtek be a megyébe. A Szacsal község december 3-i feldúlásával járó betörést Mihályi kormánybiztos december 6-án jelentette Kossuthnak. Az OHB elnöke december 11-i válaszában igyekezett megnyugtatót a megye közönségét, hogy megtette a szükséges intézkedéseket Urban visszaszorítására. Ugyanezen nap kelt utasításában a november 29-én kinevezett új parancsnok, a lengyel Józef Bem feladatául szabta ugyanis, hogy a szükséges erősítések beérkezése után „Urbánt megfélemlítve, a nagy aggodalomban lévő máramarosiakat némileg megnyugtassa”. Utasította továbbá Mihályit a Bessel való együttműködésre, valamint tájékoztatta, hogy a küldött 22. miskolci honvédszászlóalj fegyverzete biztosított.¹⁸³ Ez utóbbi zászlóaljjal kapcsolatban Kossuth december 15-én is kénytelen volt intézkedni, mert az időközben Máramarosba érkezett Rapaić Dániel december 10-én írt jelentéséből kiderült, hogy zászlóalját nem engedték utána, hanem Gedeon László őrnagy a saját alakulatához (42. honvédszászlóalj) csatolta és továbbra is az északi hadszíntéren rendelkezett vele. Kossuth válaszában közölte Rapaićcsal, hogy intézkedett a zászlóalj továbbküldéséről, emellett 30.000 forintot, valamint egy főtüzért, egy tüzért és

¹⁷⁹ Szemere Bertalan, 1990. 300–303. o.

¹⁸⁰ Szemere Bertalan, 1990. 321. o.

¹⁸¹ Szemere Bertalan, 1990. 324. o.

¹⁸² MOL OHB 1848: 4164., Kossuth Hírlapja (132.) 1848. dec. 1. 576. o., Marczius Tizenötödike (235.) 1848. dec. 15. 947. o.

¹⁸³ MOL OHB 1848: 5086., KLÖM XIII. 710. o.

egy szekeres tizedest küld Máramarosba. „Gondoskodni fogok, csak bíztassa, nyugtassa a vidéket” — írta az OHB elnöke.¹⁸⁴ Ennek megfelelően Kossuth december 16-án újabb 20.000 forint kiutalásáról értesítette Mihályi kormánybiztos, melyet egy Antoni Piotrowski nevű lengyel ezredes által a galíciai határ védelmére felállítandó 800 fős önkéntes lengyel zászlóalj költségeire kellett fordítania.¹⁸⁵ Ugyancsak egy lengyel önkéntes csapat, a Józef Woroniecki által toborzott alakulat költségeire kapott 15.000 forintot az OHB-tól Bernáth Zsigmond ungi főispán valamikor december végén – január elején.¹⁸⁶

A tett intézkedések hatására nemsokára Erdélyben is biztatóan alakult a hadi helyzet a magyar fegyverek szempontjából: Bem tábornok december harmadik hetében megindított hadjáratában visszaszorította a császári csapatokat, sőt 1849 márciusának végére súlyos harcokban kiűzte őket Erdélyből. Ezután Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyéket fenyegető támadástól egészen az 1849. júniusi orosz intervencióig csak észak-északkelet felől, Galícia irányából kellett tartani. Ennek megfelelően jártak el a védelmet szervezők, amikor igyekeztek lezárni és megerősíteni a hegyszorosokat, a Kárpátok átkelésre alkalmas hágóit, átjáróit. A fontosabb átkelőknél megerősített őrhelyeket is emeltek, ahonnan állandóan szemmel tarthatták a környéket.

Az újév kezdetén, 1849. január 2-án Bernáth Zsigmond ungi kormánybiztos jelentette Kossuthnak a megyében toborzott újoncok felszerelésével kapcsolatos problémáit (ruházat, pénzügyi kérdések) és tájékoztatta az OHB elnökét, hogy megalakult a helyi honvédelmi bizottmány. Kossuth január 6-i válaszában megnyugtatta Bernáthot, hogy a katonák felruházására szánt posztót mindenképpen pótolják, ezért kéri, hogy a kormány új székhelyére, Debrecenbe jelentse, mennyi ruhára van szüksége azon felül, amit maga is ki tud állítani. A korábban ígért pénzekkel kapcsolatban türelmet kért, azok meg fognak érkezni, az esetleges késedelmet a Debrecenbe költözés indokolja. Az ungi honvédelmi bizottmányra vonatkozóan Kossuth arra az álláspontra helyezkedett, hogy „az ilyen bizottmányoknak társulati közrehatását” helyesli, de nem támogat semmiféle a főispáni és a kormánybiztosi tevékenységi körbe beavatkozó testületet. Kossuth ugyanezen a napon intézkedett 25.000 forintnak a munkácsi vár részére történő megküldéséről.¹⁸⁷

Kossuth január 12-én több rendelkezést is küldött a régió területére. Az egyikkel Egry János Ugocsa megyei védelmi bizottmányi elnök és kormánybiztos január 9-i

¹⁸⁴ KLÖM XIII. 760–761. o.

¹⁸⁵ KLÖM XIII. 776–777. o.

¹⁸⁶ *Hermann Róbert*: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. In: HK 1989/2. 237–238. o.

¹⁸⁷ KLÖM XIV. 52–53. o.

kérelmére reagált, mi szerint a Bem tábornok részére vásárolt lovak és egyenruhák miatt kiürült a megyei pénztár, ezért 6000 forintot kér, Kossuth azzal válaszolt, hogy a Bem 1848. december 19-i utasítása értelmében beszerzett holmikat a megye Debrecenbe küldje. Rendelkezését azzal indokolta, hogy Bem legutóbbi jelentése szerint a tábornok sem lovakban, sem katonaruhában nem szűkölködik, és amire szüksége van, megszerzi magának. Mindenesre a 6000 forintot Ugocsa megye részére rendelkezésre bocsátotta. Egy másikkal Bernáth Zsigmond hozzá intézett január 10-i levelére válaszolt, melyben az ungi főispán jelentette, hogy az ellenség közelsége miatt (Gálszécs, Zemplén megye) az „államjavakat” Debrecenbe küldte, valamint tájékoztatta az OHB elnökét, hogy Woroniecki lengyel szabadcsapatvezért nem tudta pénzzel ellátni, mert a neki szánt 50.000 forint még nem érkezett meg. Kossuth válaszában 15.000 forint azonnali kifizetését ígérte, amit Beregszászban lehet felvenni.¹⁸⁸

Máramaros kormánybiztosa, Mihályi Gábor január 11-én írt Kossuthnak és jelentette, hogy a megyéből Urban ezredes táborába szökött helyiek a határőrök szétverése után visszatértek és a hegyekben rejtőztek. Miután többüket elfogták, kérdi mitévő legyen. Az OHB elnöke január 17-i válaszában így fogalmazott: „kormánybiztos úrnak teljhatalmánál fogva meghagyatik, hogy ezen bűnösökre nézve, használja a kegyelmet ott, hol annak sikerére számíthat, de minden esetre alkalmazza a szigort, hol az célra vezet, s azt szükségesnek látandja.”¹⁸⁹

Szintay Bereg megyei kormánybiztos január 12-én jelentette az OHB elnökének, hogy a 21. honvédszászlóalj visszaérkezett a január 4-i kassai ütközetből, a munkácsi vár védelmi állapotban van és dicsérte az orosz ajkú papságot, mert jó hatást gyakorol a népre. A továbbiakra utasítást kért. Kossuth január 16-i válaszában utasította Szintayt, hogy mindenekelőtt Rapaié őrnaggyal érintkezzen, és ha a 21. zászlóaljra helyben nincs szüksége, küldje azt a főparancsnokhoz Szigetre.¹⁹⁰

A fent említett papság szolgálatait volt hivatva megköszönni az a rendelkezés, amely január 24-én kelt és lehetővé tette, hogy a Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspöknek kiutalt 5000 forint szétosztása révén az északkeleti országrész legszegényebb, ugyanakkor hazafiúi érdemeket szerzett lelkészeinek jövedelme 300 forintra emelkedjen.¹⁹¹

¹⁸⁸ KLÖM XIV. 106–107. o.

¹⁸⁹ KLÖM XIV. 160. o.

¹⁹⁰ KLÖM XIV. 149. o.

¹⁹¹ KLÖM XIV. 217. o.

Szintay, beregi kormánybiztos január 30-án kelt újabb jelentésében értesítette Kossuthot, hogy a beregi határszél Vereckénél biztosítva van, viszont, mivel Tokaj elveszett, a Máramarosban állomásozó erők esetleg el lesznek vágva Debrecentől, ezért 30.000 forintot kért. Pénzt kért a Rembowski féle lengyel csapat felszerelésére is, valamint Ung megyébe erőskezü kormánybiztos kinevezését. Kossuth február 4-én két levélben válaszolt Szintaynak. Az egyikben megnyugtatta a kormánybiztost, hogy Tokajt továbbra is birtokolják és az összeköttetést semmi sem veszélyezteti, valamint 15.000 forint elküldését ígérte Lónyay Menyhért helyi képviselővel. Vereckével kapcsolatban megjegyezte, hogy őt arról tájékoztatták: a határátkelő elsáncolása nem történt meg és két ellenséges beütés is történt. A másik levélben csak Henryk Rembowskival foglalkozott és Szintaytól próbálta megtudakolni, hogy a lengyel őrnagy kinek a rendeletéből tartózkodik Bereg megyében. Természetesen támogatásáról biztosította, ha lengyel csapatát szervezi, és megbízólevelét fel tudja mutatni, de azt semmiképpen nem szeretné, ha egy meggondolatlan galíciai beütéssel előidézné az orosz intervenciót. Kérte Szintayt, legyen figyelemmel ezen körülményekre, és csak megfontoltan támogassa Rembowskit, ha pedig elégedetlen lenne, irányítsa hozzá. Ő maga pedig tegyen jelentést.¹⁹²

Ugyancsak február 4-én írt Eötvös Tamásnak, akit Bernáth Zsigmond főispán betegsége miatt Ung megyébe kormánybiztosnak nevezett ki.¹⁹³ Erről természetesen értesítést küldött a megyének is. Emellett február 16-án intézkedett arról is, hogy a Buttler Sándor távolléte¹⁹⁴ miatt üresen álló Ung megyei nemzetőr–parancsnoki helyet szintén Eötvös töltsse be. Mivel azonban ő addig a Bereg megyei nemzetőrség őrnagyaként tevékenykedett, megüresedett helyét Freyseysen Gyula nemzetőr őrnaggal töltötték be.¹⁹⁵ Kossuth a következő napokban több intézkedést is tett az újonnan kinevezett kormánybiztos felé. Február 16-án arra utasította Szintay János beregi kormánybiztost, hogy az Uzsoki–hágó biztosítására 2 század mozgó nemzetőrt Beregből azonnal Ungba indítson és bocsássa őket Eötvös ungi kormánybiztos rendelkezésére.¹⁹⁶ Február 18-án és 21-én pedig az Ung megyei vasgyárakban öntendő ágyúgolyók minőségi követelményeire nézve tett intézkedéseket Eötvös felé¹⁹⁷

¹⁹² KLÖM XIV. 327–329. o.

¹⁹³ Bernáth szembetegsége miatt már december 15-én kérte felmentését a főispáni teendők alól, amit Kossuth december 25-én még visszautasított. MOL OHB 1848: 6426. Kossuth válaszát közli KLÖM XIII. 888–889. o.

¹⁹⁴ Buttler őrnagy ekkor dandárparancsnokként szolgált a II. hadtestben.

¹⁹⁵ KLÖM XIV. 329., 464. o. (Bereg megyébe itt még Simonffy nemzetőr őrnagyot javasolta Kossuth), Közlöny (33.) 1849. febr. 20. 117. o.

¹⁹⁶ KLÖM XIV. 468. o.

¹⁹⁷ KLÖM XIV. 486. és 514. o.

Kossuth február 17-i intézkedése az Északkelet–Magyarországon eddig külön parancsnokság alatt alakuló lengyel önkéntes csapatok közül Woroniecki alezredes és Piotrowski ezredes alakulatait Rapaić alezredes irányítása alá rendelte. Az OHB elnöke erről aznap értesítette az érintett megyék kormánybiztosait, Mihályi Gábort és Szintay Jánost is.¹⁹⁸

A hadsereg ellátása szempontjából is kaptak utasításokat a kormánybiztosok. Kossuth március 5-én rendelkezett arról, hogy Eötvös Tamás az Ung megyében található zabkészleteket folyamatosan szállíttassa Tiszafüredre, ahol ekkor a fősergesszint összpontosult.¹⁹⁹ A zabvásárlással kapcsolatos költségeire Eötvös március 17-én 8000 forintot kért, ezen kívül a helyi újoncok és mozgó nemzetőrök költségeire, valamint ágyúöntésre és 120 ló vásárlására kért pénzt. Kossuth március 24-i válaszában csak a zabvásárlásra és az újoncok, ill. mozgó nemzetőrök költségeire kért összegeket hagyta jóvá. Az ágyúöntéssel kapcsolatban azt az utasítást adta, hogy miután nincs lehetőség az ágyúkat helyben kifűrní, ne folytasson ilyen tevékenységet. A lóvásárlást pedig csak úgy volt hajlandó anyagilag segíteni, ha azokat nem önkéntes nemzetőrök részére, hanem újonnan felállítandó honvéd huszáralakulatoknak vásárolják.²⁰⁰

Ugyancsak az OHB elnöke, március 10-én azért róttta meg Eötvöst, mert a szomszéd Szabolcs megye kormánybiztosához saját maga intézett segélykérési felszólítást, ahelyett, hogy az OHB-nak jelentette volna helyzetét és megvárta volna a kormányzati intézkedést.²⁰¹ Eötvös megbízatása a megye Zemplén felőli, illetve Galícia felőli védelmére szólt. Ezt jól mutatja az előző, valamint egy március 19-én kelt utasítás, amely a zempléni helyzet kordában tartását egyértelműen Szemere felső–magyarországi kormánybiztos hatáskörébe utalta.²⁰²

A Máramaros megyei határszél hatékonyabb védelme érdekében Kossuth március 13-án kinevezte Mann Józsefet segédkormánybiztossá. Feladata Mihályi Gábor alárendeltségében, annak tehermentesítésével a Toronya környéki határ védelme volt.²⁰³

Szintay beregi kormánybiztos március 26-án küldött jelentést az OHB elnökének a március 21-i toronyai (Máramaros megye), valamint a március 26-i verebesi (Bereg megye) határ menti osztrák beütésekről, melyek során a határt őrző honvéd és nemzetőr csapatok veszteségeket is szenvedtek. A kormánybiztos által feltett kérdésre, miszerint

¹⁹⁸ KLÖM XIV. 473–475. o.

¹⁹⁹ KLÖM XIV. 592. o.

²⁰⁰ KLÖM XIV. 712. o.

²⁰¹ KLÖM XIV. 637. o.

²⁰² KLÖM XIV. 680. o.

²⁰³ KLÖM XIV. 648. o.

megengedhető-e a határ átlépése, ha ilyen támadások visszaveréséhez szükséges, Kossuth azt a választ adta március 31-én, hogy ha stratégiai szempontok indokolják igen, de csak védelmi szempontból szükséges galíciai beütések támogat. Kossuth ugyanaznap tájékoztatta döntéséről Zurics Ferenc őrnagyot, a 19. hadosztály 1. dandárának parancsnokát is.²⁰⁴

Szintay március 30-i levelében — tehát még Kossuth válaszána kézhévétele előtt — be is számolt az OHB elnökének az újabb császári betörés eredményes visszaveréséről, melynek során az üldözö magyar csapatok Galíciába is behatoltak.²⁰⁵

Kossuth április 20-án arról értesítette a helyi kormánybiztosokat (Eötvöst, Szintayt és Mihályit), hogy Dembiński altábornagyot „a galíciai betörések ellen működö hadsereg főparancsnokává” nevezte ki, és a Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Gömör megyékben állomásozó minden honvéd és védcsapatokat a rendelkezése alá bocsátotta. Felkért minden érintett kormánybiztos, hogy „altábornagy úrnak a kizárólag általa meghatározandó hadmozdulatoknál seregeiknek élelmezése, szállítási eszközök szolgáltatása, hivatalos közleményeinek, futárjainak, hadi szereinek haladék nélküli tovaszállítása, s ahol szükség, a nemzetörség és egyéb lakosság közremunkálásának eszközlése, nemkülönbén hadi kémek kiküldése és az ellenségröli hírek minden módoni beszerzése által segédkezet nyújtani buzgólkodjék”.²⁰⁶

Elözö nap, április 19-én Kossuth utasította Eötvös Tamás ungi kormánybiztos, hogy mivel a hadi helyzet alakulása miatt a megyében hamarosan nagyobb haderöt szükséges összevonni, tegye meg a szükséges intézkedéseket az oda vonuló katonaság majdani élelmezésére. Ehhez 10.000 forint küldését ígérte.²⁰⁷

Mann József máramarosi segédkormánybiztos április 14-én Kossuthoz írt levelében a helyi védsereg élelmezésére és felszerelésére legalább 100.000 forintot kért. Április 23-i válaszában Stuller kormányzóelnöki titkár részletes pénzszükségleti kimutatást kért, és felhívta a kormánybiztos figyelmét kérése illuzórikus voltára.²⁰⁸ Bereg megye felterjesztésére, amelyben az alispáni hivatalról lemondott Uray Pál helyének betöltésére új alispánválasztás megtartását kérték, Kossuth ugyanezen a napon azt a választ adta, hogy a

²⁰⁴ KLÖM XIV. 774–775. o.

²⁰⁵ KLÖM XIV. 809. o.

²⁰⁶ KLÖM XV. 72. o.

²⁰⁷ KLÖM XV. 56. o.

²⁰⁸ KLÖM XV. 100–101. o.

megye tartson teljes tisztújítást, ennek lebonyolításával pedig Szintay János kormánybiztos bízta meg, akit erre az időre főispánná nevezett ki.²⁰⁹

Szintay április 23-án jelentette Kossuthnak Barco tábornok betörését és a podheringi magyar győzelmet. Ugyancsak ezen a napon Eötvös Tamás is hasonló beszámolót küldött a kormányzónak. Kossuth mindkettőjüknek válaszolt április 25-i leveleiben. Az egyikben értesítést küldött arról, hogy Dembiński altábornagy feladata a Galícia felőli betörések visszaverése és erre 10.000 ember áll rendelkezésére. Felszólította ugyanakkor a kormánybiztosokat, hogy a tábornok megérkezéséig saját erőikkel tartsák fel az ellenséget. Másik levelében ugyanakkor megróta a kormánybiztosokat, hogy folyton segélykérő levelekkel bombázzák a kormányt, mintha nem tudná önmagától, mit kell tennie. Dembiński megkapta a felső–magyarországi erők parancsnokságát, tudja, mit kell tennie. Épp ezért kérte, hogy a további fejleményekről a tábornokot is értesítsék.²¹⁰

Eötvös Tamást május 22-én tudósította Kossuth a budai vár elfoglalásáról és kérte, tegyen meg mindent az esetleg bekövetkező orosz intervenció elleni védelem érdekében. Értesítette továbbá, hogy a 20. honvédszászlóalj már elindították a 21. felváltására, és a korábban kért fegyverek megküldése is folyamatban van. Egy korábbi (május 11-i) Eötvös jelentésben szerepelt, hogy az ungi 5. nemzetőr század beállt a honvédseregbe. Ezzel kapcsolatban Kossuth úgy rendelkezett, hogy az ő foglalópénzüket Eötvös köteles kifizetni, ha nincs rá pénze, jelentse azt a Hadügyminisztériumnak.²¹¹

Szemere Bertalan miniszterelnök május 14-én, több felvidéki kormánybiztos mellett Szintay Jánosnak is megküldött körlevelében utasítást adott az orosz intervenció hírének Galíciába küldött kémek útján történő felderítésére, valamint működési területükön fegyverek vásárlására.²¹²

Ugyancsak Szemere belügyminiszteri minőségében május 18-án Eötvös beregi és ungi kormánybiztos már az orosz támadás veszélyére figyelmeztette. Kérte, hogy készítse fel a rendelkezése alatt álló megyéket a védekezésre, buzdítsa a népet és működjön együtt a szomszéd törvényhatóságokkal.²¹³ Aznap kelt rendeletében már az összes felső–magyarországi kormánybiztos — köztük Eötvöst (Ung, Bereg) és Mihályit (Máramaros) — felszólította, hogy készüljenek az orosz támadásra, a lelkesekkel együttműködve lelkesítsék és buzdítsák a népet, ha pedig megtörténik az orosz betörés, hirdessenek

²⁰⁹ KLÖM XV. 101. o.

²¹⁰ KLÖM XV. 123. o.

²¹¹ KLÖM XV. 378. o.

²¹² Szintay ir. Szemere–Szintay, Debrecen, 1849. máj. 14. Közli *Szemere Bertalan*, 1990. 483. o.

²¹³ Eötvös ir. Szemere–Eötvös T., Debrecen, 1849. máj. 18. Közli *Szemere Bertalan*, 1990. 490–491. o.

népfelkelést, és maguk álljanak annak élére. Meghagyta ugyanakkor, hogy egymással folyamatos összeköttetésben legyenek és az ellenség előnyomulását, valamint ellátását minden módon akadályozzák.²¹⁴

Eötvös Tamásnak időközben egy kártérítési ügyel is foglalkoznia kellett. Kossuth még május 7-én utasította, hogy mérese föl a Voloszate helységnek egy április 30-i, Riczkó Lőrinc honvédszázados vezette galíciai betörés során okozott károk értékét, és terjessze fel azt a pénzügyminisztériumnak, hogy az kifizethesse. A majdnem 4000 forintnyi összegről szóló kimutatásokat Eötvös május 20-án végül az OHB-nek terjesztette fel, amely intézkedés végett áttette a pénzügyminisztériumnak.²¹⁵

II. 2. Újoncállítás és haderőszervezés a négy vármegye területén

1848 tavaszán–nyarán mind a négy vármegyében megtörtént a nemzetőrség összeírása. Az első honvédszászlóaljok toborzását 1848 júniusában, az önkéntes nemzetőr alakulatok felállítását augusztusban kezdték meg. Ezekről fentebb már esett szó. Mire szeptemberben a horvát intervencióval kezdetét vette a tényleges fegyveres küzdelem, ezeknek az erőknek a többsége már rendelkezésre állt. Bár Északkelet–Magyarország egyelőre távol esett a hadi események helyszínétől, az országgyűlés és a kormány rendelkezéseinek megfelelően itt is megindult az újabb honvédtoborzás. Az immár háborúvá szélesedő konfliktus sikeres megvívásához elengedhetetlen volt ugyanis a reguláris katonaság létszámának további növelése. Az 1848. szeptember közepén a törvényhozás által ugyan elfogadott, de az uralkodó által még nem szentesített katonaállítási törvény alapján megkezdett újoncozás — a Dunántúl nagy részét és a Bácska, valamint a Bánság területét kivéve — szinte az egész ország területét érintette.²¹⁶ Az ily módon újonnan alakított honvédszászlóaljok létszámát Batthyány utasítására már nemcsak toborzás, de sorshúzás, vagy akár besorozás útján is föltölthették. Ennek megfelelően a 42.000 főre tervezett katonalétszámot meghatározott kulcs alapján — minden 127 fő után két újoncot kellett állítani — kivetették az egyes törvényhatóságokra. A négy északkeleti vármegyének 1500 főt kellett kiállítania. Ebből Ungnak 400, Beregnek 400, Máramarosnak 550, Ugocsának pedig 150 főnyi újonclétszám jutott. A beavatott

²¹⁴ *Pap Dénes* II. k. 459–461. o.

²¹⁵ KLÖM XV. 230., 384. o.

²¹⁶ Az újoncozást elrendelő miniszterelnöki rendeletet (Kelt: Bp., 1848. szept. 14.) lásd *Pap Dénes* II. k. 14–15. o. és *Urbán: Batthyány-iratok* II. k. 1312. o.

újoncok gyülekezési helyéül Munkács városát jelölték ki és ez lett a belőlük alakuló 21. honvédszászlóalj megalakításának helyszíne is.²¹⁷

A zászlóalj szervezése viszonylag lassan haladt. Már szeptember 27-én kinevezték a tisztikar egy részét, többük megérkezésére azonban még december elején is várni kellett. A zászlóalj parancsnokává gróf Dessewffy Károly²¹⁸ őrnagyot nevezték ki, helyét azonban ő sem foglalta el. Helyette november 29-én Martinyi Frigyes volt cs. kir. főhadnagyot, majd 3. honvédszászlóaljbéli századost nevezték ki őrnaggyá és zászlóaljparancsnokká.²¹⁹

Kossuthnak a Hadügyminisztériumhoz küldött november 10-i rendelete szerint a 21. honvédszászlóaljnak 400 fő újoncot a 6. (Württemberg) huszárezred kiegészítésére kellett Mezőkövesdre küldenie, hogy ez megvalósult-e, nem tudjuk.²²⁰

Az október–november folyamán elrendelt újoncozás nyomán az év végére már 66-ra emelkedett a honvédszászlóaljak száma. Ezek egy része azonban különböző önkéntes mozgó nemzetőr alakulatokból és más önkéntes csapatokból alakult. Részben így volt az 54. honvédszászlóaljjal is, amely a korábban Szolnokra küldött Ung megyei önkéntes mozgó nemzetőr századból és a helyben alakuló 18. honvédszászlóaljtól kapott újoncokból alakult meg Komáromban. Zászlóaljparancsnokká gróf Buttler Sándor²²¹ őrnagyot, az ungi önkéntesek parancsnokát nevezték ki. Ez az alakulat a szabadságharc folyamán végig a főhadszíntéren maradt előbb a feldunai hadtest, majd a Központi Mozgó Sereg, későbbi nevén II. hadtest kötelékében.²²²

A zászlóalj megalakulásának folyamata elég bonyolult volt. A szolnoki táborba érkező ungi önkéntesek (180 fő) 1848. október közepén már Komáromban voltak, ahol Kossuth utasítására egyesültek az ott alakuló 18. honvédszászlóalj három századával (677 fő). Az így létrehozott mintegy 860 fős zászlóaljat Kossuth magával vitte a parndorfi táborba, az alakulat parancsnoka Buttler őrnagy volt. Az ungi önkéntesek nagy számban beléptek a honvédek közé, így Buttler alakulata november végére öt századból állt és mintegy 740 főt számlált. Problémát okozott azonban, hogy ez az alakulat is a 18-as

²¹⁷ Hermann Róbert, 1996/a. 154–155. o. és Közlöny (114.) 1848. okt. 2. 581. o.

²¹⁸ Dessewffy Károly (1811–1869) cs. kir. huszár kapitány, 1848. szept. 24-én a 21. honvédszászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. Állomáshelyét nem foglalta el, ezredével maradt. Novemberben visszavonult a szolgálattól, hivatalosan 1849. május 26-án bocsátották el a honvédségtől. Bona Gábor, 2000. 303. o.

²¹⁹ A kinevezésekre lásd Közlöny (109.) 1848. szeptember 27. 559–560. o., (178.) 1848. dec. 5. 839. o., az életrajzokra lásd Bona Gábor, 2000. 303., 496. o., a tisztikar hiányára lásd KLÖM XIII. 750. o.

²²⁰ KLÖM XIII. 390. o.

²²¹ Buttler Sándor, gróf (1818–1890) Ung megyei birtokos, 1848 őszén az Ung megyei mozgó nemzetőrség parancsnoka, majd a részben belőlük alakuló 54. honvédszászlóalj parancsnoka. 1849-ben előbb dandár, majd hadosztályparancsnok volt a II. hadtestben. Június végén betegsége miatt visszavonult a szolgálattól. Bona Gábor, 2000. 272. o.

²²² Hermann Róbert, 2001/a. 57. o. és Bona Gábor, 2000. 272. o.

számot viselte, ahogy a Komáromban megalakult és időközben Pozsonyba vezényelt, Janik őrnagy vezette másik fél zászlóalj is. Az egyesítést elvető Görgei azt javasolta, hogy a két alakulat kapjon új számot, a 18-ast pedig egy eddig szám nélküli zászlóaljnak osszák ki. A Nemzetőrségi Haditanács ennek megfelelően intézkedett, így megalakult az 54. honvédszászlóalj, sorai közt Ung megyei legényekkel.²²³

A beregi önkéntes század, amely szintén az önkéntes mozgó nemzetőrséget életre hívó augusztusi rendelet nyomán alakult, a munkácsi vár biztosítása után határőrizeti feladatokat látott el a Kárpátokban, majd a főhadszíntérre rendelték őket. Kossuth november 30-i leveléből kiderül, hogy a beregi mozgó önkéntesek Pestre érkeztek, majd Letenyére a Drávához mentek. Perczel Mór, a drávai hadtest parancsnoka pedig december 9-én jelentette, hogy a beregi század megérkezett.²²⁴ A hadtestbe betagolódnak beregi önkéntes mozgó nemzetőrök először a 48., majd a második 52. honvédszászlóalj alárendeltségében, de önállóságukat végig megtartva harcoltak, tisztjeiket maguk közül választották, és a szabadságharcot Perczel drávai hadtestében, majd az ebből alakult Központi Mozgó Sereg, későbbi nevén II. hadtest kötelékében küzdötték végig. Különösen kitüntették magukat a december 30-i móri ütközetben,²²⁵ részt vettek az isaszegi csatában (április 6.), a Pest alatti harcokban, majd ott voltak Buda bevételénél. 1849 nyarán ugyancsak részt vettek a peredi (június 20–21.), valamint a komáromi csatákban (július 2.), ahol ugyancsak kitüntették magukat, igaz ekkorra létszámuk jelentősen megfogyatkozott és a kezdeti 222 főből mindössze 105-en maradtak. A szabadságharc végén Komárom őrségével tették le a fegyvert, és az ekkor már csak 95 fős század Klapka tábornok elismerő oklevelének birtokában térhetett haza Beregbe.²²⁶

A reguláris alakulatok mellett Északkelet–Magyarországon is találunk példát a különböző szabadcsapatok szervezésére. A legtöbb ekkor, vagy később alakult „gerillacsapat” azonban rövid életűnek bizonyult. Kossuth november 30-i Bernáth Zsigmond Ung megyei főispánhoz küldött utasítása szerint helyben már alakulóban volt egy vadászcsapat, melynek megalakítása Bernáth tevékenységének volt köszönhető. Bár Kossuth levelében helyi alkalmazásukat kéri, lehetséges, hogy azonosak az Újházi

²²³ Hermann Róbert, 2007. 150., 152., 163., 176. o. és KLÖM XIII. 580. o.

²²⁴ KLÖM XIII. 601., 850. o., Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. Zalaegerszeg, 1995. 72. o.

²²⁵ Lásd Perczel jelentését Kossuthnak az ütközetéről: KLÖM XIII. 939–940. o. és Hermann Róbert, 2004. 129. o.

²²⁶ OSZK KIT. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály vegyes feljegyzései. A Bereg megyei önkéntes gyalogszáznak 1848–49-iki szabadságharcban hadműködése.

László²²⁷ Pozsony megyei kormánybiztos által Ungban toborzott vadászokkal, akik az Újházi-féle vadászzászlóaljban a szabadságharc során végig a VII. hadtest kötelékében szolgáltak.²²⁸

A Windisch–Grätz tábornagy vezette osztrák főszereg támadásának megindulásakor Kossuth, az OHB elnökeként mozgó gerillacsapatok alakítására hívta fel az ország lakosságát. Az 1848. december 18-án kibocsátott rendeletében pedig részletesen szabályozta a „népfelkelő és szabad mozgó (guerilla) csapatok” szervezésének módját és kijelölte ennek felelőseit a törvényhatóságokban. Ung, Bereg és Máramaros megyében a helyi kormánybiztos kapta ezt a feladatot. Olyan csapatról, amelyet közvetlenül e rendelet hatására Északkelet–Magyarországon állítottak fel nem tudunk, az itt toborzott szabadcsapatok alakítására külön megbízások születtek.²²⁹

Egyénileg vagy kisebb csoportokban 1848 őszén folyamatosan érkeztek lengyel önkéntesek az ország Galíciával határos területein keresztül, így Északkelet–Magyarország felől is, hogy a magyar szabadságharc szolgálatába álljanak. Természetesen céljuk volt — ha a háború kiszélesedése esetleg lehetőséget ad rá — hazájuk felszabadítása is. Általában két útvonalat vettek igénybe: az egyik a Vereckei–hágón át Munkácsra, a másik a Tatár–hágón keresztül Kőrösmezőre és onnan Szigetre vezetett. Céljuk azonban mindkét esetben a felvidéki Késmárk, Eperjes és Kassa, majd Pest volt, ahol a 1200 főre tervezett lengyel légióba igyekeztek beállni. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy 1849. január 10-én az addig Lembergben és környékén kihirdetett ostromállapot egész Galíciában bevezetésre került, és ettől kezdve a határátkelés békés lehetősége megszűnt. A határon addig állomásozó katonaság mellett immár a helyi parasztőrségek is közreműködtek az átkelés megakadályozásában. Ennek ellenére Galícia nagyvárosaiban egészen 1849 tavaszáig működtek illegális toborzóirodák.²³⁰

1848 decemberében és 1849 januárjában három különböző lengyel önkéntes csapatalakításra is sor került a négy vármegye területén. 1849 márciusára azonban e próbálkozások mindegyike kifulladásra, vagy a már megalakult századokat más csapatokhoz vezényelték. Elsőként, 1848. december 16-án és 21-én Antoni Piotrowski²³¹ honvéd

²²⁷ Újházi László (1795–1870), a reformellenzék tagja, 1848-ban Sáros megyei főispán, szeptember 28-tól Pozsony város és megye kormánybiztosa, 1849. április 5-től a Radical Párt elnöke, 1849. május 21-től Komárom megye és város kormánybiztosa volt. Komárom feladása után emigrált és az Egyesült Államokban telepedett le.

²²⁸ KLÖM XIII. 603. o. és *Barcy–Somogyi* 113. o.

²²⁹ KLÖM XIII. 794–797. o., *Pap Dénes* II. k. 274–276. o., *Hermann Róbert*, 1996/a. 231–234. o.

²³⁰ *Kovács István*, 1998. 75–77. o., *Kovács István*, 2007. 13–14. o.

²³¹ Piotrowski, Antoni (1782 körül–1850 körül) az 1830–31-es lengyel szabadságharc ezredese, 1848. december közepétől ezredesként Kossuth megbízásából egy lengyel zászlóalj alakításával próbálkozott

ezredes kapott megbízást Kossuthtól egy 800 fős lengyel önkéntes zászlóalj felállítására. A zászlóalj feladata a Kárpátok hegyszorosainak védelme és a galíciai határ őrizete volt. Kossuth felkérte a Máramarosban és Beregben működő kormánybiztosokat, hogy támogassák Piotrowski tevékenységét akár nemzetőrök rendelkezésére bocsátásával is, Mihályi Gábor máramarosi kormánybiztos pedig 20.000 forintot kapott a zászlóalj felszerelésére és felfegyverzésére. Érdekesség, hogy a kormánybiztosnak minden Galíciából behozott puskaért 8–16, minden lóért pedig 50–120 forintot kellett fizetnie a zászlóaljparancsnok részére. Az utasítás szerint az alakulat, mint a magyar hadsereg része, ugyanazon zsoldot kapta, mint a honvédség, a tiszteket a parancsnok nevezhette ki az OHB hozzájárulásával. A csapat parancsnokának a helyi főparancsnok Rapaić őrnaggyal és szükség esetén Bem tábornokkal kellett összehangolnia tevékenységét. Piotrowski azonban, aki 1849. január 7-én érkezett Máramarosszigetre, útközben súlyos kocsibalesetet szenvedett és több hétre cselekvésképtelenné vált. Bár megérkezése után rögtön kiáltványt intézett galíciai honfitársaihoz, valószínűleg a fent említett határzár okán is, tevékenysége kevés eredménnyel járt. Az idős ezredes — aki naplója szerint február végéig beteg volt — január 16-án jelentette az OHB elnökének, hogy addig 50 lengyel önkéntest toborzott.²³² Tevékenysége folytatásához nagy mennyiségű pénzt kért és felvázolta Kossuth előtt egy nagyszabású galíciai betörés tervét. Piotrowski azonban nem tudott szervezési eredményeket felmutatni és a felvett pénzek elszámolásával is gondjai támadtak, így Kossuth felszólítására felhagyott tevékenységével és Erdélyben Bemhez csatlakozott.²³³

Egy másik alakulatszervezés Józef Woroniecki²³⁴ nevéhez fűződik, aki honvéd alezredesként december 27-én kapott megbízást az OHB-tól szabads csapatok szervezésére. Az utasítás részletesen tartalmazta a csapatalakítás szabályait. Az alakulatba beállónak a háború végéig kellett szolgálniuk, hűséget kellett fogadniuk a magyar kormánynak, foglalópénzt kaptak, a kormánytól ruházatot és a honvédséghez hasonló zsoldot kaptak.

Máramarosban. Sikertelen kísérlete után Bem alatt Erdélyben szolgált, ahol egy ideig a lengyel légió parancsnoka volt. 1849 őszén az osztrák hatóságok Galíciában letartóztatták és átadták az orosz hatóságoknak. A kielcei hadbíróóság 1850-ben halálra ítélte, de kivégzése előtt a börtönben meghalt. *Bona Gábor*, 2000. 572–573. o., *Kovács István*, 2007. 401–402. o.

²³² Könnyen lehetséges azonban, hogy ez a létszám a két Woroniecki által toborzott önkénteseket jelenti. *Kovács István*, 1998. 208. o.

²³³ KLÖM XIII. 776–777., 836–837. o., *Kovács István*, 1998. 206–207., 214–215. o., *Kovács István*, 2007. 21., 401. o.

²³⁴ Woroniecki, Józef (1807–1885), korábban az osztrák és a porosz hadseregben szolgált, emellett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban százados volt. 1848. tavaszán a przemysli nemzeti gárda parancsnoki tisztét töltötte be. 1848. október 20-án érkezett Magyarországra, ahol előbb Guyon dandárában szolgált, majd december 27-től alezredesként egy lengyel önkéntes csapat szervezésével bízták meg Máramarosban. Ennek kudarca után Bem alatt szolgált Erdélyben, a szabadságharc végén kimenekült az országból. *Bona Gábor*, 2000. 719. o., *Kovács István*, 2007. 542–543. o.

Aki saját fegyvert hozott, külön díjazásban részesült. Zsákmányukat megtarthatták, de az így szerzett fegyvert és lőszert át kellett adniuk. A csapat parancsnoka a szervezéshez kapott pénzekről szigorú számadással tartozott. Máramarosba²³⁵ elkísérte unokaöccse, Mieczysław Woroniecki²³⁶ őrnagy is, aki pénzügyi elszámolás hiánya miatt ekkor már el volt tiltva önálló csapatparancsnoki beosztásától. A két Woroniecki 1849. január 10-én érkezett meg Máramarosszigetre.²³⁷

A két Woroniecki toborzó tevékenységének eredményét elég nehéz kibogozni az események és jelentések keszekuszásából. Mindenesetre már egy kissé eredményesebbnek tűnnek, mint a szintén itt tevékenykedett Piotrowski ezredes. Mieczysław Woroniecki január 31-én jelentette Kossuthnak, hogy egysége immár 300 emberből áll és tiszti kinevezésekre tett javaslatot, valamint önálló működésre kért engedélyt. A probléma csak az volt, hogy a csapatalakítási megbízást — az ismert okok miatt — nem ő, hanem unokatestvére, Józef Woroniecki kapta. Kossuth a jelentés továbbításakor meg is jegyezte Rapaić őrnagynak, Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa „hadi főparancsnokának”, hogy mivel Mieczysławra nem mer állami pénzt bízni, a csapatparancsnokság az idősebb Józefet illeti, egyebekben pedig a lengyel önkéntesek és parancsnokaik Rapaić alá vannak rendelve. Rapaić február 11-i válaszában cáfolta Mieczysław Woroniecki állítását, miszerint 300 embere van, amit hamarosan 100-al szaporít. Helyette Józef Woroniecki szorgalmát dicsérte, aki ekkorra már 220 embert toborzott, akik két hét múlva már harcképesek lesznek. Megemlítette még, hogy az ifjabbik Woroniecki engedély nélkül Erdélybe távozott 26 lengyellel és 60 „vármegye foglyokkal, kiket a válaszmány katonának kieresztett”. A lengyel önkéntesek pontos létszámának megállapítását az is bonyolítja, hogy a már említett Piotrowski ezredes egy 1849. június 23-i igazoló iratában azt állította, hogy Mieczysław Woronieckit ő maga rendelte az erdélyi Besztercére az addig toborzott 160 emberével. Ezenkívül ismert, hogy a

²³⁵ Arra nézve, hogy miért erre a területre érkeztek a Woroniecki–unokatestvérek, Kossuthnak az északkeleti megyékben szerveződő lengyel önkéntes alakulatokat egyesítő és Rapaić főparancsnok alá rendelő utasítása ad némi felvilágosítást. E szerint Woroniecki alezredes megbízatása „a Szepesség határos felső galíciai határszélekre” szólt, abból a célból, hogy szabadcsapata megalakítása mellett a külföldön vásárolt fegyverek beszállításánál is közreműködhessen. Az ellenség mozdulatai miatt azonban Máramarosba szorult. KLÖM XIV. 474. o.

²³⁶ Woroniecki, Mieczysław (1825–1849), cs. kir. hadnagy, 1848 nyarától nemzetőrként, majd önkéntes vadászosztálya parancsnokaként vett részt a délvidéki harcokban. Csapatát ősszel zászlóaljja szervezte (38. honvédszászlóalj), őrnaggyá léptették elő. Januártól nagybátyjával Máramarosban egy lengyel önkéntes csapatot alakítottak. 1849. február elején a szabadcsapat egy részével Erdélybe küldték, itt egy lengyel lovasosztály szervezésével bízták meg és alezredessé léptették elő. Végül Dessewffy tábornok hadsegéde lett. A szőregi csatában fogságba esett, a hadbíróság halálra ítélte, 1849. október 20-án Pesten kivégezték. *Bona Gábor*, 2000. 719–720. o., *Kovács István*, 2007. 543–545. o.

²³⁷ KLÖM XIII. 904–905. o., *Kovács István*, 1998. 245. o., *Kovács István*, 2007. 21. o.

Máramarosból kivonulókkal tartott a 22. honvédszászlóalj egy kisebb különítménye (54 fő) is, amely aztán végleg Erdélyben maradt. Az őket kereső zászlóaljparancsnok egy a Hadügyminisztériumhoz írt beadványából tudható, hogy a csapat február 10-én távozott Máramarosszigetről Erdélybe.²³⁸

De mi történt az idősebb Woroniecki parancsnoksága alatt Máramarosban maradt lengyel önkéntesekkel? Ők még jó egy hónapig Máramarosban voltak. Bár József Woronieckinek nézeteltérése támadt a Rapaiót váltó Zurics őrnaggyal, nem csak ez volt az oka, hogy március végén ő is Erdélybe távozott. A Hadügyminisztérium március 16-án Kossuthhoz intézett átirata szerint Woronieckinek Zuriccsal szembeni illetlen viselkedése és a főparancsnokkal szembeni elégedetlenség szítása az alacsonyabb tisztek körében voltak okai annak, hogy a minisztérium elvette a „csupa magyar egyénekből álló csapat” parancsnokságát az alezredestől és választás elé állította: vagy elmegy Debrecenbe igazolni magát, vagy egymaga csatlakozik Bemhez Erdélyben. Woroniecki az utóbbit választotta, a toronyai vereség után elhagyta Máramarost. A megbízatását visszavonó Hadügyminisztériumi rendelet április 4-én jelent meg a Közlönyben. E szerint a lengyel önkéntes csapat szervezésére szóló felhatalmazását az OHB jóváhagyásával, március 19-ével visszavonták, Erdélybe utazását megengedték és személyében Bem tábornok alá rendelték.²³⁹

Ugyancsak ezen a területen szervezte önkéntes alakulatát Henryk Rembowski²⁴⁰ honvéd őrnagy is. Az eredetileg a felső-magyarországi hadtestbe beosztott lengyel őrnagyról nem tudjuk, kitől kapta rendfokozatát és ki bízta meg lengyel szabadcsapata szervezésével, annyi azonban bizonyos, hogy a kassai vereség után kinevezett új hadtestparancsnok, Klapka György ezredes engedélyét megkapva indult Tokajból Munkácsra január 18-án. Az általa szervezett 2 század lengyel vadász mellett a 21. honvédszászlóalj 2 századát és egy fél 3 fontos üteget is magával vihetett.²⁴¹ Kis csapatával,

²³⁸ MOL OHB 1849: 1472. (Kossuth levelét közli: KLÖM XIV. 326–327. o.) és 2073., *Kovács István*, 1998. 245–246. o.

²³⁹ MOL OHB 1849: 3259., Közlöny (70.) 1849. ápr. 4. 251. o., *Kovács István*, 1998. 254–255. o.

²⁴⁰ Rembowski, Henryk Ludwik (1816 körül/1820–?), franciaországi emigrációból érkezett Magyarországra 1848 novemberében. Őrnagy és az általa szervezett vadászcsapat parancsnoka lett a felső-magyarországi hadtestben. 1849. januártól Klapka engedélyével Munkácsra szervezte tovább csapatát, ám anyagi visszaélések miatt leváltották. Több helyen megfordult (Erdély, Perczel), majd visszatért Munkácsra, ahol Kazinczy hadosztályának lengyel csapatainak parancsnoka lett (egyes kimutatásokban alezredeként, majd ezredeként). A hadosztály elvonulása után hátra maradt alakulatát Szelvan orosz tábornok verte szét 1849 augusztusában. Szeptember elején osztrák fogságba esett, átadták az orosz hatóságoknak, 1854-ben szibériai kényszermunkára ítélték. *Kovács István*, 2007. 427–429. o., *Bona Gábor*, 2000. 599. o.

²⁴¹ *Kovács István*, 1998. 145. és 172. o., *Kovács István*, 2007. 22. o., HL 1848–49. 9/400., közli *Dér Dezső–Hajagos József–Hermann Róbert (s. a. r.): Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. k. (A januári újjászervezés és az első sikerek)*. Eger, 2004. 106. o.

amely (a honvédek nélkül) 300–350 főt számlált 1849. január 21-én érkezett meg Munkácsra, ahol tovább folytatta a toborzást. Rembowski Kossuthnak írt január 23-i jelentésében az szerepel, hogy 300 ruszin és lengyel katonával szeretné gyarapítani csapatát. Célja egy kisebb dandár létrehozása volt. A többek között Eötvös Tamás nemzetőr őrnagy és Szintay János kormánybiztos támogatását is elnyerő lengyel őrnagy érkezését Munkácson nagy örömmel nyugtázták, mivel ezzel is erősödött a vármegye és a vár védelme. A Szintay január 26-i jelentése szerint 300 orosz újonccal kiegészített alakulatból Rembowski valóban sikerült egy három fegyvernemből álló kisebb egységet felállítania. Az őrnagy öt századra osztotta ezredét, mellette felállított egy szakasz lovasságot, és rendelkezett egy három ágyúból álló félüteggel is. Ez utóbbi az általa hozott tüzerekből és ágyúkból állt. A lengyel alakulat létszáma kb. 600 főt tett ki.²⁴²

Rembowski őrnagy egysége azonban igencsak híján volt a fegyelemnek. Ahogy Joachym Szyk, Rembowski egyik katonája visszaemlékezésében megfogalmazta: „Az egység gyönyörű volt, de ami a belső felkészítést illeti, semmit sem ért, hiányzott belőle az, amit úgy hívnak, hogy fegyelem.” A főként fiatalokból álló egység katonái, a bennük felgyülemlett feszültséget, mivel ellenség a közelben nem állomásozott, Munkács városán vezették le. Természetesen egy idő után ezt mindenki megelégelte. Ráadásul Rembowski — ahogy Szyctól tudjuk — a városban díszgárda kísérette, és ezredesnek tituláltatta magát. A lengyel szabadcsapat féktelen botrányainak híre nemsokára Debrecenbe, az Országos Honvédelmi Bizottmány székhelyére is eljutott. Ezért Kossuth, február 4-én tájékoztatást kért a megye kormánybiztosától, Rembowskira vonatkozóan. Az OHB elnöke értetlenségének adott hangot, azzal kapcsolatban, hogy a lengyel őrnagy kinek az utasítására tartózkodik Bereg megyében. Kossuth arról is hírt kapott, hogy Rembowski az ő parancsára hivatkozva készül betörni Galíciába. Természetesen ilyen parancs sem létezett. Az őrnagy és csapata azonban, 1849 februárjának első napjaiban, kétszer is betört Galíciába, mindenféle eredmény nélkül. Mészáros hadügyminiszter ekkor kérte Kossuthtól, hogy Rembowski hívják Debrecenbe, és mentsék fel parancsnoki beosztásából. Így indokolta kérését: „Ezt kérem és követelem, nehogy Galíciábani betöréssel egy külerő is ellenünkre fordíttasson”. A vadászrezred utasítást kapott, hogy vonuljon Debrecenbe. Ide azonban csak majd egy hónappal később – az északkeleti országrészben történt ide-oda vándorlás után –, március 1-én érkezett meg. Egységet felosztották a különböző lengyel csapatok között, Rembowski pedig kibújva a pénzügyi

²⁴² *Kovács István*, 1998. 173–174 o. KLÖM XIV. 328. o.

elszámolás „terhe” alól Erdélybe, majd ismét Munkácsra ment, ahol 1849 nyarán nevét már a Kazinczy–hadosztály főtiszti névsorában találjuk, mint a lengyel zászlóalj alezredesi rendfokozatú parancsnoka.²⁴³

Mindebből úgy tűnik, az északkeleti megyék számára kevés hasznot hajtott a lengyel szabadcsapatok helyi szervezése. A grandiózus tervek és hangzatos ígéretek ellenére egyik csapatszervezőnek sem sikerült nagyobb létszámú alakulatot felállítania a határ védelmére, talán még Rembowski jutott a legtovább. A baj csak az, hogy nemcsak az ő általa alakított légió, de a Woroniecki–unokatestvérek csapata sem maradt az országrészben, máshová vezényelték őket. Ráadásul utóbbiak még egy fél század honvédet is „magukkal vittek”. Így mindenképpen megállapíthatjuk: a lengyel csapatszervezések Munkács és Sziget környékén nem tudtak érdemben hozzájárulni az északkeleti megyék haderejének növeléséhez. Talán más szervezési módot kellett volna választani. Ahogy Kovács István megállapítja: „Az Országos Honvédelmi Bizottmány és személy szerint Kossuth rengeteg kellemetlenségtől és csalódástól kímélte volna meg magát, ha a lengyelek esetében nem szabadcsapatokban gondolkodik, hanem egységes légióban.”²⁴⁴

A négy vármegye területén 1848/49 fordulóján a 21. honvédzászlóalj szervezése mellett különböző irreguláris önkéntes alakulatok szervezése is megkezdődött. Próbáljuk meg ezeket a kezdeményezéseket is számba venni.

1848. december 11-én a Bereg megyei bizottmány Schlik esetleges támadásától tartva egy 50 főből álló huszár csapat szervezését határozta el, hogy a megye ágyúíhoz lovassági fedezetet biztosítson. Lóvásárlás céljából három megbízottat állítottak és kérték Szintay kormánybiztost, hogy a csapat szervezésére kérjen 15.000 forint kölcsönt az OHB-től.²⁴⁵ Nem tudjuk mi lett a kezdeményezés sorsa, annyi azonban bizonyos, hogy a megyében egy önkéntes lovasszázad alakult, melyet Dercsényi István²⁴⁶ nemzetőr százados szervezett 1849 februárjától. Ez az alakulat tevékenyen részt vett a határvédelemben, majd a Kazinczy–hadosztályban szolgált.²⁴⁷ Lehetséges tehát, hogy a megalakítani szándékozott és a ténylegesen működő alakulat egy és ugyanaz.

²⁴³ Kovács István, 1998. 174–187. o., KLÖM XIV. 328–329., 373–374. o.

²⁴⁴ Kovács István, 1998. 255. o.

²⁴⁵ Szintay ir. Kivonatok a Bereg megyei bizottmány üléséből, 1848. dec. 11.

²⁴⁶ Dercsényi István (1815–1872) volt cs. kir. hadfi, 1848 nyarán a beregi önkéntes nemzetőr század tagja, majd 1849 februárjától egy önkéntes lovasszázad szervezője és százados–parancsnoka volt. Júliusban a Kazinczy–hadosztályban szolgált, majd annak elvonulásakor gerilla tevékenységet folytatott. A szabadságharc leverésekor csapatát feloszlatta. A felelősségre vonás elől előbb bujkált, majd kimenekült Törökországba. Bona Gábor, 2008–2009. I. k. 276. o.

²⁴⁷ Bona Gábor, 2008–2009. I. k. 276. o.

Máramaros megyében megkezdődött egy önkéntes zászlóalj szervezése, amely csak később, 1849 nyarára érte el teljes létszámát és ekkor alakult át honvédszászlóaljja. Parancsnokságát január 1-jétől Várady Gábor töltötte be. Egy önkéntes vadászosztály szervezésére is sor került, amelyből az Ormai Norbert által szervezett 1. vadászrezred 8., majd az átszámolás után 7. osztálya (13. és 14. század) jött létre 1849 februárjában.²⁴⁸ Talán nem tévedünk, ha valószínűsítjük hogy ennek az alakulatnak a József Woroniecki által szervezett és parancsnoksága alól kivont „csupa magyar egyénekből álló” vadászcsapat biztosította az emberanyagot.²⁴⁹

Ung vármegyébe 1849 márciusában már megindult az önkéntes nemzetőrszászlóalj szervezése, erre Eötvös Tamás kormánybiztos tett javaslatot március 6-án. A tervek szerint 500 gyalogos és 100 lovas önkéntest kellett kiállítani. Március 30-án Eötvös Mezősy munkácsi várparancsnokhoz írt levelében már arról számolt be, hogy a csapat létszáma 540 főre nőtt.²⁵⁰ Ugocsa megyében nem tudunk új önkéntes alakulatok szervezéséről.

A képviselőház 1849. április 24-én törvényt fogadott el a honvédsereg újabb 50.000 fővel történő szaporításáról. A szolgálati idő 4 év volt, és az újoncállítás módja is az 1848. szeptemberihez hasonlóan alakult. Ennek megfelelően a lakosság arányában vetették ki a megyékre a kiállítandó újonclétszámot. Az újoncok felszerelésére és kiképzésére újonctelepeket létesítettek.²⁵¹ Május 15-étől az északkeleti megyék közül Ungnak és Beregnek a nyíregyházi, Máramarosnak és Ugocsának a nagykarolyi újonctelepre kellett küldeniük a határozat értelmében toborzott újoncaikat.²⁵² Az így távozó újoncok már nem a négy megyében alakított zászlóaljokhoz kerültek. Az erre az időre már teljes létszámú 21. honvédszászlóalj mellett 1849 nyarára még három reguláris zászlóalj került megalakításra ezen a területen. Mindhárom helyi önkéntesekből alakult Bereg (91.), Máramaros (105.) és Ung (106.) megyékben.

Bereg vármegyében a védelmi bizottmány 1849. január 9-i határozata értelmében hétszáz fős „gyalog mozgó nemzetőrség” és százfős gerilla csapat felállításáról döntöttek. Ez utóbbi minden bizonnyal lovas nemzetőrség volt. A századokat január 25-ig kellett megszervezni, és Beregszászra irányítani, ahol Szintay János kormánybiztos nevezi ki a csapatok parancsnokát. A kiállítandó létszámot birtok és népességi arány szerint osztották

²⁴⁸ Bona Gábor, 2008–2009. I. k. 51. o.

²⁴⁹ MOL OHB 1849: 3259.

²⁵⁰ HL Pesti hb. 1852–5/65. 752–754. f., 1848–49. 19/212.

²⁵¹ Hermann Róbert, 2001/a. 58. o. és Hermann Róbert, 1996/a. 312–314. o.

²⁵² Közlöny (94.) 1849. máj. 2. 345. o.

el a vármegye települései között.²⁵³ Az önkéntes nemzetőr csapat első parancsnoka Freyseysen Gyula²⁵⁴ őrnagy lett, aki korábban a beregi önkéntes század parancsnokaként szolgált. Mészáros hadügyminiszter február 1-jén léptette elő őrnaggyá és az önkéntesek parancsnokává, hamarosan azonban áttették a nemzetőrséghez (február 19.), és a Bereg megyei nemzetőrség Eötvös Tamás áthelyezése miatt megüresedett parancsnoki posztját töltötte be. Az újonnan felállított önkéntes nemzetőr csapat, amely hamarosan már 700 főt számlált, új parancsnokot kapott Bay Bertalan²⁵⁵ volt 21. zászlóaljbeli honvédtiszt személyében.²⁵⁶

1849. május 4-én utasította Kossuth kormányzó a Hadügyminisztériumot, hogy Bay Bertalan kérésének megfelelően a 700 fős beregi gerillacsapatot alakítsák honvédzászlóaljja. A kormányzó úgy rendelkezett, hogy a főként orosz ajkú honvédekből álló zászlóaljat magyar újoncokkal egészítsék ki, ugyanakkor az átszervezés ne okozzon zavart a határvédelemben. A HM Újoncozási osztálya rendelkezése szerint, a zászlóalj a 91-es számot kapta. Korábban felmerült, hogy a főhadszíntéren harcoló beregi önkéntes század adja a keretét az új zászlóaljnak. Mészáros hadügyminiszter ezért április 1-jén Újvárosra történő visszaküldésükről rendelkezett. A két beregi alakulat egyesítésére végül azonban nem került sor.²⁵⁷

A 105. honvédzászlóalj az 1849. január óta szervezett máramarosi önkéntes zászlóaljból, a 106. honvédzászlóalj pedig az 1849. áprilisban Ung megyében alakult önkéntes zászlóaljból jött létre 1849 májusában.²⁵⁸

Végül szólnunk kell még a 144. honvédzászlóaljról. Ezt több munkában, mint máramarosi újoncokból álló zászlóaljat említik, ez azonban minden bizonnyal tévedés. Több helyen viszont helyesen az szerepel, hogy a 27. nagyváradi honvédzászlóalj Erdélyben működő tartalék zászlóalja kapta meg a 144. számot a szabadságharc végén, bár

²⁵³ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 78. o.

²⁵⁴ Freyseysen Gyula (1822 k.–1877) Bereg megyei szolgabíró, 1848 szeptemberétől a Bereg megyei önkéntes nemzetőrszázad parancsnoka lett. Részt vett a horvát hadsereggel vívott harcokban, majd a móri csatában, 1849. február 1-jén őrnaggyá és a bereg megyei önkéntesek parancsnokává léptették elő. Február 19-től Bereg megye nemzetőr őrnagya lett, júliusban 1200 főnyi nemzetőrség élén a vásárosnaményi Tisza-átkelőt őrizte. A szabadságharc végén sorozóbizottság elé állították, de nem sorozták be. *Bona Gábor*, 2000. 343. o.

²⁵⁵ Bay Bertalan (1829–1893) volt Bereg megyei szolgabíró, kilépett cs. kir. hadfi, 1848 szeptemberétől hadnagyként, majd főhadnagyként szolgált a 21. honvédzászlóaljnál. 1849 januárjától százados lett ugyanitt, majd a Bereg megyei önkéntesek parancsnokává nevezték ki. Alakulata májusban honvédzászlóaljja alakult és a Kazinczy-hadosztályban szolgált. A hadosztály Erdélybe vonulása után zászlóaljával és Rembowski csapataival Ungvár környékén maradt, ahol Szelman orosz tábornok verte szét őket augusztus közepén. *Bona Gábor*, 2000. 227–228. o.

²⁵⁶ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 83. o., *Közlöny* (33.) 1849. febr. 20. 117. o.

²⁵⁷ MOL OHB 1849: 6564., 6666., HM Ált. 1849: 3508., 16434., KLÖM XV. 211. o., Mészáros utasítása az ideiglenes hadseregarancsnokságnak, Debrecen, 1849. ápr. 1. MOL H 115 Görgei Artúr iratai. 1. d.

²⁵⁸ MOL HM Ált. 1849: 13660., 15003.

nem használta. Máramaros megyei újoncok szinte bizonyosan nem szolgáltak benne, annál inkább Kraszna és Közép–Szolnok megyeiek.²⁵⁹

1849. március közepétől szerveződtek a felvidéki védsereg önálló osztályai, melyek azután 1849 nyarára többségükben beolvadtak a honvédseregbe. Ezek szervezését Szemere 1849. március 16-i rendelete²⁶⁰ indította el, melyben egy olyan irreguláris haderő létrehozását vázolta föl, amely 500 fős osztályokból szerveződik egy–egy „vezérkapitány” parancsnoksága alatt, katonai fegyelem alatt áll, a rendes hadseregben megszokott fizetést kap, és 1–4 év időtartamra szerveződik. A védsereg célja Felső–Magyarország biztosítása abban az esetben is, ha a hadsereg éppen nincs jelen. A sereg teljes létszáma 4000 fő körüli lett volna, a tavasszal megindult és lezajlott szervezés eredményeként ez hozzávetőleg össze is jött és 7 védseregi osztály alakult. Szerepüket — mely a területvédelem és a honvédsereg tehermentesítése lett volna — végül nem tudták betölteni, mert időközben a kormány létrehozott egy új hadtestet Felső–Magyarország védelmére és ennek kötelékében újra reguláris egységeket irányított északra. Az általában megyénként szervezett védseregi osztályok 1849 nyarán így jórészt betagolódtak a honvédseregbe. Az említett márciusi rendelet értelmében, Ung vármegyében Horváth Gábor első alispán kapta feladatul, hogy védseregi osztályt szervezzon. Szemere Kossuthhoz írt március 26-i levele szerint Ungban már 300, sőt Eötvös Tamás alatt — tehát Beregben, ahol elvileg nem is szervezték — 2–300 fő védseregi önkéntes toborzásáról tudott.²⁶¹ Két másik Szemere által írt levélben, melyet az OHB-nak, illetve Egressy Gábor vezérkapitánynak küldött 176 gyalogos, valamint 35 lovas beregi védseregi önkéntes szerepelt.²⁶² Ennek ellenére sem Beregben, sem Ung megyében nem tudunk önálló védseregi osztály tényleges megalakulásáról.²⁶³

Mint fentebb láttuk az 1848 őszén, illetve 1849 tavaszán elrendelt újoncozás nyomán mind a négy vármegye bizonyos számú újonckontingens kiállítására volt kötelezett. A fővárosokba, Pestre, majd Debrecenbe, később pedig az újonctelepekre beérkezett honvédek létszámáról, valamint azok további felhasználásáról a HM Újoncozási osztálya vezetett kimutatást. Ebből kiderül, hogy egy–egy alakulat mely megyékből kapta újoncait. Az északkeleti megyékből kikerülő újoncok a már tárgyalt 21. és 91.

²⁵⁹ *Barcy-Somogyi* 106. o., A szabadságharc katonai története. 62. o. térkép, és helyesen: *Bona Gábor*, 2008–2009. I. k. 46. o., valamint *Hermann Róbert*, 2001/a. 58. o.

²⁶⁰ *Közlöny* (60.) 1849. március 23. 211–212. o., közli *Szemere Bertalan*, 1990. 423–425. o.

²⁶¹ *Szemere Bertalan*, 1990. 423–425., 432–434. o., *Hermann Róbert*, 2001/a. 62–63. o., *Erdődy Gábor – Hermann Róbert*: Batthyány–Szemere. [Budapest], 2002. 253–255. o.

²⁶² *Szemere Bertalan*, 1990. 459., 461.

²⁶³ Szemere május 20-i, Kossuthnak küldött védseregi létszámjelentésében és tiszti kinevezési javaslatában sem szerepel ungi vagy beregi osztály. Közli *Szemere Bertalan*, 1990. 492–494. o.

honvédszászlóalj mellett tehát a honvédsereg több más alakulatában is megtalálhatók voltak. A következő táblázat ezeket az adatokat foglalja össze:²⁶⁴

alakulat/megye	Ung	Bereg	Máramaros	Ugocsa
13. hzlj.		284 fő		
16. hzlj.			165 fő	
19. hzlj.	3 fő		4 fő	76 fő
20. hzlj.			594 fő	
21. hzlj.	922 fő			
35. hzlj.			39 fő	
második 36. hzlj.			204 fő	
42. hzlj.	100 fő		373 fő	
43. hzlj.	177 fő		81 fő (oláhok)	
45. hzlj.	170 fő			
63. hzlj.			203 fő	
67. hzlj. (feloszlatták)	206 fő			
68. hzlj.				322 fő
69. hzlj.			379 fő	
91. hzlj.		700 fő		
94. hzlj.		128 fő		
95. hzlj.	178 fő			
96. hzlj.				3 fő
118. (korábban 52/3. zlj.) hzlj.		209 fő ²⁶⁵		
gránátos zászlóalj		66 fő ²⁶⁶		14 fő ²⁶⁷
2. utász zlj.		189 fő ²⁶⁸		
6. hu. e.	139 fő			
13. hu. e.	80 fő			

²⁶⁴ MOL HM Újo. A magyar lovas-, gyalogezredek és zászlóaljak létszámkimutatása 1848/49. című kötet alapján.

²⁶⁵ A beregiek mellett Abaújból, Zemplénből, Désről is.

²⁶⁶ A beregiek mellett Abaújból, Zemplénből, Szabolcsból, Belső-Szolnok megyéből.

²⁶⁷ Az ugocsaiak mellett Közép-Szolnok, Kraszna, Békés, és Gömör megyékből, valamint Kővár vidékéről.

²⁶⁸ A beregiek mellett Abaújból, Zemplénből, Szabolcsból.

alakulat/megye	Ung	Bereg	Máramaros	Ugocsa
ungi hu. csapat	91 fő			
1. hu. e. t. szd.		1 fő		
3. hu. e. t. szd.	3 fő	1 fő		
4. hu. e. t. szd.		4 fő		
6. hu. e. t. szd.	139 fő	1 fő		
9. hu. e. t. szd.		1 fő ²⁶⁹		
Összesen:	2208 fő	1584 fő	2042 fő	415 fő

Rajtuk kívül tudunk 120 bányamunkásról is, akiket Kossuth korábbi utasítására Mihályi kormánybiztos küldött Szigetről Debrecenbe 1849. január elején. A Hadügyminisztérium január 14-én intézkedett Aradra küldésükről, ahol az árkászokhoz osztották be őket.²⁷⁰

Érdeemes ezzel összevetni az ugyancsak a HM Újoncozási osztálya által készített kimutatást a vármegyékre kivetett újonclétszámról és annak teljesítéséről:²⁷¹

Megye	Ung	Bereg	Máramaros	Ugocsa
Lakosság	115 997 fő	125 962 fő	176 615 fő	50 264 fő
Első kivetés	1833 fő	1985 fő	2775 fő	802 fő
Teljesítése/tartozás	1830/3 fő	604/1381 fő	1996/779 fő	802/- fő
Második kivetés	458 fő	496 fő	699 fő	200 fő
Teljesítése/tartozás	458/- fő	315/181 fő ²⁷²	-/699 fő	185/15 fő

Kossuth és az Országos Honvédelmi Bizottmány az északkeleti országrészben állomásozó alakulatokat már a kezdetektől igyekeztek betagolni valamilyen magasabb egység alá. Elsőként — mint láttuk — az 1848. december elején szerveződő, Pulszky ezredes vezette északi hadtest kötelékébe osztották be a helyi erőket. Ezek kezdetben a négy vármegye nemzetőrségén kívül, a szomszédos megyékből időlegesen iderendelt nemzetőr-alakulatokat és 21. honvédszászlóalj szerveződő századait jelentették. A munkácsi várparancsnokság ekkor önállóan működött. Kossuth 1848. november 30-án

²⁶⁹ A Bereg megyéből érkezett huszárnak állók mind a munkácsi várból szabadult önkéntesek voltak.

²⁷⁰ MOL OHB 1849: 280., KLÖM XIV. 107. o.

²⁷¹ MOL HM Újo. Kimutatása az újoncozás eredményének című kötet alapján.

²⁷² Mellette megjegyzés, hogy újabb jelentés szerint tartozását rendezte, de ennek részletes kifejtésére várnak.

(tehát Pulszky ezredesi és hadtestparancsnoki kinevezésének másnapján!) utasította Rapaic őrnagyot, a 22. honvédszászlóalj parancsnokát, hogy a határszélek védelmére Máramarosba utazzon, lehetőleg minél előbb és zászlóaljával együtt. Pulszkytól való függő viszonya megmaradt. Rapaic végül január közepén érkezett meg és mire elláthatta feladatát, az Erdély felől fenyegető veszély, ahogy a nyugati irányú is, már kevésbé volt jelentős. A február elején alezredessé kinevezett parancsnok iratai tanulsága szerint, mint „Ung-Bereg-Máramarosi hadi főparancsnok” működött egészen addig, amíg betegsége miatt át nem adta a parancsnoki posztot a helyére kinevezett Zurics Ferenc²⁷³ őrnagynak.²⁷⁴

Az újonnan kinevezett Zurics megérkezésével egy időben, 1849 februárjában egységesítette a Hadügyminisztérium a honvédsereg szervezetét. Az északkeleten állomásozó csapatokat az önállóan megalakuló és tevékenykedő 19. hadosztály kötelékébe osztották be.²⁷⁵ Ennek parancsnoka Zurics Ferenc őrnagy lett. 1849. április 1-jétől a Hadügyminisztérium rendelkezése alapján a hadosztály már két dandárra tagolódott, az első Zurics, a második pedig Lázár Vilmos²⁷⁶ őrnagy, majd részben Bangya János²⁷⁷ őrnagy parancsnoksága alatt működött. Emellett két másik dandár szervezése is megindult, de ezek Kassán alakultak.²⁷⁸

A korábban már itt állomásozó erők mellé február–márciusban Északkelet-Magyarországra rendelték az újjászervezett 20., valamint a 35. honvédszászlóaljat is. Ez utóbbit Mészáros hadügyminiszter Kossuthhoz írt levelében így indokolta: „ha oda nem

²⁷³ Zurics Ferenc (1812–?), kilépett cs. kir. főhadnagy. 1848 nyarán részt vett a debreceni nemzetőrség szervezésében, szeptembertől a debreceni önkéntes nemzetőrosztály parancsnoka lett. 1849. elején a 68. honvédszászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. Februártól a 19. hadosztály, majd a 19. hadosztály 1. dandárának parancsnoka volt, május végén alezredessé léptették elő. Ugyanakkor korábbi aradi tevékenységéért megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. 1849 nyarán a Kazinczy hadosztály dandárparancsnokaként szolgált. A szabadságharc után hadbírórság elé állították, de amnesztiában részesült. *Bona Gábor*, 2000. 733. o.

²⁷⁴ KLÖM XIII. 602–603. o., *Bona Gábor*, 2000. 585., 592. o.

²⁷⁵ HL 1848–49. 13/320. Közli Von der Revolution 212–213. o. és magyar fordításban, de pontatlanul Szemelvények II. 142–143. o.

²⁷⁶ Lázár Vilmos (1817–1849), kilépett cs. kir. hadnagy. 1848 októberétől a 39. honvédszászlóalj főhadnagyaként, majd az 1. utászsászlóalj századosaként szolgált. 1849. február 1-jétől őrnagyként Répásy vezérőrnagy hadsegédévé nevezték ki. Április elején a 19. hadosztály 2. dandárának parancsnoka lett, április végétől dandárával a IX. hadtest kötelékébe osztották be. Június közepétől hadosztályparancsnokként szolgált ugyanitt, július 11-én alezredessé léptették elő. A hónap végén a IX. hadtest parancsnokává nevezték ki, augusztus 14-én Bem ezredessé léptette elő. Augusztus 19-én Karánsebesnél tette le a fegyvert a császári csapatok előtt. Aradon a hadbírórság halálra ítélte, október 6-án kivégezték. *Bona Gábor*, 2000. 476. o., *Katona Tamás* 487–488. o.

²⁷⁷ Bangya János (1817–1868), korábban nemesi testőrként szolgált. 1848 szeptemberétől a Zrínyi csapat, később 35. honvédszászlóalj századosa, majd parancsnoka lett. 1849 márciusában alakulatával a 19. hadosztályhoz vezényelték. Április végétől a 19. hadosztály 2. dandárának Bereg megyében állomásozó alakulatai parancsnokává nevezték ki. Júniustól a Kazinczy-hadosztály tábori térparancsnokaként szolgált, alezredessé léptették elő. A zsbíói fegyverletétel után Komáromba menekült, ahol a vár katonai rendőrségének ezredese lett. A vár feladása után emigrált. *Bona Gábor*, 2000. 220–221. o.

²⁷⁸ MOL OHB 1849: 4224., 7529., KLÖM XV. 479. o., *Hermann Róbert*, 2007. 240–241. o., *Közlöny* (71.) 1849. ápr. 5. 255. o.

küldünk semmit, odavannak puska poros malmaink, golyó- és ágyúöntöde, sószállítás, 10.000 mérő zab sat. s így lovaink éhen halnak, puska porral meg el nem láthatjuk Nagyváradot”.²⁷⁹ Április elején Ung vármegyébe érkezett az 1. vadászrezred 2. osztálya is, melyet a turjaremetei vasgyár védelmére rendeltek.²⁸⁰

Az Északkelet–Magyarországon állomásozó haderő 1849. április első felében:

Alakulat	Parancsnok
19. hadosztály 1. dandár: 22. honvédszászlóalj máramarosi önkéntes zlj.	Zurics Ferenc őrnagy Mészely Ferenc őrnagy Várady Gábor őrnagy
19. hadosztály 2. dandár: 20. honvédszászlóalj 21. honvédszászlóalj 35. honvédszászlóalj Munkácsi vár	Lázár Vilmos őrnagy Bányafy Ferdinánd őrnagy Martiny Frigyes őrnagy Bangya János őrnagy Mezősy Pál százados

Április 19-én Kossuth — ekkor már kormányzó–elnökként — Henryk Dembiński altábornagyot nevezte ki a „a Galícia felé fekvő megyékben szerte létező magyar seregek” főparancsnokává. Kinevezésében a lengyel tábornok rendelkezése alá rendelt minden Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa és Gömör megyében található alakulatot. Feladata az volt, hogy „felső Magyarországot amaz osztrák tartományokból berontások ellen oltalmazza, és a célszerűség szerint abba beütéseket is véghez vigyen”. A kinevezés szerint a helyi kormánybiztosokkal együttműködésben kellett eljárnia. Ezeknek megfelelően utasította Kossuth a helyi kormánybiztosokat április 20-án.²⁸¹

A kinevezés indokálul szolgálhatott egyrészt, hogy az így létrejövő új hadtest — amely a IX. számot kapta — megfelelő védelmet nyújthatott az északról fenyegető osztrák betörések ellen, másrészt az eddig észak–északkeleten működő önálló seregparancsnokok közötti együttműködés sok kívánnivalót hagyott maga után. Kossuth május 2-án már

²⁷⁹ *Hermann Róbert*: Mészáros Lázár levelei Kossuth Lajoshoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. (1848. június 10 – 1849. július 8.) In: Szabó János szerk.: „A hadi történet kútfeje minden hadtudományak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. [Budapest], 2007. 103. o.

²⁸⁰ HL 1848–49. 21/81. és 83.

²⁸¹ KLÖM XV. 42–43. és 72. o.

utasította is Dembińskit, hogy rendezze az északkeleti parancsnokok közti viszályt. A probléma abból adódott, hogy miután Zurics és Lázár lett a két dandárparancsnok, Bangya őrnagy mellőzöttnek érezte magát. Kossuth javaslata az volt: a helyzet megoldása érdekében Dembiński tegye meg Bangyát, mint kellő helyismerettel rendelkezőt, beregi általános parancsnoknak. Ennek ellenére nem történt semmi, így Szintay kormánybiztos Lázár őrnagyra tett panasza után Kossuthnak május 17-én ismét intézkednie kellett Bangya beregi kinevezéséről. Az egyes parancsnokok közti hatásköri viták azonban nem szűntek meg, ezért Kossuth május 30-i levelében ismét felhívta az altábornagy figyelmét a tevékenységi területek pontos elhatárolásának szükségességére a viták megelőzése érdekében.²⁸²

A Hadügyminisztérium az újonnan alakult IX. hadtest kötelékébe sorolta be a Zurics, valamint Lázár őrnagyok parancsnoksága alatt Észekkelet–Magyarországon működő két dandárt is. Kossuth április 22-i intézkedése értelmében Munkácsra kellett indulnia Nagyváradról a 16. honvédszászlóaljnak, vagy más ott nélkülözhető gyalogzászlóaljnak, valamint egy 6 fontos gyalogütegnek. Szoboszlóról pedig ugyancsak Munkácsnak indította az ott lévő lengyel dzsidás csapatot. A 16. zászlóaljból csak a 6. század érkezett a térségbe, a többi század a IX. hadtestbe került. Az mindenesetre lehetséges, hogy a Kazinczy–hadosztályban található dzsidás osztály ebből a lengyel csapatból alakult, a tüzéruteg besorolt a hadosztálytüzérségéhez, az érkező honvédszászlóalj pedig lehetett a 20. is, amely szintén ebbe a hadosztályba került. Ez utóbbinak a 21. honvédszászlóaljjal történő kicserélésére ugyancsak történt intézkedés április elején. Az mindenesetre bizonyos, hogy a teljes 16. honvédszászlóalj nem érkezett a térségbe, a 21. pedig nem ment el innen.²⁸³

1849. május végén a IX. hadtestből és a lengyel légióból létrejött a Henryk Dembiński altábornagy vezette felső–magyarországi vagy más néven északi hadsereg. Ennek kötelékébe tartoztak továbbra is a négy északkeleti vármegyében állomásozó erők. A helyzet csak június elején változott meg, amikor Dembiński lemondása miatt átszervezték az északi hadsereget és ettől kezdve Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa

²⁸² KLÖM XV. 196., 332., 443. o., *Hermann Róbert*, 2007. 240–242. o. Május végén Martiny őrnagyot is kinevezték 2. dandár élére, legalábbis erről tanúskodik Zurics alezredeshez küldött június 3-i levele, melyben a parancsnoki hatáskörök tisztázását kérte. MOL 19. ho. iratai. A Bangya és Martiny közti hatásköri konfliktust csak Kazinczy júniusi kinevezése tudta megszüntetni. KLÖM XV. 506., 545. o.

²⁸³ A IX. hadtest összetételére lásd HL 1848–49. 24/356., közli *Von der Revolution* 362–363. o., magyar fordításban *Böhm–Farkas–Csikány* 125. o., Kossuth utasításait közli KLÖM XV. 85. o. és KLÖM XIV. 809. o.

vármegyék védelmét ismét egy önálló hadosztályra bízta Kazinczy Lajos ezredes vezetésével.²⁸⁴

II. 3. A helyi hadiipar működése, a háború gazdasági feltételei

A szabadságharc során felállított alakulatok részére természetesen szükség volt a megfelelő felszerelés biztosítására is. Amennyiben sikerült felruházni, a szükséges felszereléssel, fegyverzettel ellátni a honvédeket, még mindig ott volt a csapatok élelmezésének, egészségügyi ellátásának kérdése, amely mind–mind pénzt igényelt. Az egyes alakulatok ellátása mind élelem, mind fegyverzet tekintetében a parancsnokok mellé rendelt, vagy a területileg illetékes kormánybiztosok feladata volt. Esetünkben ez utóbbi volt a helyzet. Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa mindenkori kormánybiztosainak az egyik legfontosabb feladata volt az Északkelet–Magyarországon állomásozó, határvédelemmel megbízott seregek ellátása. Mint fentebb láttuk ennek érdekében Egry, Eötvös, Szintay, Mihályi, de Bernáth főispán is kiterjedt levelezést folytatott a mindenkori kormányval. Állandó gondjuk volt a pénzhiány, hiszen a különböző iparcikkeket, felszerelési tárgyakat, élelmet ki kellett fizetniük a helyi mesterembernek, vagy kereskedőnek. Jelentős segítség volt ugyanakkor, hogy mind a négy megye lakossága pénz és ruhanemű, esetleg kötszerek (tépés), kórházi lepedők adományozásával segítette a honvédelmet. Az ilyen adakozók névsorát rendszeresen közzétették a Közlönyben.²⁸⁵ Északkelet–Magyarország erőforrásait felhasználták a főserg ellátására is. Ebben természetesen a lőszergyártás volt az egyik legfontosabb elem, de 1849 tavaszán például a lovak élelmezésében nyújtott segítséget a régió. Szemere illetve Kossuth rendelkezésére Eötvös Tamás ungi kormánybiztos vágómarhákat és zabkészleteket vásárolt fel, majd küldött Miskolcra illetve Tiszafüredre. Ugyancsak megemlítené, hogy Bem tábornok megbízásából 1848 késő őszén Egry János ugocsa megyei kormánybiztos lovak és egyenruhák beszerzéséről gondoskodott az erdélyi hadsereg részére.²⁸⁶

A nemzetőrök, majd a honvédszászlóaljok és a különböző önkéntes csapatok fegyverzettel való ellátása során elsősorban szuronyos puskákra volt szükség. A kellő mennyiség azonban szinte soha nem állt rendelkezésre, vagy az épp meglévő készleteket az ország belsejébe kellett küldeni, mert ott nagyobb szükség volt rájuk. Ezért a gyalogsági

²⁸⁴ Hermann Róbert, 2001/a. 68. o.

²⁸⁵ Lásd Közlöny passim.

²⁸⁶ KLÖM XIV. 106., 592. o., MOL HM Ált. 1849: 9927.

alapfegyver pótlására valamilyen szükségmegoldást kellett találni. Legtöbbször a lakosságtól begyűjtött, változó minőségű lőfegyverrel — leginkább vadászpuskával — sikerült felszerelni az újoncokat, de a célra megfelelt a kiegyenesített kasza, lándzsa, esetleg a padláson még a török időkből fellelhető kard. Hasonló gondok voltak az ágyúk számával is. Nagyobb mennyiségben lényegében csak a Kazinczy–hadosztálynak sikerült magát felszerelni lövegekkel. Eötvös kormánybiztos Kossuthhoz írt március 7-i levelében azt is felvetette, hogy a hiányzó puskák helyett kisebb, kétfontos ágyúkat kellene önteni, és a csapatokat ezekkel felszerelve lehetne elérni nagyobb tüzerőt.²⁸⁷

Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén állomásozó alakulatok ágyú-, puska-, és lőszerellátása több forrásból történt. A helyben (elsősorban Munkács várában) található készletek mellett a lakosságnál fellelhető gyengébb minőségű fegyverek, valamint a kormány által küldött szállítmányok is szerepet játszottak, bár ez utóbbiak nyilvánvalóan elsősorban a főhadszíntéren küzdő alakulatokhoz kerültek. Ezért nem volt elhanyagolható a negyedik kategória, amely a helyben lévő üzemek által gyártott hadianyagot jelentette.

A négy északkeleti vármegyében értelemszerűen a vasgyárakban²⁸⁸ és környékükön jött létre hadiipari termelés. A munkácsi vasgyár, mint fegyvergyártásra alkalmas hely már az országos fegyvergyár felállításának tervezésekor felmerült. 1848. november 18-án Kossuth a Hadügyminisztériumnak küldött levelében egy lőszertár felállítását kezdeményezte Kassán vagy az ungvári várban, ahol ekkor már csak egy papi szeminárium működött.²⁸⁹ Mészáros hadügyminiszter Ung megyének — korábbi kezdeményezésükre válaszul — már 1848. október 30-án küldött mintarajzot 6 fontos ágyúcső öntéséhez.²⁹⁰ Ezek a kezdeményezések azonban nem valósultak meg. Az első utasítások a lőszergyártás beindítására a téli hadjárat kezdetekor, 1848 decemberében születtek. Eötvös Tamás ungi kormánybiztos minta-ágyúgolyókat is kapott a lőszergyártás megkezdéséhez.²⁹¹

Később a máramarosi Kabolapolyána vasgyára vált a helyi hadiipar egyik központjává. Itt a vasgyár igazgatója, Hrobonyi Adolf kezdeményezésére fegyvergyárat hoztak létre, ahol gránátot és kartácsot²⁹² öntöttek, melyeket Bem seregének készítettek és a nagybányai lőporüzemben töltöttek meg. Várady Gábor visszaemlékezése szerint

²⁸⁷ MOL OHB 1849: 4360.

²⁸⁸ Ezeket az I. fejezetben már említettük.

²⁸⁹ KLÓM XII. 904. o., KLÓM XIII. 486. o.

²⁹⁰ Az iratot közli 1848-as levelek egy magángyűjteményből. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Kupolatermében. 1997. december 2–1998. január 31. A vezetőt írta *Hermann Róbert*. Szerk. *Kovács S. Tibor*. Budapest, 1997. 31. o.

²⁹¹ *Szemere Bertalan*, 1990. 293. o.

²⁹² Lásd a 291. számú lábjegyzetet.

Kabolapolyánán ágyú- és puskagolyó, valamint szurony is készült. A helyi katonai parancsnok, Rapaić őrnagy löpormalmot is felállított, szerszámokat, mesterembereket szerződtetett és a gyárat működtetve félkész termékekkel látta el Nagyváradot, ahol az országos fegyvergyár működött. Rapaić 1849. március 15-i az OHB-nak küldött jelentéséből kiderül, hogy egy hatfontos rézágyút is öntöttek, melyet azonban fúrógép hiányában Munkácsra vittek kifúratni. Szintén Máramarosban, Borsabányán működött az ország akkori egyetlen kénbányája, ahol Rapaić beszámolója szerint kénkő kemence működött. Máramarosszigeten, illetve az itt található Ferenc-völgyben (melyet Rapaić-völgynek is neveztek) löpormalom létesült. A gyár parancsnoka Mózer Vilmos²⁹³ tüzér főhadnagy volt.²⁹⁴

Kossuth utasította Eötvös Tamás ungi kormánybiztost is, hogy a helyi vasgyárakban lőszerkészítésről intézkedjen. Részletes utasításban szabta meg azt is, mely ágyúgolyók öntése a legsürgetőbb. Február 21-én kelt utasítása szerint elsősorban 3 és 6 fontos űrgolyók, majd 3 és 6 latos kartács sörétek öntése szükséges, utána pedig 3, 6 és 12 fontos tömött golyókat készítsenek,²⁹⁵ melyeket Nagyváradra kell szállíttatnia. Kossuth természetesen a részleteket korábban a Hadügyminisztériummal egyeztette.²⁹⁶ Előfordult az is, hogy a lőszergyártás mellett hagyományosabb feladat jutott a vasgyáraknak. 1849. február 24-én ugyanis Kossuth arra utasította Zurics Ferenc őrnagyot, hogy a munkácsi vasgyárban a lőszergyártás mellett, a kénygyártáshoz és pénzveréshez alkalmas vasedények és űstök készítéséről is intézkedjen.²⁹⁷

1849 tavaszára az Ung-Bereg-Máramaros megyei fegyver- és lőszergyártás irányítása fokozatosan Jokschmann Károly²⁹⁸ tüzér őrnagy parancsnoksága alá került. A Hadügyminisztérium, majd a kormány megbízásából Munkács központtal tevékenykedő tüzértiszt a turjaremetei fegyvergyár (Ung megye) és a munkácsi vasgyárak

²⁹³ Mózer Vilmos (?–1874) Máramaros megyei mérnök. 1848 őszén tüzérségi kiképzésre jelentkezik, később tüzér főhadnagyként a Ferenc-völgyi löpörgyár igazgatója. *Bona Gábor*, 1998. II. k. 521–522. o.

²⁹⁴ MOL OHB 1849: 2073., 3510., *Bakó Imre* 95., 99. o., *Várady Gábor*, 1892. 132. o.

²⁹⁵ A korabeli ágyúk űrméretét a kilőhető legnagyobb golyó fontban mért tömege szerint adták meg. A tömött golyó az öntött vasgolyót jelentette. Űrgolyónak nevezték a gránátot, amely üreges vasgolyó volt löporral megtöltve. Ezeket a lövésnél meggyulladó gyújtó robbantott fel, és tucatnyi darabra szétrobbanva okozhattak sérülést. A kartácsnak nevezett lőszer egy vasgolyókkal és löporral töltött bádogszelence volt, mely lövéskor széthasadt és az ágyú felé közeledő élőerő pusztítására volt igen alkalmas. *Csikány Tamás*, 2000. 11–17. o.

²⁹⁶ KLÖM XIV. 486., 514. o.

²⁹⁷ KLÖM XIV. 542. o.

²⁹⁸ Jokschmann Károly (1816–1868), korábban tüzér altisztként szolgált a cs. kir. hadseregben. A honvédseregbe lépve, tüzértisztként részt vett a bánási harcokban. Decembertől az északkelet-magyarországi lőszergyártás szervezője, majd honvéd őrnagyként az ágyúöntés vezetője lett. Emellett előbb a munkácsi vár, majd a Kazinczy-hadosztály tüzérparancsnokaként szolgált.

működtetésével elsősorban Nagyvárad részére szállított nagy mennyiségű lőszert.²⁹⁹ Rapaiúccsal történt súrlódások után elérte, hogy a máramarosi gyárakat is alá rendelték.³⁰⁰ Munkácson fiók-hadszerhivatalt állított fel és a Kabolapolyánán öntött, Munkácson kifúrt ágyúcsövekhez ágyútalpakat, kerekeket, kocsikat készíttetett. Ezzel nagyban hozzájárult a Kazinczy-hadosztály tüzérségének megszervezéséhez.³⁰¹

Az egy kézből irányított lőszergyártás olyan sikeres volt, hogy 1849. május 7-én Jokschmann már azt jelenthette, hogy az addigi időszakos szállítások után a következő héttől Turjaremetéről 250–300 mázsa, Munkácsról 180–200 mázsa, Kabolapolyánáról pedig 60 mázsa különféle lőszert képes szállítani hetente Nagyváradra. A lőszerszállítást azonban a tavaszi munkák hátráltatják, ezért kérte a Hadügyminisztérium intézkedését. A HM Kossuth segítségét kérte, aki azt javasolta, a szállításokat állami költségen kiállított társzekerekkel oldják meg, mivel a helyi lakosságtól nem várható el, hogy a mezei munkák helyett állandóan a fuvarozás terheit viselje. Addig is utasította a kormánybiztosokat az úton levő szállítmányok célba juttatására.³⁰²

Meg kell említenünk még a felsőremetei gyárat³⁰³ (Ung megye), ahol Pondelicsek Béla haszonbérlo-gyáros készített puskákat. Ő már 1848. október 5-én szerződést kötött Ung megyével október 30-ától kezdve heti 100 darab puska készítésére, de a gyár egy Szabolcs megyei kiküldött szerint még november elején sem üzemelt és az illető véleménye az volt, hogy április előtt nem is fog. Szabolcs megye ezért nem szerződött puskakészítésre a gyárral. Ugyancsak Pondelicsekkel történő szerződéskötésre utasította Kossuth november 18-án Bernáth ungi főispánt és kormánybiztost, hogy a Pestről oda szállított 1000 puskacsövet felszereltesse. Azt hogy végül Ung megyének és az államnak leszállították-e a fegyvereket, nem tudjuk. Mindenesetre van nyoma, hogy Pondelicsek 1849. április–májusban is lőszergyártásról tárgyalt az állami szervekkel.³⁰⁴

Érdemes még megemlíteni egy érdekes esetet, amely egy új fegyver kifejlesztésének lehetőségét villantotta fel 1849 márciusában. Ekkor történt ugyanis, hogy megjelent egy Krajcsovics János nevű asztalos legény a munkácsi várban és felvetette

²⁹⁹ HL 1848–49. 13/431. Közli *Böhm–Farkas–Csikány* 80–81. o.

³⁰⁰ KLÖM XV. 55. o.

³⁰¹ *Bakó Imre* 101–102., 105. o., *Rácz Attila*: A magyar állami országos fegyvergyár termelése 1848 márciusától 1849 áprilisáig. Fons 2004/1. 23–24. o. A hadszerhivatal felállításának engedélyezésére lásd KLÖM XIV. 771. o.

³⁰² KLÖM XV. 316–317. o.

³⁰³ Mivel a vasgyárhoz közel volt Ribnice és Szobránc is, ezért mindhárom néven előfordul a forrásokban.

³⁰⁴ *László Géza* 231–233. o., KLÖM XIII. 487. o., *Bakó Imre* 105–106. o., MOL Eötvös–ir. Duschek Ferenc–Eötvös T., Debrecen, 1849. ápr. 29., valamint Spéry Lipót tüzér hadnagy–Eötvös T., Ungvár, 1849. máj. 1. és mellékleteik.

Mezősy Pál várparancsnoknak egy olyan új lőfegyvert kifejlesztésének lehetőségét, „mely egyszerre öt lövést tesz, minek golyószóró hatása azután bámulatra fogja ejteni a harcosokat”. Mezősy lehetőséget biztosított számára „tehetsége” kibontakoztatására: a várbeli puskaművesnél szállásolta el és a kantinosnál élelmezte. Krajcsovics megkezdte a munkát, melyhez a puskaműves szerszámait és anyagát vette igénybe, valamint a kantinban hitelbe fogyasztott. Miután azonban a nagy mű sehogy sem akart elkészülni bő egy hónap után továbbállt. A kantinos és a puskaműves a nekik okozott kár megtérítéséért a várparancsnokhoz folyamodtak, amit Mezősy részben ki is fizetett nekik.³⁰⁵

II. 4. Határ menti összecsapások télen és tavasszal, Barco tábornok 1849. áprilisi támadó hadművelete

Ahogy korábban már említettük 1848/49 fordulóján a Galíciából Észak–Magyarországra benyomult Schlik–hadtest jelentett közvetlen veszélyt az általunk vizsgált régióra. A Kossuth elképzelései³⁰⁶ szerint összevont ungi–bereg-i csapatok december végén el is indultak, hogy amint Mészáros hadügyminiszter az északi hadtesttel támadást indít Schlik ellen, ők a császári hadtest oldalát fenyegezzék. A csapatokat azonban nem a helyi főparancsnok, Rapaić őrnagy, hanem Szintay beregi kormánybiztos vezette. Parancsnoksága alatt a 21. honvédszászlóalj 3 százada, 3 század ungi és beregi nemzetőr, valamint egy fél 3 fontos üteg vonult fel. Mészáros Kassa visszavételére szóló támadási terve az volt, hogy a szepességi (700 fő és 6 ágyú), illetve Ung és Bereg megyei csapatok (700 fő és 3 ágyú) január 1-jén két irányból támadják meg Eperjest, majd annak bevétele után északról Kassát. Eközben a hadügyminiszter dél felől támadott volna. Az eperjesi császári helyőrség azonban könnyedén meghiusította a város elleni támadást. A január 1-jén érkező szepességi csapatok az előőrseiket ért támadás után visszavonultak, Szintay csapatait pedig a helyőrség tüzérségi tüze verte vissza. Így a január 4-én lezajlott kassai csatában nem tudták támogatni Mészáros csapatait, amelyek Schlik majdnem teljes hadteste ellen vették fel a harcot, és súlyos vereséget szenvedtek.³⁰⁷ Az ezt követő hadműveletekben a kikülönített ungi–bereg-i csapatok már nem vettek részt, hanem visszatértek megyéikbe. Schlik hadteste pedig továbbra sem indult keletnek, hanem az

³⁰⁵ *Lehoczky Tivadar*: A golyószóró első megpendítése 1849-ben a munkácsi várban. In: *Hazánk*. VIII. k. Szerk. *Abafi Lajos*. 78–79. o.

³⁰⁶ Kossuth utasításait lásd KLÖM XIII. 874. és 888–889. o.

³⁰⁷ *Hermann Róbert*, 2001/a. 197–199. o., a csapatok létszámára *Dér Dezső*: Az északi mozgó hadtest létrejötte. (Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–1849 fordulóján.) *Aetas* 2001/2. 129. o.

időközben új nevet és parancsnokot kapott felső-tiszai hadtesttel hadakozott és a tokaji Tisza átkelőt igyekezett birtokba venni. Schlik tervei között csak január végén szerepelt, hogy ha bekövetkezik az olvadás, esetleg Ung és Bereg megyék felé támad, de ez azon téves előfelvetésén alapult, hogy igazak a Görgei seregének szétveréséről szóló hírek, valamint azt gondolta, hogy Munkács környékén egy új magyar csoportosítás létrehozása folyik.³⁰⁸

A Máramaros megyét dél felől fenyegető 17. (2. román) határőrezred által jelentett veszélyt Bem tábornok Erdély megtisztítására indított hadműveletei hátrították el 1848/49 fordulóján. Előbb azonban sor került még néhány összecsapásra a Máramaros és Erdély közti határvidéken. December 3-án román határőrök törtek rá Szacsal községre és a helyben állomásozó honvédeket hamar elűzték, vagy fogságba ejtették, majd a helységben raboltak. A helyi lelkészt és feleségét, valamint Rednik Mihály esküdtet megkínózták, majd utóbbit az elfogott honvédekkel együtt magukkal vitték. Az esettől nem messze, Dragomérfalván állomásozó helyi nemzetőrök december 9-én a helységet ismét megszállták.³⁰⁹

Ezután azonban valóban a galíciai határ védelmére kellett koncentrálniuk az ung-bereg-máramarosi csapatoknak. Az 1849. januártól ápriliséig terjedő időszakban szinte bármelyik pillanatban várták a cs. kir. csapatok betörését. A védelem érdekében a magyar hatóságok erre az időre már intézkedtek a hegyszorosok eltorlaszolásáról, az átjáróknál és a hegyek tetején megerősített őrhelyeket hoztak létre. Az ellenség közeledő betöréséről szóló, újra és újra felröppenő hírek állandó izgalomban tartották a határ menti falvak lakosságát. Martiny Frigyes, a 21. honvédszászlóalj őrnagya egy január 16-i jelentésében arról számolt be, hogy a hírek szerint Verecke felől három zászlóalj gyalogos és három század lovas támadása várható. Zászlóaljának, melyet most vett át, azonban nincs elég fegyvere és nagyobb részüket Rapaić főparancsnok a munkácsi várba rendelte őrségül, így a 800 fős zászlóaljból mindössze 200 fő áll rendelkezésére. Beszámolója szerint a Verecke-hágót ekkor csak nemzetőrök őrizték.³¹⁰

Ebben az időszakban magyar részről a 21. honvédszászlóalj, a Kossuth utasítására érkezett 22. honvédszászlóalj, a januártól alakuló máramarosi önkéntes nemzetőr zászlóalj állt rendelkezésre a határvédelemhez. Ezekon kívül az ugocsai önkéntes nemzetőrök, vagy

³⁰⁸ KA HKR/MK Präs. 1849: 630. Schlik-Windisch-Grätz, Boldogkőváralja, 1849. jan. 25. Közli *Dér-Hajagos-Hermann* 194–196. o. és *Von der Revolution* 183–187. o., KA HKR/MK Präs. 1849: 630. Schlik-Windisch-Grätz, Mád, 1849. febr. 1. és *Hermann Róbert*, 2001/a. 220–225. o.

³⁰⁹ *Solymosi József*: Adalékok Máramaros vármegye 1848–49-es történetéhez. Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2002. Szerk. *Lenkefi Ferenc*. Budapest, 2003. 62–66. o.

³¹⁰ HL 1848–49. 9/343.

a megyék nemzetőrsége állt rendelkezésre és néhány kis létszámú önkéntes csapat. Amikor Zurics őrnagy február 18-án Rapaić őrnagytól átvette a négy megye hadi főparancsnokságát, az OHB-nak e napon Szigetről küldött jelentésében részletesen ismertette az északkeleti határokat őrző alakulatok elhelyezkedését. Jelentésében nem tartotta valószínűnek az ellenség betörését, mert a hegyeket ekkor még magas hó borította.³¹¹

Az Északkelet–Magyarországon állomásozó haderő elhelyezkedése 1849. február közepén a következő volt:³¹²

Alakulat	Elhelyezés	Parancsnok
21. honvédszászlóalj két százada, 11 ágyú	Munkácsi vár	Martiny Frigyes őrnagy
egy mozgó csapat	Munkács	
21. honvédszászlóalj egy százada	Volóc	
21. honvédszászlóalj egy százada	Uzsok	Matthaidesz Károly százados
22. honvédszászlóalj egy százada, 3 ágyú	Verecke	
22. honvédszászlóalj két százada és vadászok	Körösmező	Pöschel százados
21. honvédszászlóalj egy százada, 2 ágyú	Rahó	
22. honvédszászlóalj egy százada	Szelecsse	Utassy Károly százados
22. honvédszászlóalj egy százada, ugocsai nemzetőrök egy százada	Szacsal	

³¹¹ MOL OHB 1849: 2427.

³¹² MOL OHB 1849: 2427. alapján.

Alakulat	Elhelyezés	Parancsnok
21. és 22. honvédszászlóalj egy- egy százada, máramarosi önkéntes zászlóalj egy százada (a többi alakulóban), 100 lovas (alakulóban), 2 ágyú	Sziget	főparancsnok (Zurics Ferenc őrnagy)

Érdemes számba vennünk a határ túloldalán állomásozó császári csapatokat is. A galíciai és bukovinai főhadparancsnokság igen nagy terület felett gyakorolt ellenőrzést. Az 1848-as forradalmak idején ennek vezetőjére hárult több nagyobb lengyel város (Krakkó, Tarnow, Lemberg, Csernovitz) és a vidék rendjének megőrzése mellett majdnem a teljes észak–magyarországi határ őrzése is.³¹³ Ennek egy szelete volt az ung–bereg–máramarosi határvonal. A főhadparancsnokság állományába 1849 márciusában mintegy 44.000 fő tartozott, ezek közül azonban 32.000 fő volt a bevethető, a többiek szolgálati okból voltak távol vagy szabadságon tartózkodtak.³¹⁴ Hammerstein³¹⁵ főhadparancsnoknak ebből a létszámból kellett megoldania az említett feladatokat. A főhadparancsnok, Hammerstein altábornagy Barco³¹⁶ vezérőrnagyot jelölte ki e határvonal védelmére. A parancsnoksága alá beosztott dandár csapatai többször betörték magyar területre és megtámadták a határt

³¹³ Galíciában 1848 tavaszán, majd később is szükség volt a katonaság beavatkozására: április 25–26-án Krakkóban, november 2-án Lembergben került sor fegyverhasználatra a felkelőkkel szemben. 1849 januárjában a magyarországi háborúra hivatkozva egész Galíciában kihírdették az ostromállapotot. Bővebben lásd *Kovács István: A „népek tavasza” a felosztott Lengyelország területein. Magyar Tudomány 1998/5. 558–569. o.*

³¹⁴ KA AFA Stand- und Dienstabellen 1848–1849. Karton 3750.

³¹⁵ Hammerstein–Equord, Wilhelm lovas (1785–1861) altábornagy. Hannoveri születésű, korábban a hannoveri és a veszfáliai hadseregben szolgált, majd osztrák szolgálatba lépett. 1846-tól a galíciai főhadparancsnok, 1848-ban lovassági tábornokká léptették elő. A szabadságharc után vonult nyugállományba. Kiszling II. k. 343. o.

³¹⁶ Barco, Joseph lovas (1798–1861) vezérőrnagy. 1813-ban lépett az osztrák hadsereg kötelékébe, huszártisztként szolgált. 1848 őszén ezredesként a 8. (Coburg) huszárezred parancsnoka volt. Miután majdnem egész ezrede hazaszökött, a többieket pedig hazaengedték, 1848. december 1-jével áthelyezték a vezérkar állományába és előléptették vezérőrnaggyá. 1849. első hónapjaiban a galíciai határ védelmét ellátó csapatok parancsnoka volt. A Vogel-hadtest felállítása után annak egyik dandárát vezette, majd a Komáromot körülzáró Csorics-hadtest állományába került szintén dandárparancsnokként. Az általa vezetett toronyai akcióért és dandára áprilisi „visszavonulásáért” megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. Kiszling II. k.

őrző honvéd és nemzetőr csapatokat. A Barco–dandár március közepén — a tábornok akkori kimutatása szerint — a következő erőkből állt:³¹⁷

Alakulat	Helyőrség
1 század gyalogos	Krywka
2 század gyalogos	Klimiec
½ század gyalogos	Wolosianka
1 szakasz gyalogos	Studena (Hidegpatak – magyar területen!)
7 szakasz gyalogos	Novoselica (magyar területen!)
½ század gyalogos	Toronya (magyar területen!)
8 század gyalogos	A határtól messzebb eső falvakban
3 század gyalogos, 1 század lovas	Sambor (tartalék)
4 század gyalogos, 2 század lovas, 1 gyalogüteg	Stry (tartalék)

Mivel Barco jelentéséhez térképet is csatolt, megállapítható, hogy csapatait a határszélen, majd a Galícia belsejébe vezető utak menti falvakban, végül tartalékként a kerületközpontokban helyezte el. Ha a csapatok létszámát összeadjuk 23 gyalogszázadot, azaz kb. 4 zászlóalj, 3 lovasszázadot és 1 üteget kapunk. A magyar csapatok létszámával (kb. 2 és fél gyalogzászlóalj, 1 üteg) összehasonlítva kiderül, hogy a cs. kir. határvédelem erősebb volt, mint a magyar. Természetesen azt sem feledhetjük, hogy osztrák oldalon teljesen felszerelt és évek óta katonáskodó erőkről volt szó, a magyarok viszont nagy valószínűséggel motiváltabbak voltak.

A határ menti kisebb–nagyobb összecsapások közül kiemelkedik a március 20–21-i toronyai (Máramaros megye), valamint a 26-i Verebias és Laturka (Bereg megye) elleni osztrák, és az utóbbira válaszul 28–29-én Klimiec és Krywka (Galícia) ellen vezetett magyar támadás.

A február 28-án, március 10-én, valamint március 16–17-én lezajlott kisebb portyázások után március 20-án késő este a 4. Hoch– und Deutschmeister és a 9. Hartmann gyalogezredből két–két század Merville alezredes vezetésével, valamint Microis százados két Deutschmeister századdal indult támadásra. Két ellenkező irányból támadták meg a

³¹⁷ KA AFA Generalkommando in Lemberg. Karton 3287. Barco–Hammerstein, Sztrij, 1849. márc. 17. alapján.

Toronya helységben állomásozó magyar csapatokat, kiket „térdig érő hóban történt felvonulás után Novoszelicén túl megtámadtak és hosszabb viaskodás után visszavonulásra készítették”. A szárnyak biztosításában újabb gyalogcsapatok élén maga Barco tábornok is részt vett. Osztrák adatok szerint a magyarok közül összesen 162 főt megöltek, 355 főt pedig fogságba ejtettek. A császári csapatok vesztesége összesen 1 halott és 4 sebesült volt.³¹⁸ Ekkor történt az Ugocsa megyei salánki nemzetőrök tragédiája is, mely során a császári csapatok elől menekülőök nagy részét a helyi orosz lakosság felkoncolta.³¹⁹

Március 26-án érdekes eset történt. Ekkor két császári gyalogszázad tört rá a Verbias falu kocsmájában mulatozó honvédekre. A rajtaütés éjjel történt, és azért volt váratlan, mert az előőrs nem állított őrszemeket. A meglepett magyarok (kb. 50 fő a 21. honvédszászlóaljából) közül két ember halt meg. Az egyik egy honvéd, a másik pedig maga a parancsnok, Dobózi Dániel főhadnagy volt. A többieket foglyul ejtették, köztük Guthy Antal hadnagyot, aki miután besorozták a cs. kir. 62. gyalogezredbe, május 30-án megszökött és Ausztriából tért haza, hogy ismét csatlakozzon zászlóaljához. A támadók mindössze egy embert veszítettek.³²⁰

Ez utóbbi beütés, valamint a laturkai támadás megtorlására a magyar csapatok március 28-án és 29-én is végrehajtottak egy-egy kisebb vállalkozást ellenséges előőrsek ellen. Ez utóbbi alkalommal Bangya János honvéd őrnagy, a 35. honvédszászlóalj parancsnoka csapatai mellett Dercsényi István nemzetőr százados gerillái is közreműködtek Krywka galíciai lengyel község kifosztásában.³²¹

A szabadságharc folyamán az egyetlen komolyabb erővel végrehajtott betörés 1849 áprilisában érte Északkelet-Magyarországot. A határvédelem feladatát ellátó magyar alakulatok előőrsei és a Galíciában állomásozó cs. kir. erők közötti összecsapásokon túl nagyobb támadásra addig egyik fél sem vállalkozott, a tavaszi hadjárat magyar sikerei azonban válaszlépésekre készítették az udvart. A császári hadvezetés, a Magyarországon elszenvedett vereségekről szóló hírek hatására Galíciában, az ott nélkülözhető erőkből összeállított egy három dandárból³²² álló hadtestet Vogel altábornagy parancsnoksága alatt. Ezzel kapcsolatban Eötvös Tamás április 13-án jelentette Ungvárról Szemerének, hogy egy

³¹⁸ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 84–85. o. és KA AFA Karton 1827. Hauptarmee unter Windisch-Grätz. Hammerstein–Windisch-Grätz, Lemberg, 1849. márc. 26. Az osztrák ezredtörténet 140 halotról és 500 fogolyról számol be. *Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte der k. k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4.* Wien, 1879. 544–545. o.

³¹⁹ MOL OHB 1849: 5193. A családtagok segélyért folyamodtak. Lásd még erre KLÖM XIV. 833. o.

³²⁰ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 88–90. o., *Bona Gábor*, 1998–1999. I. k. 504. o., *Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben.* Győr, 1998. 272. o.

³²¹ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 90. o. MOL OHB 1849: 5140.

³²² KA AFA (Krieg in Ungarn 1848–49. III.) 163 fasc. Brigade Barco 1849–4–39b.

Galíciából jött kereskedő szerint Hammerstein 15.000 embert gyűjtött össze és a Duklai-hágón keresztül készül betörni az országba, hogy Debrecent elfoglalja. Szemere ezt az értesülést rögtön továbbította Kossuthnak.³²³

A cs. kir. hadtest egyik dandára volt Barco vezérőrnagyé, ez az egység Munkács irányába intézett támadást. Maga Vogel tábornok pedig a hadtest két másik dandárával Eperjes és Lőcse felé vonult, hogy később elérje Kassát és Miskolcot. Az első dandárt Podheringnél visszavonulásra készítették a magyar csapatok, a másik kettő pedig időközben a további Kassa felé történő előrenyomulás helyett más utasítást kapott Windisch–Grätztól és Rimaszombat felé indult, majd végül május közepén csatlakozott a császári fősereghez. Visszavonulásukat Beniczky Lajos és Görgey Ármin őrnagyok portyázó különítményei nehezítették. Barco vezérőrnagynak csak Galícián átvonulva sikerült csatlakoznia a cs. kir. főerőkhöz.³²⁴

A Barco–dandár 1849. április 19-én lépte át a határt a Vereckei–szorosnál és a határt őrző kisebb magyar egységeket elűzve, a Latorca folyó völgyében haladt Munkács felé. A cs. kir. csapatok létszáma kb. 3600 főt tett ki. Ez három gyalogzászlóalj — ebből kettő a 4. Deutschmeister–, egy a 9. Hartmann gyalogezredből —, egy osztály könnyűlovast az 1. (Császár) ezredből és egy 6 fontos üteget jelentett.³²⁵ A dandárral tartott még tíz lőszeres– és hét málhás kocsi, valamint 150 galíciai fuvaros is.³²⁶

A velük szemben álló magyar csapatok néhány honvédszázadot és megyei, illetve városi nemzetőrszázadot számláltak. A honvédek és nemzetőrök mindenhol igyekeztek lassítani a dandár mozgását, szórványos ellenállással vagy utak, szorosok eltorlaszolásával. Ennek ellenére a cs. kir. csapatok április 20-án este Polenára, oldalvédük Hársfalvára és Szolvára érkezett. 21-én a Latorca folyó völgyében továbbhaladva Paszikáig értek, majd 22-én Szentmiklóson keresztül már Munkács közelébe jutottak.³²⁷

Eközben a magyar oldalon, a védekezést illetően, véleménykülönbség alakult ki a két parancsnok között. Bangya János őrnagy, a 35. honvédszászlóalj parancsnoka, aki eddig is folyamatosan hátrált embereivel, a további visszavonulás mellett döntött és alakulata zömével ennek megfelelően cselekedett: elvonult Beregszász felé. Ezzel szemben Martiny Frigyes őrnagy, a 21. honvédszászlóalj parancsnoka arra az elhatározásra jutott, hogy a Munkácshoz közeli Latorca parti Podhering falunál állja el a támadók útját. A terep itt

³²³ MOL OHB 1849: 5676.

³²⁴ Hermann Róbert, 2001/a. 312. o., Kiszling II. k. 77. o.

³²⁵ A korabeli cs. kir. szervezés szerint egy gyalogzászlóalj hat századból, egy lovasosztály két századból, egy üteg pedig hat ágyúból állt.

³²⁶ Lehoczky Tivadar, 1899. 93. o.

³²⁷ Lehoczky Tivadar, 1899. 93–94. o.

bizonyult a legalkalmasabbnak a védekezésre. A völgyet, melyben a folyó haladt két oldalról magas hegyek övezték, a Latorca hídján át a faluba vezető út fölött pedig a Szarka-hegy magasodott. A folyó a hóolvadás és az esőzések következtében éppen áradt. A védelem esélyeit tovább növelte, hogy a Beregszász felé elvonuló Bangya őrnagyal szemben az úton egy segédcsoport is érkezett 21-én. Ez Mandits Pál³²⁸ százados 64 főt számláló máramarosi vadászcsapata — amellyel épp Debrecen felé tartott, de a betörés hírére ide rendelték — és a Beregszászon hozzá csatlakozott tüzérszakasz volt két 3 fontos ágyúval. Ez az egység másnap részt is vett a harcban.³²⁹

Lehoczky Tivadar így írt az ütközet helyszínéről: „Két oldalról magas meredek hegyek környezik a völgyet, mely e szoroson túl átláthatatlan síksággá lapul. A Szarka-hegy alatt közvetlenül foly a Latorca vize, melyen mulhatatlanul át kell hatolnia, ki tovább akar innen haladni, s e folyó akkor hóolvadás és esőzés következtében éppen annyira megáradt volt, hogy átlábolása nem történhetett meg veszély nélkül és a hidat is, mely a nevezett hegy tövében feküdt leszedték, hogy csupán a gerendák feküdtek rajta.”³³⁰

Az összecsapásra készülve, a falu és az út fölé emelkedő Szarka-hegyen ágyútelepet építettek, ahol a munkácsi várból küldött két 6 fontos ágyút helyezték el Andrejkovics Endre³³¹ tüzemester parancsnoksága alatt. Az ágyúkat földtöltéssel vették körül, ahogy a hegy lábánál felállított előző nap érkezett két 3 fontos ágyút is, melyek fölött Simig Rezső³³² tüzemester parancsnokolt. A folyóparton a falu házai között foglalt tüzelőállást három honvédszász (kettő a 21. és egy a 35. honvédszászlóaljából) és számos nemzetőr, valamint a Beregszászról érkezett vadászok. Rajtuk kívül folyamatosan érkeztek a vidékről Munkácsra rendelt, kaszával és lándzsával felszerelt nemzetőrök, és itt volt

³²⁸ Mandits Pál (1813/1815–1893) volt cs. kir. őrvezető, 1848 augusztusában nemzetőr főhadnaggyá választották, később a 21. honvédszászlóaljban lett főhadnagy. 1849 márciusában a Woroniecki vadászcsapat századosaként szolgált, majd áprilisban egy önálló vadászszázad, a hónap végétől az 1. vadászrezedhez beosztott alakulata parancsnoka volt. A nyári hadjáratban a Zaránd megyei különítményben, majd a gyulafehérvári ostromseregben harcolt. 1852-ben Kassán 20, majd 6 év várfogságra ítélték, mivel a szabadságharcban egy ideig véstörvényszéki ülnökként is működött. 1856-ban kegyelmet kapott. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 59. o.

³²⁹ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 95. o.

³³⁰ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 94–95. o.

³³¹ Andrejkovics (1849-ben Andori) Endre (1824–1897) teológus hallgató az ungvári szemináriumban, 1848 nyarán tüzér önkéntesnek állt. 1849 januárjától a munkácsi várban szolgált tüzemsterként, április 22-én kitűnt a podheringi ütközetben. Május 15-től hadnagy, állítása szerint később főhadnagy és ütegparancsnok lett a Kazinczy-hadosztályban. Ez utóbbinak nincs nyoma. A szabadságharc után sorozóbizottság elé került, de elengedték. *Bona Gábor*, 1998–1999. I. k. 37. o.

³³² Simig Rezső (1833–1901 után) diák, 1848 nyarán beállt a honvédtüzérséghez. 1849 tavaszára hadnagy és a 8. három fontos üteg parancsnoka lett. Kitűnt a podheringi ütközetben, később a Kazinczy-hadosztály egyik ütegeinek parancsnoka volt. Az emlékmű egyik kezdeményezőjeként részt vett a podheringi obeliszk felavatásán 1901-ben. *Bona Gábor*, 1998–1999. III. k. 143. o.

lovasság „gerilláival” Dercsényi István nemzetőr százados is. A megáradt folyó fölött átívelő hidat Martiny őrnagy felszedette, ezzel is megnehezítve az ellenség átkelését.³³³

A munkácsi polgárok igen feszült légkörben várták az eseményeket, mert attól tartottak, hogy az újra visszatérő Hartmann–gyalogosok, ha sikerül bevenniük a várost, bosszúból feldúlják azt. Abban azonban tévedtek, hogy az ezred melyik zászlóaljja érkezett Munkács alá. Az 1848 őszén kivonuló 2. számú ugyanis ekkor már a főhadszíntéren szolgált, Barcoval a 3. zászlóalj érkezett.

Április 22-én reggel a Barco–dandár egységei tovább indultak táborukból Munkács felé. Az elővédet a 9. (Hartmann) gyalogezred 3. zászlóaljja, egy osztály svalizsér (könnyűlovasság) és két ágyú alkotta. Szentmiklós falu elhagyása után nem sokkal azonban a magyar csapatok ellenállásába ütköztek. Hamarosan megérkezett a dandár zöme is, és bekapcsolódott a küzdelembe. Az ütközet során — főként tüzérségi tüzzel — sikerült meggátolni mind az ellenség bekerítési kísérleteit, mind átkelését a folyón. A magyar tüzérek pontos lövései rögtön az ütközet elején harcképtelenné tették két tarackot, majd miután a másik négy ágyú tüzelése sem ért el eredményt, Barco a gyalogság és a lovasság bevetésével próbálkozott, eredménytelenül. A folyón való átkelési próbálkozásokat a honvédek ágyú- és puskatüze megakadályozta. Gróf Franz Warlich Bubna ezredes, a 4. gyalogezred parancsnoka a támadás közben súlyos sebet kapott. Barco vezérőrnagy jobban járt, neki csak a lovát találta el egy ágyúgolyó, de a földre került tábornok látványa így is nagy zavart okozott a császáriaknál.³³⁴

Miután nem sikerült kieroszakolnia az átkelést és a honvédek ellenállása sem gyengült, Barco a visszavonulás mellett döntött. Ehhez hozzájárult az a hamis értesülése is, amely nagy létszámú magyar segédhad közeledtét ígérte, ami esetleg visszavonulási útját is elzárhatja. A magyar csapatok másnapig még a helyszínen maradtak, majd követték a menekülő Barcot, aki tartva attól, hogy az ellenfél még jelentős tartalékokkal rendelkezik, letett a „hadjárat” további folytatásáról és az útba eső falvakat kifosztva, az állatokat elhajtván, amerről jött, kivonult az országból. Arról, hogy az ütközet után a magyar fél sem lehetett biztos a győzelemben és Barco azonnali kivonulásában, Martiny őrnagy április 22-én írt jelentése tanúskodik, melyet Lázár Vilmos őrnagyhoz, a 19. hadosztály 2. dandárának parancsnokához címzett. Ebben szó szerint így fogalmazott: „A csata reggel 9 órától délután 4 óráig tartott, minek végeztével az ellenség Szentmiklóstra visszahúzódott.

³³³ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 95–96. o. és *Csatáry György*, 1993. 202. o.

³³⁴ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 96–104. o. és *Csatáry György*, 1993. 202–203. o., Csicsery Zsigmond: A podheringi ütközet. *Ludovika Akadémia Közlönye* 1897. 925–929. o.

A csata végeredményét nem tudhatni, de ha egy osztály lovasság segítségünkre jöhetne, a győzelem a miénk.”³³⁵ A honvédek az éjszakát még a helyszínen töltötték, számítva egy esetleges újabb támadásra, de mikor ez nem következett be, április 23-án már az üldözésre is gondolhattak. Ez a feladat két 35. zászlóaljbeli századnak, illetve a Dercsényi-féle gerilláknak jutott, akiknek több ellenséges katonát sikerült elfogniuk.³³⁶

A két fél veszteségére vonatkozóan nincsenek megbízható adatok, annyi bizonyosnak látszik, hogy a cs. kir. csapatok halottainak és sebesültjeinek száma valószínűleg meghaladta a magyar csapatokét, és a két fél összes embervesztése együtt véve sem volt több száz főnél. A Szintay kormánybiztos által Kossuthnak jelentett és a Közlönyben megjelent beszámolók és az ugyanitt megjelent ismeretlen eredetű tudósítások szerint az ellenség 5 vagy 10 szekéren szállította el sebesültjeit, Martiny őrnagy szintén közzétett beszámolója már 30 kocsiról beszélt. A magyar veszteségekre vonatkozóan csak az egyik beszámoló említett 6 halottat és 6 sebesültet. Az osztrák ezredtörténetek a Deutschmeistereknél 5 halottat, 34 sebesültet (köztük Bubna ezredest), a Hartmannoknál pedig 4 halottat, 8 sebesültet és 11 eltűntet jegyeztek fel.³³⁷ Az egykori ütközet hőseinek ma emlékmű állít emléket a Latorca partján, nem messze a Szarka-hegy lábától.

A császári csapatok kivonulása után a magyar alakulatok ismét felvonultak a határra, ahol elfoglalták őrhelyeiket. Április 30-án Riczkó Lőrinc³³⁸ százados két század feltehetően ungi önkéntes nemzetőrrel az Uzsoki-hágónál betört Galíciai területre, ahol Voloszata községet feldúlta, 175 szarvasmarhát, több mint száz juhot és kecskét illetve más vagyontárgyakat rabolt el, valamint foglyokat is szedett. Eötvös kormánybiztos azonban a „jóérzésű” községnek igyekezett visszaadni a még fellelhető javait, a foglyokat pedig hazabocsátotta. Erről jelentett Kossuthnak is, aki az engedély nélkül végrehajtott akciót elítélte és Riczkó százados ellen hadbíróági eljárást kezdeményezett, valamint utasította

³³⁵ HL 1848–49. 23/195.

³³⁶ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 100–102. o.

³³⁷ Közlöny (89.) 1849. ápr. 26. 327. o., (90.) 1849. ápr. 27. 334. o., (95.) 1849. máj. 3. 351–352. o., (104.) 1849. máj. 13. 385. o., *Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte der k. k. Infanterie-Regimentes Hoch- und Deutschmeister Nr. 4.* Wien, 1879. 550. o. és *August Netoliczka: Geschichte des k. k. 9. Linien-Infanterie-Regiments Graf Hartmann-Clarstein von der Errichtung 1725 bis zum Schlusse des Jahres 1865.* Komárom, 1866. 298. o.

³³⁸ Riczkó Lőrinc (1815–1867 után) Ung megyei hivatalnok, 1848 nyarán az ungvári nemzetőrség századosává választották. Később százados lett az 55. honvédzászlóaljban, decembertől részt vett az erdélyi harcokban. 1849. februárban betegsége miatt hazatért. Áprilistól az Ung megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj századosa volt. Április 30-i engedély nélküli diverziója miatt Kossuth május 7-én hadbíróági eljárást rendelt el ellene. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 271. o.

Eötvöst az okozott károk felbecslésére és a pénzügyminisztérium útján megtérítésére.³³⁹
Említésre méltó összecsapás ezután már csak a nyári hadjárat során történt.

³³⁹ MOL OHB 6642. Kossuth válaszát közli KLÖM XV. 230.

III. A munkácsi vár 1848–1849-ben

III. 1. A vár múltja és magyar kézre kerülése 1848 őszén

„Bármely irányból, bármily alkalmatossággal közelítsen is az idegen Munkácshoz, azonnal — már messziről — szemébe ötlük a reánk nézve oly történelmi nevezetességü, s őseinket e hazába juttató Vereczkei–szoros folytatását képező szentmiklós–podheringi völgy végénél kezdődő sikságból kiszökellő hegy csucsán díszlő munkácsi vár, melyről minden magyar gyermek már tanuló korában oly lélekemelő dolgokat hallott, hogy azok esemény helyének látása után örökké sóvárog és szinte sajnálja, hogy csak egy Munkács–vára van e hazában, vagy hogy nem születhet mindenki legalábbis Munkácson.” — mutatta be a helyszínt XIX. század végi művében Balogh János.³⁴⁰

A vár, amely nem messze Munkács városától egy különálló sziklakúpon épült a Latorca folyó partján, valóban igen impozáns látványt nyújt még ma is. Történelme igen gazdag és ezer szállal kapcsolódik Magyarország történetéhez. 1848-ban azonban ez a dicsőséges múlt már jórészt elenyészett és csak egy köztörvényes és politikai foglyok elhelyezésére szolgáló börtönerőd maradt belőle. 1848–49-ben azonban még egyszer utoljára Munkács vára hadi szerephez jutott.

Már a középkortól kezdve vár állt Munkácson, melyet a századok során sokan birtokoltak és építettek. A Rákóczi–szabadságharc idején Munkács már 1704-ben a felkelők kezére került. Ekkor még egyszer átalakították: „A külső erődmű Vauban–rendszerű, hét bástyával ellátott csillagsáncot kapott; széles árkait a Latorca vize töltötte meg.” 1711-ben a fegyverletétel után ez a vár is a császáriak kezére került. Erős őrséget helyeztek el ugyan benne, de a fenntartásával nem igen törődtek. 1787-ben a törökök elleni háború idején még a tüzérségi felszerelését is elvitték. II. József végül állami börtönné „fokozta le”; itt helyezték el a politikai okokból elítéltek egy részét. E helyen raboskodott egy évig Kazinczy Ferenc, de megfordultak itt a Martinovics–féle összeesküvés más résztvevői is. Rab volt még Munkácson — többek között — a két Ypsilanti herceg, közülük az idősebb, Alexandrosz a törökellenes görög szabadságharc kapcsán vált ismertté.³⁴¹

A vár építészeti története hasonló a többi magyarországi erődtípuséhoz. Kezdetben egy négyzetes alaprajzú lakótorony volt (mint pl. Sárospatak). A XIV.

³⁴⁰ Balogh János 3. o.

³⁴¹ Varjú Elemér: Magyar várak. Budapest, é. n. 104. o.

században ezt a lakótornyot csak egy kőfal vette körül négy kis kör alaprajzú toronnyal. Egy 1603. évi összeírás szerint a vár egy korábbi, védőtornyos várfaltól övezett ún. felső várból állt a munkácsi hegy csúcsán, ahová a hegy egyik oldalán visz fel az út. Ebben az irányban építettek egy erős, kör alaprajzú védőtornyokkal ellátott előteret, majd ez elé kettős kaputoronnyal védett kapu–védőművet emeltek. Ezt nevezte az 1603. évi összeírás külső várnak. Jelentős átépítéseket élt meg Munkács az 1685–1688. évi ostrom után, majd a harcászat gyors fejlődése okán a Rákóczi–szabadságharc alatt is. Ezután azonban nem fejlesztették.³⁴²

1848 márciusáig úgy tűnt, a munkácsi vár nem jut már jelentősebb szerephez a magyar történelemben. Az, hogy ez másként alakult, nem annyira hadászati jelentőségének, mint inkább földrajzi fekvésének volt köszönhető.³⁴³ A várat kezdetben egyáltalán nem érintették a márciusi pesti forradalom, majd az áprilisi törvények sarkallta intézkedések, továbbra is a császári–királyi katonaság állomásozott benne. A város polgárai azonban a fekete–sárga lobogó helyett a magyar nemzeti zászlót szerették volna látni a váron. Ennek elérésére a város képviselő testülete egy bizottságot küldött a várba Franz Laube cs. kir. őrnagyhoz, Munkács várparancsnokához. Miután azt a választ kapták, hogy kérésüknek a várparancsnok azért nem tud eleget tenni, mert nincs ilyen zászlója, kérték „hogy ebbeli költségét a várerődítési pénztárból fedezze, melyhez törvényeink értelmében a püspökök javadalmaiból is befolytak összegek”. A parancsnok nem ellenkezett, így a követek távoztak és várták a mielőbbi intézkedést. Azonban miután napok múltán sem történt semmi, a városi választmány kénytelen volt április 16-án újabb határozatot hozni, melyben nemtetszésének hangot adva ismételten felszólította a várparancsnokságot, hogy tűzze ki a nemzeti lobogót. Ezután a várból az a válasz érkezett, hogy felsőbb utasítás hiányában a városi hatóság kívánságának nem tudnak eleget tenni.³⁴⁴

Ez a kis intermezzo tökéletesen rámutat arra a problémára, amely 1848 áprilisában még megoldásra várt. Az áprilisi törvények biztosították Magyarország birodalmon belüli különállását, lényegében csak az uralkodó személyének közössége (perszonális unió) kapcsolta Magyarországot a Habsburg Birodalomhoz. Az áprilisban szentesítésre kerülő törvények részleteiben azonban nem tisztázták a Magyarországon állomásozó császári–

³⁴² Gerő László: Magyarországi várépítészet (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről). Budapest, 1955. 132., 257. és 414–415. o.

³⁴³ A 19. század háborúiban már csak a korszerűen kiépített erődítmények jutottak jelentősebb szerephez (pl. Komárom vagy Pétervárad), Munkács azért vált fontossá, mert a Galíciából a Vereckei–hágón átvezető út kijáratánál feküdt, annak ellenőrzését biztosította és Északkelet–Magyarországon az egyetlen erőd volt, melyet az itt állomásozó erők támaszpontként használhattak.

³⁴⁴ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 12–14. o.

királyi katonasággal kapcsolatos kérdéseket. Ezért a Batthyány-kormány ezt az ügyet kiemelten kezelte, de csak május 7-én sikerült elérnie azoknak a konkrét intézkedéseknek a kiadását, melyek e kérdéskört tisztázták. A május 7-i leiratok lényege az volt, hogy a Magyarországon állomásozó császári–királyi csapatok felett ezentúl a magyar kormány, illetve annak hadügyminisztere rendelkezik, sőt hatásköre a katonai határőrvidékre is kiterjed. Az ország területén található öt főhadparancsnokság — köztük a budai is, amely alárendeltségébe a munkácsi vár tartozott — tehát a magyar hadügyminiszter utasításai szerint volt köteles eljárni.

A Magyarországon állomásozó császári–királyi haderő tekintetében két alapvető probléma adódott: az egyik az összetétel, a másik a tisztikar kérdése. A magyar fennhatóság alá került katonaság kétharmadát nem magyar kiegészítésű, szláv, osztrák–német, és olasz legénységű ezredek tették ki. A magyar alakulatok hazatérése, és az itt állomásozókkal való kicserélése pedig vontatottan haladt. Ennek eredményei csak szeptemberben mutatkoztak meg, amikor a magyarországi csapatok kétharmada már magyar kiegészítésű volt. A tisztikar problémája súlyosabb volt. A tisztek nagy része ugyanis ellenségesen viseltetett a forradalom és annak eredményei iránt. Ezért vagy egyáltalán nem, vagy csak vonakodva engedelmeskedtek. A munkácsi várban és a városban is idegen nemzetiségű katonaság állomásozott: a 2. helyőrségi zászlóalj és a 9. Hartmann gyalogezred állományába tartozó századok. A várparancsnok szintén idegen, valószínűleg német származású volt. Az itt állomásozók tehát — mint fentebb említettem —, csak május 7-e után kerültek a magyar szervek fennhatósága alá, de ekkor is csak a katonai vezetés rendelkezett felettük. Laube munkácsi várparancsnok tehát katonaként természetesen nem engedelmeskedett a városi polgári szervek utasításainak és joggal hivatkozott a feletteseitől érkező parancs hiányára. Mivel pedig minden valószínűség szerint nem rokonszenvezett a magyar forradalommal és annak vívmányaival, az elutasítás nem is esett nehezére.

Nem így történt a munkácsi lengyel foglyok május 2-i szabadon bocsátása alkalmával, ekkor Laube már teljesítette a követeléseket, és sikert arattak a helyiek. A nyár és az ősz folyamán több ízben is huszárok vonultak át a városon. A Galíciából hazaszökő, illetve hazavezényelt csapatok azonban mindig továbbindultak az ország belseje felé. Ugyancsak itt haladt át, de ellenkező irányba, az országból kivonuló több császári–királyi lovasszázad. Az egyik ilyen alkalommal Szatmár vármegye bizottmánya külön figyelmeztette Bereg megyét, hogy ügyeljenek, nehogy az erre vonuló 2. (Schwarzenberg)

dzsidásezred elfoglalja a munkácsi várat.³⁴⁵ Az ezred azonban a szabadságharc végéig a Délvidéken maradt.

Miután október 3-án megjelent az uralkodó rendelete Jellačić kinevezéséről és az országgyűlés feloszlataásáról, valamint az OHB is utasította a várparancsnokokat a nemzetiszínű lobogó kitűzésére, Laube őrnagy a már ismertetett módon továbbra is kezében tartotta a várat. A Munkácson történt kölcsönös csapatösszevonások (nemzetőrök és önkéntes nemzetőrök, honvédújoncok magyar részről, valamint a 9. (Hartmann) ezred 2. zászlóalja) után a helyzet pattanásig feszült, de végül megoldódott. A cs. kir. zászlóalj elhagyta az országot.³⁴⁶

Munkács vára azonban még mindig nem volt magyar kézben. Laube őrnagy, várparancsnoknak ezután rövid időn belül színt kellett vallania, azaz választania kellett melyik oldalon áll. A városi és megyei hatóságok szempontjából biztató volt, hogy miután a vármegyei bizottmány október 16-án a várparancsnokhoz fordult, a korábban Ungvárról érkezett Hartmann-század ügyében, Laube válasza lojalitást tükrözött a magyar hatóságok felé. A megyei bizottmány arra hívta fel Laube őrnagy figyelmét, hogy ez az egység a hatóságok engedélye nélkül érkezett a vár sáncain belül elhelyezkedő Várpalánka³⁴⁷ községbe és kérte, küldje vissza őket. A várparancsnok október 17-én kelt válaszában tudatta a megyével, hogy a század tudtán kívül érkezett és nem áll az ő parancsnoksága alatt. Kijelentette, hogy az egység a Máramaros vármegyéből hamarosan beérkező századokkal együtt fog elvonulni október 21-én. Kinyilvánította, hogy a bizottmány további rendelkezéseit, amennyiben „tiszti kötelességével és becsületével nem ellenkeznek”, teljesíti.³⁴⁸

Két nap múlva, október 19-én váratlan esemény történt: Laube őrnagy beleegyezett, hogy a vár külső kapujánál magyar nemzetőrök állomásozzanak és ott ki is tűzzék a nemzeti lobogót. Ez alapvető fordulat volt, hiszen a várparancsnok eddig mereven elzárkózott a város és a nemzetőrök ilyen irányú kérései elől. Most azonban — természetesen tárgyalások után — engedélyezett egy kompromisszumos megoldást. A várban ekkor már csak a 2. helyőrségi zászlóalj 1. százada állomásozott, ágyújuk egy sem volt. A várőrség cs. kir. tisztikarát Laube őrnagy, várparancsnokon kívül egy főhadnagy

³⁴⁵ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 16–17., 24–25., 44., 49. o. A munkácsi lengyel foglyok kiszabadításáról bővebben lásd az I. fejezetet.

³⁴⁶ A részletekre lásd a II. fejezetet, illetve *Lehoczky Tivadar*, 1899. 50–63. o.

³⁴⁷ A XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc által építtetett külső sáncrendszeren belül voltak Várpalánka és Munkácsváralja községek.

³⁴⁸ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 61. o.

(Franz Amann), három hadnagy (Sittenberg, Franz, Radosevics), Herzfeld mérnökkari százados, valamint Hoyer főhadnagy, térparancsnok alkotta.³⁴⁹

A munkácsi erőd magyar kézre kerüléséről, annak körülményeiről két álláspont ismeretes. Lehoczky Tivadar szerint november 13-án távoztak a várból az utolsó még itt állomásozó császári–királyi egység katonái. Az esetleges összetűzések elkerülésére előkelő munkácsi polgárokat vittek magukkal túszként Galíciába.³⁵⁰ Lényegében ezt a változatot veszi át Nyéki Tamás is, aki az 1990-es évek végén dolgozta föl tanulmányában a vár 1848–49-es történetét.³⁵¹

A másik álláspontot Ollé Vilmos képviseli, aki a fent említett szerzőkkel ellentétben az események ismertetésekor katonai levéltári dokumentumokra támaszkodik. Eszerint 1848. október 19-én, Laube őrnagy Hrabovszky altábornagy rendeletére és Szintay kormánybiztos sürgetésére engedélyezte, hogy a nemzetőrség a várőrséggel közösen lássa el az őrszolgálatot. Október 22-én pedig a kormánybiztosból, Pulszky hadkerületi parancsnokból, és Eötvös nemzetőrparancsnokból álló honvédelmi bizottság felszólította a várparancsnokot, hogy adja át a várat. Laube, aki korábban már a magyar hadügyminisztertől is kapott az átadásra parancsot, a tisztikar ellenkezése ellenére a felszólításnak eleget tett. Valószínűleg erre az időre ítélte úgy a helyzetet, miszerint kilátástalanná vált a vár megtartását szolgáló halogató tárgyalásos taktika, a nyílt katonai ellenállást pedig értelmetlennek tarthatta, célszerűnek viszont azt, hogy a magyar hatóságokkal együttműködjön. Annál is inkább, mert gyakorlatilag egyedül maradt az északkeleti országrészben, hiszen az eddig legfőbb támaszát jelentő Hartmann–zászlóalj ekkorra már kivonult az országból. Az említett bizottság másnap, október 23-án vette át a várat teljes felszerelésével együtt. Ezzel Munkács erődje ténylegesen is a magyar hatóságok alárendeltségébe került, és ez így is maradt egészen a szabadságharc végéig.³⁵²

Franz Laube a helyén maradhatott, és mivel Szintay kormánybiztos rögtön a vár átvétele után kezdeményezte az Országos Honvédelmi Bizottmánynál alezredesi előléptetését, október 26-án a magyar hatóságokkal való együttműködéséért honvéd alezredessé léptették elő.³⁵³

³⁴⁹ Ollé Vilmos 14. o.

³⁵⁰ Lehoczky Tivadar, 1899. 65. o.

³⁵¹ Nyéki Tamás: A munkácsi vár 1848–49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén 1998. szeptember 24. Szeged, 1999. 127. o.

³⁵² Ollé Vilmos 14. o. Ezt támasztja alá a Közlöny tudósítása is (146.) 1848. nov. 3. 710–711. o.

³⁵³ MOL OHB 1848: 1753. Kinevezési oklevele: HL Pesti hb. 1850–12/71. 363. f.

1848 őszén Munkács várába elsőként egy nemzetőrszázad vonult be Kralovánszky László³⁵⁴ nemzetőr százados vezetésével. Ő azonban csak a várparancsnok helyetteseként szolgálhatott, mert a vár parancsnoka Franz Laube maradt, aki többedmagával lépett át a honvédseregbe a vár korábbi cs. kir. őrségéből. A várparancsnok mellett átlépett a magyar honvédséghez Amann főhadnagy, aki a 21. honvédzászlóalj századosa lett, Franz hadnagy pedig kórházparancsnok maradt. A legénységből a századőrmeister, két tizedes, egy őrvezető és huszonhárom közlegény (fele az őrmester bízgatására) lépett magyar szolgálatba. A volt császári–királyi várőrség maradéka, Sittenberg hadnagy vezetésével, felszerelés nélkül Podheringre vonult október 25-én. Innen később nemzetőrtisztek kíséretében Kassán át Pestre indultak, ahová december 8-án érkeztek meg. Ollé Vilmos szerint: „Később a honvédséghez csatlakoztak és őrszolgálatot teljesítettek.”³⁵⁵ Ezt a verziót támasztják alá — az utolsó megállapítás nélkül, amely minden bizonnyal téves — a bécsi kutatásaim során tanulmányozott iratok is, amelyek az 1849. január 5-én Pestre bevonult császári csapatok által felszabadított 2. helyőrségi zászlóaljbeli tisztek igazolási anyagát tartalmazzák. Ebben megtalálható Sittenberg és Radosevics hadnagyok vallomásai, amelyekből kiderül, hogy a várból kivont és lefegyverzett császári katonák nemzetőrök kíséretében november 13-án vagy 15-én indultak Pestre, ahol az Üllői úti kaszárnyában helyezték el.³⁵⁶

Ismerjük az OHB november 6-i utasítását a volt helyőrségi század tagjainak Pestre, majd Komáromba szállításáról, ez utóbbi helyen azonban nem tudták fogadni a 263 foglyot, így jobb híján Pesten maradtak. Kossuth december 9-én írt ügyükben újabb felterjesztést a Hadügyminisztériumhoz, melyben azt kérte, rendelkezzenek a korábban a munkácsi vár őrségét adó cseh és lengyel származású katonák további sorsáról, akik jelenleg a pesti Újépületben vannak elszállásolva.³⁵⁷

A várbörtönben maradt tizenkilenc katonai és huszonegy polgári rab. Velük kapcsolatban az OHB felkereste Mészáros hadügyminisztert, aki november 30-án kelt levelében utasította a várparancsnokságot, hogy a még Munkácson lévő politikai foglyok névjegyzékét, valamint letartóztatásuk okát és idejét, terjessze fel a Hadügyminisztériumhoz. A válasz január 6-án fel is küldetett, erre január 16-án válaszolt

³⁵⁴ Kralovánszky László (?–?) mérnök, a munkácsi uradalmi timsógyár igazgatója, 1848 tavaszán nemzetőr századosá választották. Októberben nemzetőreivel ő vonult be először a várba, ahol Laube helyettese lett. Később a munkácsi vár térparancsnokaként szolgált századosi rangban. Emellett 1849. májustól a máramarosi rögtönítélő törvényszéken volt hadbíró. *Bona Gábor*, 2008–2009. I. k. 606. o.

³⁵⁵ *Ollé Vilmos* 14–15. o.

³⁵⁶ KA AFA Hauptarmee Detailakten Karton 1853. 178.

³⁵⁷ MOL OHB 1848: 2465., 3226., 3806., KLÖM XIII. 689. o.

Mészáros. Ebben a levélben 18 sánocrabnak engedélyezte, hogy amennyiben a honvédseregben szeretnének szolgálni, megtehessek. Ez azért történhetett meg, mert az OHB bizonyos feltételekkel lehetővé tette, hogy volt rab is beálljon a honvédseregbe, természetesen azon kitétellel, ha bármilyen fegyvelemsértést követnek el, azonnal visszavitetnek büntetésük letöltésére.³⁵⁸

III. 2. A vár szerepe a szabadságharcban

November második felében a várban állomásozó nemzetőröket hazaengedték és helyüket a 21. honvédsászlóalj újoncai foglalták el. 1848 novemberének végén maga a várparancsnok, Laube is leköszönt. Ekkor még nem sejtette, hogy ezt a lépést túl későn tette meg. Ez csak 1849 végén derült ki, amikor jelentkezett a bevonuló orosz csapatoknál és ügye a császári hadbírószág elé került. Franz Laube őrnagyot a hadbírószág megfosztotta rangjától. Addig továbbra is a vár lakója maradt, sőt havi nyugdíjat is kapott a magyar Hadügyminisztériumtól.³⁵⁹

A vár parancsnokságát ideiglenesen Eötvös Tamás nemzetőr őrnagy vette át, akit Szintay kormánybiztos bízott meg a feladattal. Új beosztásában rögtön munkához kellett látnia, mivel a vár védelme megerősítésre szorult. Szintay János bereg megyei kormánybiztos ugyanis november 21-én értesítést kapott Abaúj vármegye alispánjától, hogy Galíciából császári csapatok betörése várható. A betörni szándékozó csapatok erejét tizenkétezer katonára, és a hozzájuk csatlakozó ismeretlen számú lengyel önkéntesre becsülték. Eötvös, mint várparancsnok azonnal intézkedett a vár tüzérékének megerősítéséről. A bástyákra két mozsár- és tizenkét sugárágyút³⁶⁰ helyeztetett, tüzéreket pedig a helyi műveltebb ifjak közül toboroztatott. Őket Nagy Ábrahám és Dezső Károly főhadnagyk képezték ki a lövegek kezelésére. Lehoczky szerint az ágyúk a kabolapolyánai vashámorban készültek és a munkácsi uradalmi vasgyárban, Frigyesfalván fűrták ki őket. Valószínűbb azonban, hogy ekkor még csak az intézkedés történt meg az ágyúöntésre és várbeli felállításukra csak később került sor. A határvidéken korábban szemlét tartó Szintay kormánybiztos, Eötvös őrnagy, és Pulszky alezredes kijelölték a betörés megakadályozására megerősítendő pontokat. Ezek a következők voltak: a Pudkameny-hegyszoros Pudpoloc falu közelében és a Rozgyila nevű hegyi átjáró. Ez

³⁵⁸ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 65. o., Mészáros két levelét lásd HL 1848–49. 4/150 és 9/391. A foglyok besorozására lásd még KLÖM XIV. 305. és 456. o. és HL 1848–49. 14/17., MOL HM Ált. 1849: 5227.

³⁵⁹ MOL OHB 1849: 2867., HM Ált. 1849: 7719., 8677., *Bona Gábor*, 2000. 474. o.

³⁶⁰ A sugárágyú valószínűleg a XVIII. századból megmaradt régi típusú löveget jelent.

utóbbi helyszínen az ott található kocsmáépület keleti oldalán sányszerű mellvédeket és földből töltéseket emeltek. Ide a határ mellé rendelték a 21. honvédszászlóalj 4 százada mellett a beregi önkéntes nemzetőröket is.³⁶¹ A vár védelmére is erődítési és sáncolási munkák kezdődtek, melyekről Szintay Kossuthhoz küldött november 28-i jelentésében számolt be részletesen. Ebből kiderül, hogy a vár alatt 5–6000 ember dolgozott folyamatosan és a tervek szerint a vár sáncainak rendbehozatala négy-öt nap alatt készen lesz, valamint a bejövő utak sáncolása is folyamatos. Szintay jelentette azt is, hogy határszéli megbízottja szerint az ellenség 2000 emberrel készült betörni Vereckénél, de a kivonuló Hartmann–gyalogság beszámolója alapján e szándékuktól már elálltak.³⁶²

Eötvös Tamás 1849. január 1-jén jelentett Munkács várából az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Levelében beszámolt kinevezéséről. Új beosztása miatt ott kellett hagynia a határszéleket, de véleménye szerint ott most nem várható betörés, mert a császáriakat a bukovinai lázadás köti le. Így most a várat erősítik, ennek során kiássák a várárkot. 4 ágyút már felszerelt, kijavított, a várban sütökemencét építtetett és élelmiszer felhalmozásáról is intézkedett. A kormánytól pénzt, katonai mérnököt kért, valamint néhány száz szuronyos puskát, mert csak 84 vadász és 17 katona puskával rendelkeztek. Javaslatára az volt, hogy 300 fős állandó magyar várőrséget szervezzenek, mert a nemzetőrök hamar felváltatnak a szolgálatból és főként orosz ajkúak. Kossuth január 6-i, Hajdúszoboszlón kelt válaszában egyetértett Eötvös javaslataival, kérte állítsa fel a 300 fős őrséget „ottan helyben megbízható magyar emberekből”. Intézkedett 25.000 forint kiutalásáról az élelmezési és erődítési költségek fedezésére, valamint utasította a várparancsnokot, jelentse hány szuronyos lőfegyverre van szüksége. A mérnöktiszt küldéséről ugyanaznap a Hadügyminisztériumnál intézkedett.³⁶³ Ez utóbbinak némileg ellentmond, hogy Ollé Vilmos szerint Herzfeld cs. kir. mérnökkari százados a vár korábbi őrségéből 1849. január 16-ig „kényszerből” a várerődítési munkálatokat vezette.³⁶⁴

A császári betörés előkészületeiről szóló hírek ellenére a munkácsi vár szempontjából nem jelentett közvetlen veszélyt a császári csapatok decemberben megindult átfogó támadása és az ebből kibontakozó téli, majd tavaszi hadjárat sem. A főhadszíntér eseményei közvetlenül nem befolyásolták az itteni eseményeket, közvetett hatásuk azonban természetesen érvényesült. A vár mindenkor parancsnokának nem kellett tartania támadástól sem nyugatról, sem délről. A munkácsi erődöt fenyegető támadástól —

³⁶¹ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 69–71. o.

³⁶² MOL OHB 1848: 4193. Kossuth válaszát közli KLÖM XIII. 617. o.

³⁶³ MOL OHB 1849: 74. Kossuth válaszát közli KLÖM XIV. 53–54. o.

³⁶⁴ *Ollé Vilmos* 5. o.

egészen az 1849. júniusi orosz intervencióig — csak észak-, északkelet felől, Galícia irányából kellett tartani. A várhoz legközelebb a Vereckei-hágó volt, innen lehetett számítani császári betörésre.

Az újabb és újabb hírek, melyek az ellenség támadását jövendölték, Szintay kormánybiztost további határvédelmi intézkedések meghozatalára készítették. Ezekről Lehoczky Tivadar így ír: „Dobrojevics Jakab³⁶⁵ munkácsi uradalmi mérnök megbízott, hogy a pudpolóci hegyszorosost s a rozgyilai hegyi utat eltorlaszolja, mit ő a környékből kirendelt számos fejszés pór segedelmével csakhamar eszköze is oly módon, hogy a hegylejtők fáit halomra döntet. Egyszersmind más távirdai eszköz hiányában, a hegyek kimagasló pontjain magas póznákra feltűzött szalmacsutakok helyeztetek el, hogy azokat szükség esetén az örök meggyújtván s meghatározott módon mozgatóván, így az ellenség mozdulatairól jelzést adjanak.”³⁶⁶

1849. január 15-én változás történt a munkácsi vár parancsnoki posztján. A tisztet eddig ideiglenesen betöltő Eötvös Tamás nemzetőr őrnagy helyére Mezősy Pál³⁶⁷ honvéd százados került kinevezésre. Az új várparancsnok e napon azonnal el is indult posztja átvételére. Az utazáshoz a Debreceni Térparancsnokság által kirendelt négylovas kocsit vette igénybe.³⁶⁸ Január 18-i megérkezése után Mezősy megszemlélte a várban eddig elkészült átalakításokat, erődítéseket, és a látottakról rögtön jelentést küldött feletteseinek. Ebből a levélből ismerhetjük meg a vár felszereltségét, védőinek számát ebben az időszakban. A január 24-én kelt jelentés címzettje, a Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros hadmegyei főhadparancsnok, azaz Rapaić Dániel őrnagy volt. Mezősy várparancsnok beszámolt január 18-i megérkezéséről, majd arról, hogy a szintén újonnan kinevezett várerődítési igazgatóval megszemlélte az eddig elvégzett munkálatokat. Az új erődítési szakember január 16-tól Wehle Károly³⁶⁹ főhadnagy lett. Közösen arra a megállapításra

³⁶⁵ Dobrojevics Jakab (1805–1879) a Schönborn-uradalom főmérnöke volt Munkácson, 1848 őszén a Kárpátok hegyszorosainak megerősítésével bízták meg, később a munkácsi vár erődítési munkáit is vezette. 1849 nyarán százados lett a Kazinczy-hadosztály vezérkaránál. *Bona Gábor*, 2008–2009. I. k. 289. o.

³⁶⁶ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 75. o.

³⁶⁷ Mezősy Pál (1800–?) kilépett cs. kir. huszár hadnagy, 1848. augusztus közepétől az Abaúj megyei lovas nemzetőrség főhadnagya, majd a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóaljának századosa lett. Ez év őszén részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd a feldunai hadtestben szolgált. December elején a fővárosban a katonai elszállásolási hivatal vezetője lett. 1849. január 15-től a munkácsi vár parancsnokává nevezték ki. Június 13-án őrnaggyá léptették elő. A vár augusztus 26-i fegyverletételéig szolgált. Az aradi hadbírótság előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélte. 1850 nyarán kegyelmet kapott. *Bona Gábor*, 2000. 512–513. o.

³⁶⁸ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 35. f.

³⁶⁹ Wehle Károly (1824–?) technikus, korábban nem volt katona. 1848 őszén előbb nemzetőr, majd utász főhadnagy lett. 1849. január 16-ától a munkácsi vár erődítési igazgatójává nevezték ki, február elején századossá léptették elő. Június közepéig szolgált Munkácson, ekkor felmentették beosztásából. Július elején

jutottak, hogy az eddig elvégzett munkálatok nem elégségesek. A várparancsnok reményei szerint négy nap alatt éjjel–nappal dolgozó napszámosokkal 8 bástyát hozhat védelmi állapotba, hová 9 ágyút állíttat fel. Pontos kimutatást kapunk ugyanakkor a várőrség létszámáról is. Munkácsot a 21. honvédszászlóalj két százada védi (6 főtiszt, 4 őrmester, 23 tizedes, 413 honvéd), a tüzérség felszerelése: 9 ágyú, ehhez 3 főtiszt, 4 főtüzér, 9 tizedes, 15 főágyús, 100 alágyús tartozik. Mezősy őrnagy jelentette ezenkívül, hogy mind a gyalogság, mind a tüzérek naponta két alkalommal gyakorlatoznak, és a vár élelemmel való ellátottsága megfelelő. Beszámolt arról is, hogy a gyalogság fegyverzete hiányos, kevés minőségi fegyverrel rendelkeznek, a többségnek csak karabélyá, vadászpuskája, vagy lándzsája van. Ezért a főparancsnoktól lőszer küldését kérte, az ágyúkhöz és kisebb lőfegyverekhez ő maga helyben igyekszik töltéseket készíttetni.³⁷⁰

A várparancsnokság jelentéséből kiderült, hogy a vár felszereltsége és felkészítettsége még kívánnivalót hagyott maga után. Ez egyáltalán nem csoda, hiszen évtizedek óta nem katonai, hanem börtöncélokra használták. Bár a most ismét katonai jelentőségűvé előlépett erődöt néhány hét alatt nem lehetett korszerűsíteni, arra a célra alkalmassá lehetett tenni, hogy a Kárpátok Vereckei–hágó felőli bejáratát védje, valamint az északkelet–magyarországi csapatok bázisául szolgáljon. Ehhez azonban a munkácsi vár 1849 első hónapjaiban nem kapott jelentős felszereléseket a kormányzattól, jórészt a vár átadásakor itt maradt, valamint a helyben begyűjtött, illetve kijavított fegyverzettel rendelkezett. Amit azonban a várparancsnok ebben a helyzetben megtehetett, azt megtette: intézkedett a várbeli fegyelem erősítése és a harckészültség fokozása érdekében. Január 26-án kelt napiparancsában elrendelte a bástyákon lévő ágyúk lörendbe állítását és kitisztítását, „tölténycsináláshoz egy ügyes altisztet állítatott”, valamint felhívta az állomány figyelmét, hogy a vár tisztaságára különösen ügyeljenek.³⁷¹ Egy másik rendelet (január 29.) a tisztek körében lazuló fegyelmet igyekezett helyreállítani: „Tapasztaltván az, hogy némely tiszt urak visszaélvén a várőrizeti szolgálati rendszerrel, majd minden nap kényelmes multságok élvezéséért Munkács városába bejárnak, ezennel felelőssé teszem a haza és kormányunk nevében minden a várőrségen levő tiszt urakat, hogy csak írásbeli jelentések útján leszen általam megbírálandó, hogy szükséges-e a városba való bemenetel, vagy sem. Mert ha ezen rendelettemmel bármelyik főtiszt úr is visszaélne, kötelességemmé

a főhadiszíntéren szolgált, 1849. őszén besorozták a cs. kir. hadseregbe, más forrás szerint 5 év sáncofóságra ítélték. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 552. o.

³⁷⁰ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 8. f. Közli *Solymosi József* 72–73. o.

³⁷¹ HL 1848–49. 10/550.

teszi, mint várparancsnoknak, a törvényes igazság, hogy azt a Hadügyminisztérium elébe terjesszem!”³⁷²

A várparancsnok másnapi rendeletében (január 30.) felhívta tisztjei figyelmét arra is, hogy a várban vagy a vár környékén felbukkanó gyanús személyeket jelentsék.³⁷³ Február 6-án kelt parancsában pedig a szolgálati szabályzat kötelező megismerését írta elő tisztjeinek, szerinte ugyanis annak nem megfelelő ismerete az oka, hogy a legénység sem ismeri azokat.³⁷⁴

Nem használt a katonai fegyelemnek, hogy Rembowski őrnagy és csapata január 21-én Munkács alá érkezett. A lengyel őrnagy, aki hamarosan a helyi polgári hatóságok körében is negatív hírnévre tett szert, összekülönbözött Mezősy várparancsnokkal is és a kettejük közötti feszültség állandósult. Ez a helyzet csak akkor oldódott meg, mikor a kezdetben még örömmel fogadott — hiszen a vár védelmét erősítő — csapatszervező megbízását az OHB visszavonta, katonáit pedig elvezényelte.³⁷⁵

Mezősy várparancsnok február 8-án megküldte a vár létszámjelentését a Hadügyminisztériumnak, ebből részletes képet kapunk az akkori várőrségről.³⁷⁶

Részleg	Parancsnok	Létszám
Várparancsnokság	Mezősy Pál őrnagy	2 fő
Térparancsnokság	Kralovánszky László százados	báró Barkóczy Ferenc főhadnagy, várparancsnoksági segéd
Erődítési Igazgatóság	Wehle Károly ideiglenes százados	6 fő
Élelemezési tár	eddig Köller Flór tárnok, jelenleg Döhr Antal	5 fő
Kórház	Franz Mihály hadnagy	Zemann Josef főhadnagy, főorvos, Virágháty Elek hadnagy, alorvos, 13 fő
Kápolna	Christ Ferenc lelkész	1fő

³⁷² HL 1848–49. 11/57. Közli *Solymosi József* 73. o.

³⁷³ HL 1848–49. 11/119.

³⁷⁴ HL 1848–49. 12/316.

³⁷⁵ *Kovács István*, 2007. 25. o. Rembowskira lásd a II. fejezetet.

³⁷⁶ MOL HM Ált. 1849: 2984.

Részleg	Parancsnok	Létszám
Fogház	Bankovics Simon porkoláb	1 fő, (14 katonai és 22 civil sáncriab)
Várórsági gyalogság (a 21. honvédszászlóalj 2. és 4. százada)		439 fő
Várórsági tüzérség	Wehle Károly százados	114 fő

A munkácsi vár felszerelése februárban is folytatódott és ebben nagy segítséget jelentett Jokschmann százados megjelenése és a munkácsi fegyvergyár beindítása. Mészáros hadügyminiszter Debrecenben kelt január 24-i levele is erre, az ágyúgolyók helyi előállítására buzdította a várparancsnokot. Mészáros segítségként ugyanekkor tíz embert indított el egy lőporszállítmánnyal és ezeket a katonákat a vár rendelkezésére bocsátotta tüzérségi szolgálatra. Abban az esetben, ha így is kevés a tüzér, honvédek betanítását javasolta. Ha a várparancsnokság ágyúgolyót is igényel, kérte az űrméret feltüntetését, lőfegyverek ügyében pedig értesítette a fegyverfelügyelő osztályt Nagyváradon.³⁷⁷ Munkácson hadszertár felállítására is sor került, amely Jokschmann Károly tüzér százados — március végétől őrnagy és Munkács várának tüzérparancsnoka —, az Ung és Bereg megyei lőszergyárak megszervezője és irányítója nevéhez fűződik. A hadszertári hivatal vezetője pedig Hreblay Antal³⁷⁸ tüzér főhadnagy volt, aki Jokschmann őrnagynak a Kazinczy-hadosztályhoz történt bevonulása után, júliustól szintén a munkácsi vár tüzérparancsnokaként szolgált.

1849 márciusára a vár külső megerősítési munkálatai befejeződtek. Ennek során az alsóvár még Rákóczi által 1706-ban építtetett erődítéseit megújították, és sáncokkal megerősítették. A munkálatokat Dobrojevics Jakab uradalmi főmérnök vezette. Mindez a honvédelmi bizottnmány rendeletére történt, ezért „a munkácsi lakosok kivétel nélkül tartoztak személyesen vagy fogadott embereik által a sánchányásban részt venni, a napszám 24–30 krajcárban állapítatván meg”. Mivel ebben a hónapban ismét híre ment az ellenséges csapatok közeli betörésének, a vár parancsnoka ostromállapotot rendelt el. A felállított őrszemek túlzott szigorúsága miatt — ami akadályozta a közlekedést és a

³⁷⁷ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 41. f.

³⁷⁸ Hreblay Antal (1795?–1867 előtt) valószínűleg volt cs. kir. hadnagy, a szabadságharcban tüzér főhadnagyként, majd május 4-étől századosként szolgált. 1849 késő nyarán a munkácsi hadszertárhivatal vezetője volt. *Bona Gábor*, 2008–2009. I. k. 474. o.

polgárok mindennapi tevékenységét — a város főbírója azonban panaszt tett Szintay kormánybiztosnál.³⁷⁹

Április 5-én kelt levelében a Hadügyminisztérium táborkari osztálya rosszállását fejezte ki „azon céliránytalan és tetemes költségpazarlással járó várerődítési munkálatok iránt”, melyeket Wehle Károly vezetett, és a századost jelentéstételre Debrecenbe rendelték. Továbbá megtiltották a várparancsnokságnak, hogy a jövőben a Hadügyminisztérium engedélye nélkül bármilyen javítási munkák kezdődjenek. A vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, mindenesetre a várerődítési munkák később tovább folytatódtak és Wehle százados is visszatért a várba. Csak június közepén Dembiński tábornok rendeletére került más beosztásba.³⁸⁰

Mezősy igyekezett a vár készleteit minél jobban feltölteni. A várparancsnok korábbi kérésére március 13-án válaszul írt levelében Mészáros hadügyminiszter közölte, hogy ágyú-, és puskalőpor azonnali szállítására utasította a tüzérség főparancsnokságát Nagyváradon, legközelebb pedig kész töltényeket küld Debrecenből. Május 22-i levelében pedig nagyobb mennyiségű hadianyag Munkácsra küldését ígérte a hadügyminiszter. Ez a szállítmány 10.000 puskatöltést, 2000 töltést különböző űrméretű lövegekhez, 500 lőfegyvert (a 21. honvédsászlóalj részére) tartalmazott. Közölte, hogy 10 csajkaágyú³⁸¹ már úton van, valamint Pestről 3 db vetágyú küldését ígérte.³⁸² Ezek beérkezéséről azonban nem tudunk.

Mezősynek a hadfelszerelés mellett ügyelnie kellett a várkórház működésére és felszerelésére, valamint az élelmiszerkészletek feltöltésére is. Mindig figyelemmel volt arra, hogy a várban legyen megfelelő orvosi személyzet. Azt viszont sajnálatosan tudomásul kellett vennie, hogy a HM egészségügyi osztálya nem tud orvosi felszereléseket és gyógyszereket küldeni, és ezért azt tanácsolja: a polgári hatóságoktól szerezzék be a szükséges szereket. A Hadügyminisztérium egy másik leirata egy munkácsi élelemtár felállítására adott utasítást.³⁸³

A várparancsnoknak egyébként a megyét ért ellenséges támadás esetére még a megyei pénztár elhelyezéséről is gondoskodnia kellett, sőt a Kazinczy-hadosztály 1849. augusztus 6-i elvonulása előtt a sereg irattárát is a várban helyezték el.³⁸⁴

³⁷⁹ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 86–87. o.

³⁸⁰ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 7. f. és 1848–49. 32/253.

³⁸¹ A csajka vagy sajka kisebb méretű folyami hadihajó volt, melyen kis űrméretű 1 vagy 3 fontos lövegeket használtak.

³⁸² HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 8. és 50. f.

³⁸³ HL 1848–49. 13/347. Közli *Böhm–Farkas–Csikány* 79. o. és HL 1848–49. 22/307.

³⁸⁴ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 5. f. és 1848–49. 41/220., valamint MOL HM Ált. 1849: 6612.

1849 áprilisában a vár őrsége tevőlegesen részt vett az erődtől nem messze, Podhering falunál vívott ütközetben, amelyben Barco vezérőrnagy Vereckénél betört dandárát sikerült megfutamítani. Szintay kormánybiztos már április 14-én kérte, hogy Wehle százados tartsa készenlétben tüzeireit és ellenséges támadás esetén 3–4 ágyúval segítse a határt védő erőket. Mezősy várparancsnok április 22-én Andrejkovics Endre tüzemester vezetésével két 6 fontos ágyút küldött az ütközetbe. Az ő szereplésük nagymértékben hozzájárult a kivívott győzelemhez. Az ütközet után elfogott Hartmann–gyalogosokat szintén a várba kísérték.³⁸⁵

A március 15-i forradalom első évfordulóját Munkács városának polgársága és a várőrség is megünnepelte. A várbeli istentiszteleten Chriszt Ferenc várbeli római katolikus lelkész mellett, a városi görög katolikus és református lelkészek is részt vettek. Az évforduló emlékére, a felső vár egykori lakótornyának romjain egy hársfát is ültettek, amelyet „Szabadság-fának” neveztek el. A trónfosztás megünneplésére Eötvös Tamás kormánybiztos Ungváron „népünnepélyt” rendezett május 16–17-én, a díszlövésekhez pedig a munkácsi várból kért ágyúlőport és puskatöltényt. Buda vára bevételének alkalmából (május 21.) Munkács városának polgárai május 25-én szintén ünnepséget rendeztek, mely alkalomra a városi hatóság egy nagy nemzeti zászlót készíttetett.³⁸⁶

Munkács várában és a határszélen tovább folytak a védelmi munkálatok. Az orosz intervenció várható közelsége miatt ismét igyekeztek a Kárpátok szorosait elzárni, átjárhatatlanná tenni, az eddigi torlaszokat kijavítani, megerősíteni, mind Bereg, mind Ung megyében. A munkák irányítói továbbra is Wehle százados és Dobrojevics Jakab uradalmi mérnök voltak. Ezekhez a munkálatokhoz napszámosokat vettek igénybe, ahogy a munkácsi vár júniusi erősítési munkáihoz is. Wehle százados 40 árkaaszt is kért a Hadügyminisztériumtól, akik főként kőműves és ácsmunkákhoz értenek, megérkezésükről azonban nincs tudomásunk. A hegytetőkön, átjáróknál továbbra is őrszemek tanyáztak, akik szükség esetén tűzjelekkel tájékoztathattak a veszélyről. A Hadügyminisztérium május 22-én 50.000 forintot küldött, hogy a vár ostromállapot esetére elláthassa magát a megfelelő mennyiségű élelmiszerrel.³⁸⁷

Elterjedt ugyan a hír, hogy a munkácsi vár új parancsnokául Petőfi Sándor honvéd őrnagyot fogják kinevezni, de ebből semmi nem lett. Ellenben a vár élén álló Mezősy Pál honvéd századost 1849. június 13-án előléptették honvéd őrnaggyá. Ennek előzménye az

³⁸⁵ HL Aradi hb. 113/8. 2/332. 43. f., 1848–49. 22/535. és 23/213. A podheringi ütközetre lásd a II. fejezetet.

³⁸⁶ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 85., 105. és 111. o., HL 1848–49. 27/457.

³⁸⁷ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 110–111. és 115–116. o., HL 1848–49. 24/264. Közli Von der Revolution 358–359. o. és 1848–49. 33/9., MOL HM Ált. 1849: 16030.

volt, hogy a Hadügyminisztérium által az északkeleti hegyszorosok védelmének megvizsgálásával megbízott Kossuth Sándor alezredes, május 27-i jelentésében javasolta Kossuthnak a munkácsi várparancsnok előléptetését. Kérését azzal indokolta, hogy Mezős már december 5-én őrnaggyá lett kinevezve, de Nádosy Sándor ezredes, katonai osztályfőnök feledékenysége miatt nem hirdették ki azt. Kossuth titkársága átküldte a jelentés kivonatát a Hadügyminisztériumnak, amely előterjesztést tett a várparancsnok előléptetésére.³⁸⁸

1849 júniusában a munkácsi vár a Kazinczy Lajos ezredes vezette önálló hadosztály szervezésének bázisául szolgált. A június 2-án kinevezett hadosztályparancsnok seregével a vár mellett táborozott és a munkácsi hadszerhivatal, illetve hadszergyár segítségével igyekezett seregét megfelelő számú löveggel ellátni. A várban ekkor már leváltották a 21. zászlóaljbeli őrséget és a 20. és a 91. honvédszászlóalj 2–2 százada állomásozott benne. Kazinczy utasítására 2 zempléni vadászszázad is bevonult a várba, de cserébe előbb a 91. zászlóalj egy százada, majd a 20. zászlóalj századai kerültek át a hadosztály állományába.³⁸⁹

A Silley³⁹⁰ százados, várbeli tüzérparancsnok által készített június 2-i tüzérségi létszám és lövegkimutatás szerint a vár felszereltsége a következő volt: 3 fontos löveg 2 db, 6 fontos löveg 14 db, 12 fontos löveg 4 db, 7 és 10 fontos „várálgyú” 1 ill. 2 db. Ez összesen 23 löveg, ehhez a személyzet: 1 százados, 5 hadnagy, 5 tüzemester, 19 tizedes, 50 főágyús, 152 alágyús, összesen 232 fő. A június 24-i kimutatás már két 6 fontos löveggel és 4 tüzérral kevesebb létszámot adott meg.³⁹¹ Miután Wehle századost elvezényelték, június 29-én Decső Károly főhadnagy került a várerődítési igazgatói posztra. Ugyanezen a napon Kazinczy ezredes utasította Mezős őrnagyot, hogy a parancs kézhezvétele után azonnal állítson előőrsöket a Latorca mentén balra, a vártól egész az erdőig, a tüzérség pedig legyen készenlétben és figyeljék az ungvári utat.³⁹²

Másnap Kazinczy hadosztályparancsnok értesítette a várparancsnokot serege elvonulásáról:

³⁸⁸ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 116. o., *Hermann Róbert*, 2001/b. 403 és 553. o. Kossuth Sándor jelentését lásd MOL OHB 1849: 7529., tartalmát közli KLÖM XV. 478–479. o. Mezős kinevezési oklevelét lásd HL 1848–49. 32/399. Közli *Solymosi József* 74. o. Mezős egyébként már februárban érdeklődött korábban megígért kinevezése ügyében Kossuthnál. Lásd MOL HM Ált. 1849: 4026.

³⁸⁹ HL 1848–49. 36/371. és 37/98.

³⁹⁰ Silley (Sélley, Schill) Kristóf (1814–?) volt cs. kir. tüzér tizedes, 1848 nyarán belépett az alakuló honvéd tüzérséghez. Folyamatosan emelkedve a ranglétrán, az év végén már főhadnagy volt a drávai hadtestben. 1849. februártól százados és ütegparancsnok a II. hadtestben, majd júniustól a munkácsi vár tüzérparancsnoka lett. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 338. o.

³⁹¹ HL 1848–49. 31/102. és 34/331.

³⁹² HL 1848–49. 35/364. és 35/365.

„Kazinczy ezredes Mezősy őrnagy s várparancsnok úrnak!

Tudatom önnel miszerint én seregemmel ma éjszaka Munkácsot elhagyom, utamat Máramarosnak véve hol további rendeleteket várok.

Buzdításra–lelkesedésre önnek szüksége nincs, becsületes magyar jelleme, derék férfias bátor szíve jót áll arról, hogy a reá bízott várat utolsó emberig megvédendi.³⁹³

Másnap, július 1-jén Mezősy ismét kihirdette az ostromállapotot és megparancsolta tisztjeinek, hogy a várerősítési munkálatoknál személyesen jelen legyenek és „a munkáló népet buzdítsák”. Kihirdette továbbá, hogy ezentúl minden nap délután két órára megbeszélésre várja a főtiszteket. A várban szolgáló főtisztek közül négyen szignálták a parancsot: a munkácsi térparancsnokságtól Kralovánszky százados, a tüzérségtől Silley százados, a 20. és a 91. honvédszászlóalj itt állomásozó századaitól pedig Mecséry³⁹⁴, illetve Ruzsák³⁹⁵ századosok.³⁹⁶

Barkóczy Ferenc³⁹⁷ főhadnagy, akit Mezősy várparancsnok küldött ki a Tiszántúlra, hogy híreket hozzon az ottani helyzetről, július 4-én azt jelentette, hogy az oroszok átkeltek a Tiszán és Debrecenre fenyegetik, ezenkívül további utasítást kért, hogy menjen-e Pestre, vagy térjen vissza a várba.³⁹⁸

Bár a Kazinczy–hadosztály július közepén ismét átvonult a városon Ungvár felé, majd a hónap végén visszatért, augusztus elején ismét — immár végleg — távozott a vár alól. A munkácsi vár magára maradt.

III. 3. A vár kapitulációja

Miután 1849. augusztus 6-án Kazinczy–hadosztály elhagyta az északkeleti országrészt, már csak a munkácsi várban lévők, illetve egy kisebb dandár maradt ezen a területen Rembowski lengyel alezredes parancsnoksága alatt. Valószínűleg ehhez a

³⁹³ 35/425. Közli *Pásztor Emil* 75. o.

³⁹⁴ Mecséry Ágoston (1825–1893) cs. kir. hadfi, majd nemesi testőr, 1848 őszén leköszönt és hazatért. Szeptember végétől főhadnagyként szolgált a jászkunsági nemzetőr zászlóaljban, majd a 20. honvédszászlóaljban, ahol századosá léptették elő. 1849 tavaszán az újjászervezett 20. zászlóalj egy századával a munkácsi várőrségbe került. Augusztus elejétől a Kazinczy–hadosztályba vezényelték, Zsibónál tette le a fegyvert. Aradon halálra, majd 12 év várfogságra ítélték. Munkácson raboskodott, majd 1856-ban kegyelmet kapott. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 86. o.

³⁹⁵ Ruzsák Lajos (1820–1879) volt cs. kir. tizedes, 1848 nyarán a munkácsi nemzetőrség századosává választották. 1849. májustól a 91. honvédszászlóalj századosa lett, a munkácsi vár őrségében szolgált. *Bona Gábor*, 2008–2009. II. k. 294. o.

³⁹⁶ HL 1848–49. 36/6. Közli *Solymosi József* 74. o.

³⁹⁷ Barkóczy Ferenc, báró (1817/1818–1889) ügyvéd, Ung megye tiszteletbeni főjegyzője. 1848 őszén honvédtisztí állásért folyamodott, a 21. honvédszászlóaljhoz nevezték ki hadnaggyá. 1849. február elejétől főhadnagy lett, a munkácsi vár térparancsnokságán szolgált. *Bona Gábor*, 1998–1999. I. k. 97. o.

³⁹⁸ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 123–124. és 187. o.

dandárhoz tartozott a 91. honvédszászlóalj 4 százada Bay őrnagy vezetésével, Dercsényi István százados lovas gerillái, valamint egy lengyel csapat. Rembowski 1849. júliusában tért vissza Munkácsra. Valószínűleg Perczel tábornokban, a közép-tiszai hadsereg parancsnokában talált pártfogóra és tudta rávenni, hogy ismét „egykori sikerei” helyszínére küldje. Megbízása szerint egy lengyelekből és foglyokból álló csapatot kellett szerveznie, amely az Északkelet–Magyarországra belovagló kozák felderítők ellen működött volna. A szakirodalom szerint Rembowski a Kazinczy–hadosztályban egy lengyel lövész zászlóalj vagy osztály parancsnoka is volt alezredesi, majd ezredesi rendfokozatban, ennek azonban a hadrendekben nem találtam nyomát.³⁹⁹ A lengyel alakulatot, vagy az egész Rembowski vezette dandárt Szelvan⁴⁰⁰ orosz vezérőrnagy verte szét egy zászlóalj gyalogossal és két szotnya kaukázusi irreguláris lovassal augusztus közepén Ungvárnál.⁴⁰¹

Szinte az utolsó pillanatig folytak az erődítési munkálatok, és augusztus végén készültek el a vár felső sáncaiban a legénység részére készült új barakkok is. A munkálatokat Decső Károly főhadnagy vezette. A vár őrsége „önvédelméről erélyesen gondoskodván, a vár alatti sáncok jó karba helyezése után a vár környékét őrséggel elzárta s elszántan várta a haza és a vár sorsának eldöntését”.⁴⁰² A korban alkalmazott várvédelmi szabályok szerint Mezösy mindent megtett tehát a sikeres védelem érdekében: élelmiszert, lőszert halmozott fel, megerősítette a falakat, új sáncokat építtetett és kihirdette az ostromállapotot.

Az orosz csapatok augusztus 19-én, Beregszász irányából érkeztek meg a vár alá Karlovics⁴⁰³ altábornagy vezetésével és a vár környékén táboroztak le. Létszámuk kb. 15.000 főt tett ki. A sereg a 4. gyalogshadosztály 2. dandárának 7 zászlóaljából, 4 dzsidás századból (a Miklós nagyherceg nevét viselő szmolenszki ezredből), 2 könnyűütegből, egy utászszakaszból és 25 kozák lovasból állt. Ez a különítmény Paszkevics tábornagy utasítására indult útnak még augusztus 14-én Debrecenből. Feladata az volt, hogy Nagykállón és Naményon át vonuljon Munkácsra, tartsa megfigyelés alatt a várat és innen kiindulva indítson expedíciókat az északkelet–magyarországi erők lefegyverzésére,

³⁹⁹ Kovács István, 2007. 30–31. o., 428. o., Bona Gábor, 2000. 599. o.

⁴⁰⁰ Szelvan (?–1854) vezérőrnagy, 1849 nyarán az 5. gyaloghadosztály gyalogdandárának parancsnoka volt. *Katona–Rosonczy* 906. o.

⁴⁰¹ Kovács István, 1998. 187. o., *Katona–Rosonczy* 334. o. A szotnya orosz lovasszázadot jelent. Neidhardt szerint Szelvan különítménye valamivel erősebb volt (még 2 és fél század lovas, 20 kozák, és 4 löveg tartozott hozzá). A szétvert magyar sereg 800 gyalogosból, 200 lovasból és 4 lövegből állt. Neidhardt III. k. 89–90. o.

⁴⁰² *Lehoczky Tivadar*, 1899. 156. o.

⁴⁰³ Karlovics, Anton Mihajlovics (1785–?) altábornagy, 1849 nyarán a 4. gyaloghadosztály parancsnoka volt, később gyalogsági tábornok lett. *Katona–Rosonczy* 889. o.

majd Munkácsot megkerülve vonuljon Kassára és útközben is tisztítsa meg a környéket a magyaroktól. Még a különítmény megérkezése előtt, augusztus 16-án az orosz hadvezetés arra hírré, hogy Kazinczy 7–8000 fős hadteste is Munkácson van, 6 gyalogzászlóalj és egy nehézüteget indított Karlovics után erősítésként.⁴⁰⁴

Karlovics levélben szólította fel Mezősy őrnagyot a vár feladására, és parlamentereket is küldött, akiket bekötött szemmel vezettek a várparancsnok elé. A követek közölték: az ellenállás értelmetlen, hiszen Görgei már letette a fegyvert. Felmutatták a tábornok azon levelét, melyet Kazinczynak címezve augusztus 16-án írt valószínűleg Nagyváradról (már orosz fogságból), hiszen őt még Munkácson sejtette. Ebben „barátomnak” szólította Kazinczyt és ismertette vele az Aradra érkezése után történeteket, javasolta neki a fegyverletételt, de a döntést rábízta.⁴⁰⁵

Munkács tisztikara válaszul a következő nyilatkozatot küldte el a követekkel:

„Az orosz hadsereg főparancsnokának, Karlovics altábornagy úrnak. Kelt Munkácson, 1849. augusztus 19-én.

Az orosz hadsereg parlamentere által tett felszólítására kinyilatkoztatjuk.

1-ör: Görgei altábornagy⁴⁰⁶ levelét nem ismerjük el tőle írottak, s így előttünk érvénytelen.

2-or: A várat jelenleg semmi szín alatt fel nem adjuk, azt utolsó csepp vérig védendjük, s hogy a magyar haza előtt tisztában maradjunk, s semmi által ne gyaníthatassunk hazánk iránti hűtelenségről, utolsó esetben készek vagyunk a várat égbe repíteni, hogy az örökre haszonavehetetlenné tétessen.

3-or: Mindezáltal elkerülhetetlenül szükséges lévén, hogy a haza dolgai s állásáról biztos tudomást szerezhessünk, s hogy a velünk közlött és állítólag Görgei altábornagytól Kazinczy ezredeshez írott levélnek valóságáról, s így az orosz seregnek irántunk jó indulatául meggyőződhetünk, ezennel illő tisztelettel fölhívjuk nagyságos urat, miszerint a demarkációs vonalat kijelölve, három általunk Görgei altábornagy úrhoz küldendő futárunknak biztos menetet eszközöljön, ki is Görgei altábornagyot vagy Kossuth Lajos kormányzó urat felkeresve, a haza dolgainak állásáról hiteles tudomást szereze, tőle magunk mihez tartása iránt rendeletet hozzon. Mely rendeletben, ha a ma velünk közöltek

⁴⁰⁴ Neidhardt III. k. 72–73. o., Oreusz 332–333., 357. o., Katona–Rosonczy 332–333. o.

⁴⁰⁵ HL 1848–49. 43/218. Közli Von der Revolution 680–681. o., magyar fordításban közli Böhm–Farkas–Csikány 222–223. o.

⁴⁰⁶ Görgei nem fogadta el, és nem is használta a kormány által neki adományozott altábornagyi rendfokozatot.

valóknak nyilvánulandának, a parlamentter által ma tett követelésnek magunkat alája rendeljük. Ellenkező esetben a várat védeni hazafi kötelességünknek ismerendjük.

Magától értetvén: miszerint követeinknek Görgeitől leendő visszatértéig mindkét rész, mi s az orosz sereg a demarkációs lineán⁴⁰⁷ belül minden ellenséges magatartást elkerülend.

Egyszersmind tisztelettel felkérjük az orosz hadsereg főparancsnokát, miszerint ezen ünnepélyes nyilatkozatunkra szintén írásban válaszolni szíveskedjék.

Mezőssy Pál őrnagy, Munkács vára parancsnoka, az egész tisztikar nevében.”⁴⁰⁸

Karlovics ennek megfelelően cselekedett és még aznap megfogalmazta válaszelevelét, melyet magyar fordításban idézek:

„A munkácsi vár helyőrsége tekintetes tisztikarának, a munkácsi erődítésben.

A munkácsi vár helyőrsége tisztikarának válaszára alulírott részéről közöltetik, hogy az ismertett körülmények következményeként hozzájárulást nyert a munkácsi erődítés részéről 3 tisztnek a kiküldése Görgei tábornokhoz, azzal a megjegyzéssel, hogy legkésőbb holnap déli 12 óráig a főhadiszállásomon megjelenjenek, ahonnan egy orosz tiszt kíséretében megkezdhetik az útjukat.

E tiszték visszaérkezéséig minden ellenséges hadművelet mellőztetik, és a klucsárkai erdőségtől s az azonos nevű falutól a Latorca folyó felé egészen Újdávidháza faluig elterülő demarkációs vonalat egyik oldalról sem lépik át.

Karlovics császári orosz altábornagy”⁴⁰⁹

A XIX. századi várostromlás szabályai szerint Karlovics először csak az erődítmény megfigyelésére szorítkozott és a kapott parancsoknak megfelelően egyáltalán nem állt szándékában ostromműveletekbe kezdeni. Azt gondolta — és joggal remélhette — hogy a Görgeitől visszaérkező küldöttség elbeszélései alapján a várparancsnok megérti, hogy semmi remény a szabadságharc folytatására és átadja a várat. Az adott korszakban a várostrom amúgy is hosszadalmas, csak ritkán, több feltétel teljesülése esetén alkalmazott harc eljárás volt és ostromtüzérség nélkül nem is volt végrehajtható.⁴¹⁰

A tiszték útnak is indultak Kralovánszky László térszázados vezetésével. Útjuk eredményes volt és Görgei saját kezüleg írt levelel tértek vissza. Ebben ez állt:

„Görgei Artúr volt magyar tábornok Mezőssy őrnagy és munkácsi várparancsnok úrnak.

⁴⁰⁷ Demarkációs vonalon.

⁴⁰⁸ *Váradi Sternberg János*: Munkács kapitulációja 1849-ben. *História* 1982/1. 14. o.

⁴⁰⁹ HL 1848–49. 43/412. Magyar fordításban közli *Böhm–Farkas–Csikány* 224–225. o.

⁴¹⁰ A várostromlás és várvédelem korabeli technikáiról lásd *Csikány Tamás*: Temesvár ostroma 1849-ben. *HK* 1996/1. 44–47. o.

Kralovánszky százados úr és kísérei tegnap este érkeztek ide tőlem személyesen megtudandó a magyar ügy mikénti állását. Valamint azt azon Kazinczy ezredeshez intézett levelemben, mely csak Munkácsig jött, Kazinczyt nem találván többé lerajzoltam, valamint Kralovánszky százados maga már azon helyzetből, amelyben engem talált itélhet, így most is újra megerősítem: hogy Kossuth, Szemere, Batthyányi Kázmér, Horváth Mihály a miniszterek közül megszöktek, a többi fogva van. Hogy a tábornokok között a fele szintén megszökött, a fele fogva, hogy nem csak minden magyar fegyveres erő — a Kazinczy-hadtesten kívül, mely még Zsibó táján tartózkodik — le van fegyverezve, hanem még Arad vára is megadta magát feltétlenül az orosz hadvezéreknek. Hogy tehát Komáromot és Péterváradot kivéve semmiféle pont nem létezik Magyarországon, mely vagy az orosz vagy az osztrák hatalmában nem volna.

Amely körülményekből az következik, hogy bizony a munkácsi vár sem fogja megmenteni ügyünket, és őrnagy úr aligha nem fogna okosabban cselekedni, ha a várat a vele szemközt álló orosz hadierőnek általadja.

Nagyváradon augusztus 24-én 1849.

Görgei Artúr⁴¹¹

A küldöttség megérkezése után, a levélben foglaltakat tudomásul véve a tisztikar a vár átadása mellett döntött. Augusztus 25-én, a nagylucskai orosz főhadiszálláson megfogalmazták a vár feladásának feltételeit. Ebben Karlovics szavatolta, hogy a várórség tisztjei vagyoniuk megtartása mellett szabadon távozhatnak. Az altábornagy másnap keltezett levelében, amelyben a vár átadását 26-án este hat órára tűzte ki azonban már az szerepelt, hogy az orosz hadsereg fővezérének utasításáig a tisztok és a legénység fogolynak tekintendő. A kitűzött időpontban meg is történt a vár átadása: az erőd felső udvarában felsorakozott honvédek letették a fegyvert, a zeneszó mellett bevonuló cári csapatok pedig kitűzték a fekete-sárga lobogót, amelyet még előző nap csináltattak a városban. A magyar várórségből 32 tiszt és 329 katona esett fogságba. A várbeli készletek átadásakor 23–26 ágyú, 5–600 különféle lőfegyver, 12.000 töltény, és egy hónapra való élelmiszer került az orosz csapatok birtokába.⁴¹² Egy osztrák újság szerint sok fogoly osztrák hivatalnokot és tisztet találtak az oroszok a munkácsi várban. Ez persze nem volt igaz, mint ahogy az az értesülés sem, hogy mintegy 2000 „felkelő” maradt még Munkács és Nagyszőlős között.⁴¹³

⁴¹¹ HL 1848–49. 44/116. Közli *Lehoczky Tivadar*, 1899. 135–136. o., *Solymosi József* 76. o.

⁴¹² HL 1848–49. 43/87. *Lehoczky Tivadar*, 1899. 134–138. o., *Neidhardt* III. k. 92. o., *Oreusz* 358. o.

⁴¹³ KA Flugschriftensammlung Karton 14. / 16. Wiener Abend-Courier No. 50. 1849. aug. 28.

A fogoly tiszteket ideiglenesen, a Munkács városában lévő Schönborn–kastélyban helyezték el. A legénységet Nagylucskára vitték, ahol az uradalmi gazdaság csűrjeibe zárták, majd másnap Kassára kísérték őket. Akiknek útközben nem sikerült megszökniük — amit az orosz katonák nem nagyon akadályoztak —, azokat átadták a császári hatóságoknak, akik sorozóbizottság elé állították őket. A császári csapatok augusztus 27-én vonultak be Munkácsra, hogy a várat a cári csapatoktól átvegyék. Ezután ismét politikai foglyok „laktak” benne, köztük volt honvédek, sőt olyan is akadt, aki honvédként itt szolgált és a szabadságharc leverése után fogságát is itt töltötte. A vár ezután végleg fegyházzá alakult és teljesen elveszítette katonai jelentőségét.⁴¹⁴

⁴¹⁴ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 138., 144. o.

IV. A Kazinczy–hadosztály és a nyári hadjárat helyi vonatkozásai (1849. június–augusztus)

A Dembiński vezetése alatt álló északi hadsereg feladata a Felvidék Galícia felőli védelme volt. A lengyel tábornok azonban diverziós álmokat is dédelgetett, és tervei közt szerepelt egy esetleges betörést Galíciába. Ezt azonban Kossuth és a kormány nem tartotta hasznosnak a magyar ügy szempontjából, hiszen ezzel könnyen előidézhető lett volna az amúgy is fenyegető orosz beavatkozás. Dembiński ezért hamarosan lemondott tisztségéről, amit Kossuth május 31-én el is fogadott. A helyére ugyanekkor kinevezett Józef Wysocki⁴¹⁵ tábornok azonban csak június 18-án kapta meg a parancsnokságot Dembińskitől. Hadseregét Görgei hadügyminiszter és Kossuth úgy szervezte át, hogy az ország északkeleti felében létrehoztak egy önálló hadosztályt, melynek élére Kazinczy Lajos honvéd ezredest nevezték ki. A IX. hadtest élére szintén június 2-ával Dessewffy Arisztid⁴¹⁶ került, akit vezérőrnaggyá léptettek elő. Az ő hadtestéből, valamint a lengyel légióból álló zöm Észak–Magyarországon, Kazinczy csapatai északkeleten védték a határokat, a teljes hadsereg irányítását pedig Wysocki tábornok kapta.⁴¹⁷

1849. június 2-án Görgei hadügyminiszter Máramaros, Bereg és Ung megye hadi főparancsnokává nevezte ki Kazinczy Lajos honvéd ezredest és megbízta egy önálló gyaloghadosztály alakításával.⁴¹⁸ Az újdonsült parancsnok tíz nappal később már Munkácson volt. Innen írta meg Zurics alezredesnek, hogy „az Ung, Bereg és Máramaros megyékben állomásozó öszves hadi erő” parancsnokává nevezték ki és kérte a Máramarosszigeten állomásozó dandárparancsnokot, értesítse csapatai létszámáról,

⁴¹⁵ Wysocki, Józef (1809–1873) az 1830–31-es lengyel szabadságharc veteránja, 1848 tavaszán a krakkói nemzetőrség ezredese volt. 1848 őszén Magyarországra jött, nevéhez fűződik a lengyel légió megszervezése, honvéd őrnaggyá, majd alezredessé léptették elő. A tavaszi hadjáratban ezredesként a III. hadtest hadosztályparancsnokaként szolgált. 1849. május 6-ától vezérőrnaggyá nevezték ki, a Miskolcon összevont lengyel légió parancsnoka lett. Június közepén vette át Dembińskitől az északi hadsereg parancsnokságát. Az orosz csapatok elől alakulatával Ceglédig vonult vissza, ahol beolvadtak a közép-tiszai hadseregbe. Itt ismét átvette a lengyel légió vezetését, amellyel a szabadságharc végén Törökországba vonult.

⁴¹⁶ Dessewffy Arisztid (1802–1849) nyugalmazott cs. kir. főszázados, 1848 szeptembertől nemzetőr őrnagy, majd alezredes lett. A felső-magyarországi, majd felső-tiszai, később I. hadtestnek nevezett alakulat kötelékében szolgált, december végén dandárparancsnokká nevezték ki. 1849. február 6-án honvéd ezredessé és hadosztályparancsnokká léptették elő. Végigharcolta a tavaszi hadjáratot. 1849. június 2-ától a IX. hadtest vezetője, júliusban a közép-tiszai hadsereg lovasságának parancsnoka lett. A szegedi összpontosításkor a főszerep lovassági parancsnokává nevezték ki. Karánsebesnél tette le a fegyver augusztus 19-én. Az aradi hadbíróság kötélt halálra ítélte, de egykori ezredtársa közbenjárására „kegyelemből” agyonlőtték (1849. október 6.).

⁴¹⁷ Görgei Kossuthoz az északi hadsereg átszervezéséről. Buda, 1849. május 29. Közli *Hermann Róbert* 2001/b. 385. o., Kossuth június 1-jén tájékoztatta Wysockit az északi hadsereg új szervezetéről. KLÖM XV. 453–454. o.

⁴¹⁸ Közli Adatok 249–250. o.

jelentéseit pedig ezentúl munkácsi főhadiszállására küldje.⁴¹⁹ Itt adta közre szózatát is 1000 példányban a parancsnoksága alá került megyék lakosaihoz:

„Szózat.

Máramaros, Bereg és Ung megye lakosaihoz.

A kormány rendeletéből ezen három megye hadi főparancsnokául neveztettem ki. Amidőn a főparancsnokságot hazánknak egy oly fontos részében általveszem, szükségesnek tartom nemcsak a polgári hatóságokat, hanem minden egyes polgárt felhívni: hogy nékem testvéri kezet nyújtván igaz hazafiúi hévvel mindent tegyen mi a haza javára és oly nehezen szerzett függetlenségünk fenntartására szükséges. Polgártársak! Ha szent ügyünket egyesült erővel kitartással és lelkesedéssel támogatjuk, nincs erő a földön mely minket legyőzhessen. Én ezen megyékben a már eddig is szép számmal létező erőt még jelentékenyebben szaporítandom.

Az új csapatok alakításánál kéntelen leszek Polgártársaim közül majd ezt, majd amazt, majd a művészt, majd kézmívest segítségül felhívni.

Elvárom tehát minden részről a legnagyobb készséget. A haza mindent készpénzzel fizet, önöknek pedig a legszebb alkalom nyílik készségeik legfényesebb kitüntetésére. Részemről legszentebb kötelességemnek tartandom Hazánk határait sértetlenül megtartani és nem csak a személyes bátorságra, sőt minden egyesnek magány birtoka felett örködni: a jó hazafi nálam mindenkor oltalmat talál, szent ügyünk árulói ellenben érdemlett büntetéseket veendik.

Polgártársak! Még egyszer felhívlak titeket együtt munkálódásra és barátságos egyetértésre; részemről tett ígéreteimet szentül meg fogom tartani és bizalmatokat megnyerni fő törekvésem leend.

Intézkedéseim a három megye kormánybiztosaival mindenkor összhangzásban fognak történni.

Kazinczy ezredes⁴²⁰

Ez volt tehát Kazinczy beköszönő szózata, mely után megkezdte rövid, mintegy kéthónapos hadseregszervező tevékenységét Északkelet–Magyarországon. Ki volt és honnan jött az újdonsült parancsnok? Kazinczy Lajos a nyelvújító Kazinczy Ferenc legkisebb gyermekeként 1820. október 19-én született Széphalmon. Apja korai halála után már tizenöt évesen katonai pályára lépett: a tullni utásziskola hallgatója lett. Itt együtt tanult későbbi parancsnokával, Görgei Artúrral. Tanulmányai után a 9. (Miklós)

⁴¹⁹ MOL 19. ho. iratai. Közli *Pásztor Emil* 67. o.

⁴²⁰ HL 1848–49. 50/141. Közli *Pásztor Emil* 67–68. o.

huszárezredbe került beosztásra, ahol 1839-től 1846-ig szolgált. Ekkor főhadnagyként kilépett a szolgálatból és rokonai birtokára vonult vissza. Itt érték a 48-as események. Részt vett a Szabolcs megyei honvédtoborzásban, majd önkéntes parancsőrtsízt lett a délvidéken harcoló Bechtold altábornagy mellett. Augusztus 27-én honvéd főhadnaggyá nevezték ki és Ivánka Imre őrnagy, a váci önkéntes nemzetőrtábor parancsnokának segédtsíztje lett. Részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd századossá történt előléptetése után a honvéd utászcsapatok szervezésével bízták meg. 1848 decemberére két utászzászlóaljot is tudott alakítani, melyekkel részt vett a győri és budai sáncok építésében. November végén őrnaggyá, 1849. január 11-én alezredessé léptették elő. Ekkor már a Központi Mozgó Seregnél volt dandárparancsnok, részt vett a január 22-i szolnoki és a január 25-i ceglédi ütközetekben. A hónap végén áthelyezték a felső-tiszai hadtesthez, ahol hadosztályparancsnok, majd az 1. (Császár) huszárezred parancsnoka lett, utóbb ismét dandárt vezényelt az immár I. hadtestben. Végigharcolta a tavaszi hadjáratot, a nagysallói csatában (április 19.) nyújtott teljesítményéért a katonai érdemrend 3. osztályával tüntették ki. Április végén hadosztályparancsnokká léptették elő, ott volt Buda ostrománál, de május 19-én már a VIII. hadtest csallóközi hadosztályához vezényelték. Itt sem tudott azonban sokat tevékenykedni, mert június 2-án kinevezték az északkeleti magyar csapatok parancsnokává. Előtte, május 25-én kapta meg ezredesi kinevezését.⁴²¹

Mint láttuk Kazinczy, mint tapasztalt, a főhadszíntéren is kipróbált tisztté érkezett új állomáshelyére, nagy haditettek azonban nem fűződtek a nevéhez. Többször alakulatszervező-munkát bízták rá, beosztásait azonban gyakran változtatták, így nem tudta kibontakoztatni és megvalósítani terveit. Az eddigi tevékenységéből kiderült ugyan, hogy megbízható alparancsnok és jó szervező, de önálló parancsnokként még nem sikerült bizonyítania. Ezúttal úgy tűnt, alkalma nyílhat erre is.

A június közepén Felső-Magyarországra benyomuló cári csapatok azonban hatalmas erőfölényben voltak. A két oszlopban betört főszereg 135 500 katonájával és 448 lövegével az északi magyar csapatok mindössze 16 500 főt és 49 löveget állíthattak szembe. Wysocki tábornok az egyetlen, ebben a helyzetben hasznos taktikát alkalmazta: csapataival időről időre védőállásba helyezkedett, majd a kibontakozó orosz támadás elől kisebb-nagyobb utóvédharcok árán visszavonult. Ezzel a taktikával sikeresen hátráltatta a cári csapatok előrenyomulását. Ez és az 1849 nyarán különösen tomboló kolerajárvány

⁴²¹ *Pásztor Emil* passim., *Pribelszki János*: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 1992/2. 124–148. o., KA Grundbuchblätter 9. Husaren Regiment. Karton 1291. 1841–1848. Heft 6. Seite 9., *Bona Gábor*, 2000. 423. o., *Pelyach István*: Kazinczy Lajos. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 269–272. o.

megtette a hatását: a cári csapatok rendkívül lassan nyomultak előre. Paszkevics tábornagy és főserége július 8-ig az elfoglalt Miskolcon maradt, majd megindult Pest felé, ahová várható volt Görgei Artúr vezérőrnagy és az általa vezetett főserég azon része, amellyel Szeged irányába igyekezett levonulni. A magyar tábornok azonban Vácra érkezett, majd innen — kikerülve az orosz főerőket — Felső-Magyarországon át vonult a Tiszához. A folyón Tokajnál átkelve az Alföldön keresztül jutott el Aradra, nyomában a cári csapatokkal. Miután a Wysocki vezette hadsereg az Alföld északi részére vonult vissza és itt beolvadt Perczel tábornok közép-tiszai hadseregébe, mellyel egyre délebbre vonult, az eredetileg alárendelt Kazinczy-hadosztálytól elszakadt.

Közben a júniusban újonnan érkezett Kazinczy ezredes azonnal munkához látott. Először Munkács mellett táborozott és szervezte seregét. Június 22-én napiparancsban határozta meg a zászlóaljparancsnokok teendőit. Alakulatok szükségleteit küldjék be, ugyanígy járjanak el a tiszti előléptetési felterjesztésekkel, azon szabadságon lévő tisztek pedig akik 11 napon belül nem térnek vissza csapatukhoz, a tisztek sorából kitöröltetnek. Felhívta a figyelmet a számadások, pénzszükségleti kimutatások szükségességére és azok pontos vezetésére, időbeni felterjesztésre is. Emellett tiszti kinevezéseket eszközölt a zempléni vadász csapathoz és az akkor szerveződő huszárszázadhoz.⁴²²

Kazinczy jelentésben számolt be megérkezéséről és első tapasztalatairól mind a kormányzónak, mind a hadügyminiszternek. Utóbbinak két levelet is írt. Ezekben csapatai erősítését kérte, mert e nélkül nem látta biztosítottnak a nemzetiségek lakta vidék hosszú határvonalának védelmét. Felhívta a figyelmet a Munkács környéki hadianyag-, és vasgyárak fontosságára és az volt a véleménye, hogy a terület védelmére egy egész hadtestet kellene felállítani. A katonák demoralizáltságára hivatkozva (ekkor már mindennaposak voltak a szökések), az itt állomásozó és itt is toborzott zászlóaljak, a 20., 21., 105. és 106. leváltását kérte.⁴²³ Kérte, erősítsék meg lovasságát, amely jelenleg mindössze egy századból áll. Ami a tüzéséget illeti, erre vonatkozóan intézkedett a munkácsi hadszertárban már félkész ágyúk felszereléséről és a fegyvergyár működtetéséről ágyúöntés céljára is.⁴²⁴ Kossuth június 23-i válaszában azt közölte, hogy utasította a Hadügyminisztériumot legalább vadászpuskák küldésére, szurony helyett a lándzsa

⁴²² HL 1848–49. 34/78.

⁴²³ Ezekből a 20. honvédszászlóalj nem volt helyi alakítású, de később Máramarosból közel 600 újoncot kapott. Lásd a 83. oldali táblázatot.

⁴²⁴ Kazinczy–Görgei, Munkács, 1849. jún. 18. HL 1848–49. 35/8. Közli Von der Revolution 457–458. o. Magyar fordításban, de téves dátummal közli *Böhm–Farkas–Csikány* 167–168. o., Kazinczy–Görgei, Munkács, 1849. jún. 23. Magyar fordításban közli *Görgey István* II. k. 608–609. o. és *Pásztor Emil* 70–71. o. E levél másolatát megküldte Szemere belügyminiszternek is. Kossuthnak írt levelére utal KLÖM XV. 576–577. o.

használatát ajánlotta. Egy osztály vadász, egy lovasszázad és ágyúk küldését ígérte, valamint költségkimutatás beküldése ellenében a szükséges pénz küldését.⁴²⁵

Bár Kazinczy feladata egy gyaloghadosztály szervezése volt, ahogy fentebb láttuk, egy hadtest felállítását indítványozta, és ennek megfelelően cselekedett. Ekkor már ismert volt Görgei hadügyminiszter hadsereg szervezési rendelete, amely egy hadtest — mint a legnagyobb taktikai egység — létszámát 10.000 főben határozta meg. Egy hadtesten belül két gyalog- és egy lovashadosztályt szerveztek. Előbbiek 5 zászlóaljból, utóbbiak 2 ezredből vagy 8 osztályból álltak. A tüzérség a hadosztályokba volt beosztva, hadtest szinten pedig egy tüzérparancsnok felügyelte őket. Hadtestenként külön szekeresparancsnokot kellett alkalmazni, a műszaki csapatok pedig közvetlenül a hadtestparancsnok felügyelete alá tartoztak.⁴²⁶

Kazinczy ezredes a fentieknek megfelelően igyekezett megszervezni hadtestét, amely azonban csak 7400 fős volt, így nem ért el a kívánt létszámot. 6 gyalogzászlóaljra (20., 21., 22., 91., 105. és 106.) biztosan számíthatott, mellettük különböző vadászcsapatokat (szabolcsi, zempléni, ugocsi, krasznai, máramarosi) igyekezett regularizálni. A legégetőbb a lovasság hiánya volt és ezt augusztus elejéig csak részben sikerült orvosolnia: huszárszázada mellé szervezett még egy századot, valamint egy magyar dzsidásosztályt. Számíthatott ezenkívül a Dercsényi-féle lovas gerillákra. Tüzérség tekintetében jobban állt, sikerült ugyanis a munkácsi hadszerhivatal és fegyvergyár felhasználásával tüzérutegeket szerveznie. Az Eötvös Tamás kormánybiztos által szervezett 1. határvadász-zászlóalj századait úgy tűnik, nem vonultatta be hadtestéhez, szervezett viszont egy utászs századot. Kossuth június 24-én utasította a Hadügyminisztériumot, hogy a Benczúr Miklós vezette szabolcsi gerillacsapatot Kazinczy ezredes alakítsa honvédzászlóaljjá, szükséges kiegészítését pedig a nyíregyházi újonctelepről hajtsa végre. A HM ilyen értelemben utasította Kazinczyt július 18-án, a zászlóalj pedig a 139. számot kapta.⁴²⁷ A probléma csak az, hogy a Kazinczy-hadosztály hadrendjeiben e zászlóalj nem szerepelt, így valószínűbbnek tűnik, hogy csak a határ őrzésében vett részt és nem sorolták be a hadosztály létszámához. A július végi hadrendben találunk ugyan egy szám nélküli zászlóaljat, ez azonban valószínűleg nem azonos a szabolcsi zászlóaljjal, hanem vadászokból alakult.

⁴²⁵ KLÖM XV. 577. o.

⁴²⁶ HL 1848–49. 52a/190. Közli *Böhm–Farkas–Csikány* 149. o., Közlöny (132.) 1849. jún. 15. 497. o.

⁴²⁷ KLÖM XV. 584. o. Azonban nincs adat a honvédzászlóaljjá alakulásra. A szabolcsi védereg Munkácsra érkezését jelenti Szintay–Dembiński, Munkács, 1849. máj. 16. MOL Dembiński ir. No. 545.

Miután az oroszok elől visszavonuló Wysocki tábornoktól teljesen elszakadt, Kazinczy ezredes a dél felé vonulás mellett döntött és június végén elhagyta Munkácsot. Máramaros megyébe, Husztra, illetve Szigetre vonult, ahol két hadrendet is készített, melyekben alakulata már hadtestszervezetben állt fel. Július 6-i és 8-i hadrendje között azonban számottevő a különbség, úgy tűnik, itt még maga sem döntötte el határozottan, mely csapatokat hová ossza be.

Kazinczy július 6-i, Huszton készült hadrendje.⁴²⁸

Parancsnok: Kazinczy Lajos ezredes (Huszton)

Vezérkari főnök: Kékessy Mihály őrnagy

Tüzérparancsnok: Jokschmann Károly őrnagy

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
19. gyaloghadosztály:	Zurics Ferenc alezredes	Huszton
20. honvédszászlóalj	Bányafy Ferdinánd őrnagy	4 század (az egyik század a 16. honvédszászlóaljból) 700 fő
21. honvédszászlóalj	Franz Amann százados	6 század 1100 fő
91. honvédszászlóalj	Újhelyi Sándor őrnagy	5 század (egy század a Dembiński hadtesttel) 800 fő
106. honvédszászlóalj	Pribék Miklós őrnagy	6 század 1100 fő
tirolai, krasznai és ugozsai vadászok	Romantovszky százados	2 század 300 fő
6 fontos gyalogüteg	Spéry Lipót hadnagy	6 löveg, 103 fő, 53 ló
3 fontos gyalogüteg	Simig Rezső hadnagy	6 löveg, 93 fő, 34 ló
¼ 1 fontos üteg	Ruscsák Antal tüzemester	2 löveg, 15 fő, 10 ló
20. gyaloghadosztály:	saját parancsnoksága alatt	Szigeten
22. honvédszászlóalj	Csuha Péter százados	6 század, 1000 fő
105. honvédszászlóalj	Várady Gábor őrnagy	6 század, 1100 fő
Szatmári vadászok	Horváth Kálmán százados	2 század, 300 fő
½ 6 fontos üteg	Korányi Pál főhadnagy	4 löveg, 66 fő, 28 ló
½ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor hadnagy	3 löveg, 45 fő, 27 ló

⁴²⁸ HL 1848–49. 36/357. A hadrendekben szereplő neveket *Bona Gábor* tisztii életrajzi kötetei segítségével pontosítottam. Könyvészeti adataikat lásd a bibliográfiában.

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
$\frac{2}{3}$ 1 fontos gyalogüteg	Janovics tüzemester	5 löveg, 47 fő, 22 ló
Lovasság	nincs	Huszton
12. huszárezred	Tisóczky László kapitány	1 század, 170 fő, 160 ló
Irreguláris dzsidás osztály (alakulóban)	Zsolnay Sámuel kapitány	3 század, 360 fő, 360 ló

A hadtest létszáma: 7299 fő, 694 ló, 23+2 most érkezett löveg.

A munkácsi vár őrsége: parancsnok: Mezősy Pál őrnagy, őrség: 20. honvédszászlóalj két százada, zempléni vadászok két százada.

A Kazinczy hadtest július 8-i hadrendje, amely szintén Huszton készült:⁴²⁹

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
19. hadosztály:	Zurics Ferenc alezredes	Sziget
91. honvédszászlóalj	Zokoly János százados	4 század, 600 fő
106. honvédszászlóalj	Pribék Miklós őrnagy	6 század, 1100 fő
Krasznai vadászok	Szabó százados	1 század, 100 fő
$\frac{1}{2}$ 6 fontos gyalogüteg	Korányi Pál főhadnagy	3 löveg, 50 fő, 28 ló
1 fontos gyalogüteg	Janovics tüzemester	5 löveg, 52 fő, 26 ló
20. hadosztály:	nincs	Huszt
20. honvédszászlóalj	Bányafy Ferdinánd őrnagy	4 század, 700 fő
21. honvédszászlóalj	Franz Amann százados	6 század, 1100 fő
22. honvédszászlóalj	Mészely Ferenc őrnagy	6 század, 1000 fő
105. honvédszászlóalj	Várady Gábor őrnagy	6 század, 1100 fő
$\frac{1}{2}$ vadász zászlóalj	Horváth Kálmán százados	3 század, 450 fő
Tiroli lövészek (schützen)	Romantovszky százados	1 század, 150 fő
utászok	Fornet Kornél százados	1 század, 100 fő
6 fontos gyalogüteg	Spéry Lipót hadnagy	8 löveg, 96 fő, 67 ló
3 fontos gyalogüteg	Simig Rezső hadnagy	8 löveg, 89 fő, 63 ló
$\frac{1}{2}$ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor hadnagy	4 löveg, 45 fő, 32 ló

⁴²⁹ HL 1848–49. 36/462. Huszt.

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
¼ 1 fontos gyalogüteg	Ruscsák Antal tüzemester	2 löveg, 17 fő, 11 ló
Lovashadosztály	nincs	Huszt
12. huszárezred	Tisóczky László kapitány	1 század, 170 fő, 160 ló, Huszt
Dzsidások (alakulóban)	Zsolnay Sámuel kapitány	2 és fél század, 340 fő, 340 ló, Száldobos és Huszt

A hadtest létszáma: 8259! (elírás, helyesen 7259) fő, 727 ló.

A munkácsi várórség: 4 század gyalogos.

4 vetágyú jön még Munkácsról holnapután.

Felmerül a kérdés, mikortól nevezhetjük Kazinczy seregét hadtestnek? Véleményem szerint úgy járunk el a legjobban, ha nem ragaszkodunk mereven az egyik vagy másik verzióhoz, hanem mindkét elnevezést engedélyezzük. A szakirodalomban leginkább a hadosztály elnevezéssel találkozunk, de például Bona Gábor honvédtiszti életrajzi munkáiban rendszerint a hadtest megnevezést használja. Kazinczy minden iratát a „Kazinczy hadtest” fejléccel kezdte, és ha a hadrendeket tekintjük, egyértelmű, hogy hadtestszervezetben gondolkodott és hadtesté kívánta fejleszteni hadosztályát. Az persze tény, hogy erre nem maradt elég ideje. Amikor azonban Erdélyben csatlakoztak hozzá Gál Sándor és Kemény Farkas csapatai, hadteste már létszámában is megfelelt ennek az elnevezésnek. Fontos azonban figyelembe vennünk azt is, hogy a magyar hadseregben a hadtesteket római számokkal látták el, és ezekből a szabadságharc végéig csak tizet osztottak ki. A hadosztályok arab számozása mellett, a különböző kikülönített, önállóan működő csapatokat — még ha hadosztály méretűek voltak is — a mindenkori parancsnok nevével látták el, és különböztették meg. Ne feledjük azt sem, hogy Kazinczy egy gyaloghadosztály szervezésére kapott felhatalmazást és gyengén felszerelt, puskaport még nem szagolt csapatai még augusztus elején is kisebb harcértéket képviseltek, mint egy magyar hadtest. Úgy vélem tehát, a hadosztály elnevezés használata a legmegfelelőbb, de teret kell engednünk a hadtest megnevezés használatának is.

A július közepéig Máramarosban táborozó Kazinczy, a Tiszán átkelt és Debrecen időlegesen megszálló oroszok miatt nem tudott észak felé haladni, ezért felajánlotta

szolgálatait Bemnek.⁴³⁰ A lengyel tábornok azonban nem adott parancsot az indulásra, így amikor a visszavonuló oroszok nyomában ismét magyar csapatok érkeztek Debrecenbe, levelet küldött új felettesének, Perczelnek. Kazinczy csapatai ugyanis ekkor már a korábbi északi hadsereggel együtt a közép–tiszai hadsereg állományába tartoztak.

„Perczel tábornok úrnak!

A parancsnokságom alatti hadtest összpontosítása, több oldalról akadályozás álván ellent, csak nagy erőltetéssel, még alig sikerült — embereim nagy része szintúgy még felszereletlen —, tespedni mindamellet tovább egy helyt nem tudok, s annál fogva a reám bízott határszéli védelemtől elvonható haderőt tegnapi napon útnak indítottam Munkács felé, onnan Ungvárra menni szándékom, és aztán amint az események igényelendik Eperjes vagy Tokaj felé, visszavonulási pont Namény.

Ungváron, de még előbb is Munkácsra reményilem tábornok úr serege mozgalmairól újból szíves lesz tudósítani, mert saját mozdulataim is ettől feltételeztetvén, a siker talán mindkét részről is ettől fog függeni.

Hadtestem, mely összesen mintegy 8000 főből áll, Munkácson 18–19-én lesz összpontosítva.

Kazinczy ezredes⁴³¹

Az idézett levél értelmében a Kazinczy–hadosztály július 25-én már Ungváron volt, ahol újabb hadrendet készített.

A Kazinczy hadtest július 25-i hadrendje:⁴³²

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
19. hadosztály:	Bányafy Ferdinánd alezredes	Ungvár
20. honvédsászlóalj	Mecséry Ágoston százados	6 század, 885 fő
21. honvédsászlóalj	Franz Amann őrnagy	6 század, 871 fő
105. honvédsászlóalj	Várady Gábor őrnagy	6 század, 819 fő
Tiroli vadászok	Romantovszky százados	1 század, 140 fő
½ 6 fontos gyalogüte	Spéry Lipót hadnagy	4 löveg, 65 fő, 56 ló, 7 kocsi
½ 3 fontos gyalogüte	Pollenics hadnagy	3 löveg, 41 fő, 22 ló, 3 kocsi
20. hadosztály:	Mészely Ferenc őrnagy	Ungvár
22. honvédsászlóalj	Utassy Károly százados	6 század, 867 fő

⁴³⁰ Lásd Kazinczy június 30-i levelét Bemhez: HL 1848–49. 35/558. Közli Adatok 250. o.

⁴³¹ HL 1848–49. 37/429. Közli *Pásztor Emil* 79. o., *Böhm–Farkas–Csikány* 188. o.

⁴³² HL 1848–49. 39/381.

Alakulat	Parancsnok	Létszám/megjegyzés
91. honvédszászlóalj	Bay Bertalan őrnagy	4 század, 635 fő
106. honvédszászlóalj	Pribék Miklós őrnagy	6 század, 1050 fő (Máramarosban)
Szám nélküli honvédszászlóalj	Horváth Kálmán százados	4 század, 657 fő
Szatmári vadászok	Boros százados	2 század, 205 fő
Utászok	Fornet Kornél százados	1 század, 120 fő, 12 ló, 3 kocsi
½ 6 fontos gyalogüteg	Simig Rezső hadnagy	4 löveg, 49 fő, 47 ló, 5 kocsi
½ 3 fontos gyalogüteg	Lángfy László hadnagy	3 löveg, 46 fő, 23 ló, 4 kocsi
Lovasság	Tisóczky László őrnagy	Ungvár
12. huszárezred	Davidek István kapitány	2 század, 307 fő, 318 ló
Magyar dzsidások	Zsolnay Sámuel őrnagy	2 század, 300 fő, 300 ló
Lovas gerillák	Dercsényi István kapitány	1 század 89 fő, 89 ló
½ vetágyú üteg	Védhegyi György hadnagy	4 löveg, 55 fő, 31 ló, 3 kocsi
½ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor hadnagy	3 löveg, 46 fő, 24 ló, 2 kocsi
1 fontos gyalogüteg	Ruscsák Antal hadnagy	6 löveg, 66 fő, 64 ló, 5 kocsi, (4 löveg Máramarosban)
Szekerészkar (a tartalék lőszerrel)	Keczer Sándor őrnagy	32 fő, 79 ló, 25 kocsi

A hadtest létszáma: 7345 fő, 1065 ló, 57 kocsi

Polénára kikülönítve 2 század a 21. honvédszászlóaljból, a Dercsényi lovasok, valamint két 1 fontos löveg. A 4 század lovas 14 napja Huszt és Munkács között van. A dzsidások 2. osztálya Nagyszőlősön alakul és 8 napon belül kell megjönnie. Munkácson van 5 db 6 fontos löveg javításra, egy hét múlva visszatér. A munkácsi várban van 3 század ungi, zempléni, szabolcsi szabad vadászcsapat.

Az élet persze nem állt meg az északkeleti vármegyékben a nyári hadjárat idején sem. 1849 nyarán Ung és Bereg megyében Eötvös Tamás, Máramarosban Mihályi Gábor volt a kormánybiztos és mindketten főispáni tiszteket is viseltek (Eötvös Bereg megyében). Ők szervezték a határvédelmet és igyekeztek biztosítani a hadsereg ellátását. Május 8-án

jelent meg a Közlönyben a rendelet rögtönítélő vegyes bíróságok létrehozásáról. Ennek értelmében Szigeten is felállítottak egy bíróságot, amely a Máramaros, Bereg, Szatmár, Ugocsa és Kővár vidéki ügyekben volt illetékes. Ung megyét a miskolci bírósághoz sorolták. A szigeti bíróság elnökévé május 21-én Szaplonczay Zsigmondot, katonai bíróvá Péterffy Endrét és Kralovánszky Lászlót nevezték ki.⁴³³ Május 23-án Eötvös Tamás kapott engedélyt Kossuthtól egy vadászszázad szervezésére az Uzsoki-hágó védelmére, később ezek felszerelésére 600 „vadászoknak való szuronyos fegyvert” kért. Ezt azonban nem tudott küldeni a kormány, ezért Kossuth lándzsák és balták igénybevételét javasolta. Június 27-én már 3 század állt készen, csak fegyvere és köpenye nem volt.⁴³⁴ Eötvös kormánybiztos ekkor már komoly pénzhiánnyal küzdött, a zsoldfizetés is gondot okozott.⁴³⁵

Szemere Bertalan kormányfő és belügyminiszter június 8-án rendeletet adott ki rendőrfelügyelőségek felállításáról. Ez előírta, hogy Ungváron, Munkácson és Szigeten is létesüljön egy-egy rendőri hivatal, melyek feladata a tájékozódás és a kormány informálása, valamint a helyi konfliktusok megoldásának segítése. A rendelet hangsúlyozta, hogy a rendőrség nem végrehajtó hatalomként lép fel (kivéve a fővárost). Ezek a rendelkezések azonban a gyakorlatban már csak részben valósulhattak meg.⁴³⁶

Június 11-én Ung megye levelet kapott Bayer ezredestől, a Központi Táborkari Iroda főnökétől, hogy a most készülő katonai felmérés pontosítására szolgáltatson adatokat a megye útjairól. Nagy valószínűséggel kérését nem tudták teljesíteni, hiszen idő sem volt rá. Fontosabb volt a hadfelszerelési ügyek intézése. Kazinczy június 20-án kérte fel Eötvöst lovak vásárlására, mert a készülő ágyúkhhoz szükség van rájuk. A munkácsi uradalomtól 20 db négyes fogatú lovas kocsi és 20 pár ló kiszolgáltatását kérte. Ennek az uradalmi tisztség csak nagy morgolódás mellett tett eleget. A hadosztályparancsnok július 19-én, Munkácson rendeletet bocsátott ki, melyben felszólította a város polgárait, hogy büntetés terhe mellett a birtokukban lévő fegyvereket és „katonai készleteket” (nadrág, sapka, bakancs stb.) 24 órán belül szolgáltatassák be az ezzel megbízott Péterffy őrnagynak. A hónap végén Kazinczy a munkácsi uradalmi lóállomány után a pénzkészletet is kisajátította, hogy serege ellátásáról gondoskodják. Eközben a galíciai határon már folyamatosak voltak a kozák lovasok felderítései, több helyen kisebb összecsapásokra is sor került. A gerilláival a határon állomásozó Dercsényi százados július 10-én jelentette,

⁴³³ Közlöny (99.) 1849. máj. 8. 365. o., (113.) 1849. máj. 24. 423. o.

⁴³⁴ KLÖM XV. 384., 533–534., 708–709. o.

⁴³⁵ KLÖM XV. 698–699. o., MOL HM Ált. 1849: 31782.

⁴³⁶ Közlöny (142.) 1849. jún. 27. 529. o.

hogy Hartmann gyalogosok és kozák, valamint osztrák lovasok jöttek be Vereckénél (itt Dercsényi gerillái, honvédek és népfelkelők állnak), néhány embert magukkal vittek, egy áruoló segítette őket.⁴³⁷ Magyar részről egyedül július 28-án történt egy kisebb beütés Klimiec felé. Ebben a vállalkozásban Kazinczy aradi hadbírósi vallomása szerint 5 gyalogoszázad, 1 lovasszázad és 3 háromfontos ágyú vett részt. Bangya őrnagy a Hadügyminisztériumnak küldött beszámolójában ennél kisebb csapatról tett említést (2 és fél gyalogoszázad, 90 lovas gerilla, két 1 fontos ágyú).⁴³⁸

A Közlöny tudósítója szerint júniusban 5000-en dolgoztak a határok eltorlaszolásánál, az utak járhatatlanná tételénél, ugyanakkor Vásárosnamény felé utat építettek.⁴³⁹ Itt egyébként Kazinczy ezredes parancsára 1200 nemzetőrrel őrizte a naményi Tisza-hidat Freyseysen Gyula beregi nemzetőr őrnagy. Feladata volt a Tiszántúlra betört orosz csapatok szemmel tartása, valamint az ellenség mozgásáról szóló jelentések küldése. Innen jelentette július elején, hogy az ellenség Debrecen megszállására készül, a naményi tiszai átjáró fedezéséhez pedig több embert kért, a már korábban Kazinczy által megígért gyalogzászlóalj, egy osztály vadászt és fél üteg ágyút ugyanis még nem kapta meg.⁴⁴⁰ Kazinczy, ha kellett határozottan lépett fel a polgári lakossággal szemben is. A négy vármegye lakosaihoz július elején intézett kiáltványában a kormánnyal szemben hűtlen, az ellenséggel egyezkedő falvakat felégetéssel, az egyes személyeket halállal fenyegette meg.⁴⁴¹

Kazinczy immár Ungváron tartózkodó hadosztálya azonban 1849. július végére – augusztus elejére gyakorlatilag elszigetelődött. A tőle nyugatra betört cári főszereg részéről ugyan nem érte támadás, de végül ő sem tudott kapcsolatot teremteni más magyar alakulatokkal. Erre ugyan többször nyílt lehetősége, de valamilyen okból mindig meghiúsult. Kazinczy ezredes parancsot kapott, valószínűleg Perczeltől, hogy Görgei visszavonulását támogatandó vonuljon Ungvárra, majd Debrecenen át csatlakozzon Perczel seregéhez. Az utóbbi célt azonban megakadályozta az orosz csapatok átkelése a Tiszán (Tiszafürednél július 26-án), és Perczel gyors visszavonulása Szeged felé (ide július

⁴³⁷ HL 1848–49. 35/250., 36/240., MOL Eötvös ir. 161–164., 171., 178. f., *Lehoczky Tivadar*, 1899. 124., 126. o.

⁴³⁸ *Katona Tamás (s. a. r.): Az aradi vértanúk. 4., átdolgozott kiadás. H. és é. n. 450. o. és HL 1848–49. 40/273.*

⁴³⁹ Közlöny (133.) 1849. jún. 16. 502–503. o.

⁴⁴⁰ *Lehoczky Tivadar*, 1899. 122–123. o. és HL 1848–49. 36/80.

⁴⁴¹ Máramaros, Bereg és Ung megye lakosaihoz július 3-án intézett felhívását lásd MOL Máramarosi ir. 4. d./e. Ugocsa megyéhez küldött július 6-i hasonló kiáltványát közli *Csatáry György: Szabadságharc a végeken. Ungvár, 1999. 88. o.*

29-én érkezett meg). Ezután még két lehetősége nyílt: megpróbálhatta a Görgeivel való egyesülést, vagy a levonulást Erdélybe Bemhez. Mindkettő meghiúsult.⁴⁴²

Mikor Görgei és serege közeledett, Kazinczy levélben felvette vele a kapcsolatot, de csapataik egyesülését megakadályozta az oroszok tiszai átkelése, ami miatt a volt főszereg Arad felé tartó egységei nem várhatták be a hadosztályt. Kazinczy ezredes úgy döntött, hogy egyelőre Munkács környékén marad, és csak a legrosszabb esetben vágja át magát Erdélybe. Erről levélben tájékoztatta Görgeit Munkácsról, augusztus 1-én.⁴⁴³ Mikor végül elindult, már késő volt.

A Kazinczy-hadosztály augusztus 6-án végleg elhagyta Munkácsot, mert Bem Erdélybe rendelte, és Görgeitől is ilyen tartalmú felszólítás érkezett. Ahogy korábban Kossuth is kérte Görgeit: vagy magához rendelje Kazinczyt, vagy Bemhez küldje.⁴⁴⁴ Túl drága volt a szabadságharc utolsó napjaiban egy érintetlen hadosztályt semleges területen hagyni. Ellentétben azonban a visszaemlékezésekben előforduló vádakkal, nem Kazinczyn múlt, hogy nem vonult időben Erdélybe.⁴⁴⁵

Kazinczy Máramaroszigeten és Kapnikbányán keresztül érkezett Nagybányára augusztus 15-én. Ekkorra azonban már lezajlott a temesvári csata, sőt megtörtént Görgei csapatainak fegyverletétele. A Munkácsról még július 31-én Kazinczy rendeletére útnak indított 12 szekér ágyú- és puskatöltény, amelyet Jokschmann őrnagy vitt volna Görgeihez Nagykovácsra, Nagybányán csatlakozott a hadosztályhoz.⁴⁴⁶ A velük lévő 1200 nemzetőr véleményem szerint Freyseisen őrnagy csapata lehetett, akiket Naményban vettek magukhoz. Nem kizárt az sem, hogy a már említett szabolcsi zászlóalj is ekkor csatlakozott Kazinczyhoz. Kérdéses még a szepesi Cornides-féle vadászzászlóalj holléte is, melyet szintén Kazinczyhoz rendeltek.⁴⁴⁷ Annyi azonban bizonyos, hogy ezen alakulatok történetének pontosításához még további kutatások szükségesek.

A hadosztály tehát tovább gyarapodott, de mikorra Erdélybe érkezett, már csak az onnan kivert sereg maradványaival tudott egyesülni augusztus 20-án Zsibón. Gál⁴⁴⁸ és

⁴⁴² Pásztor Emil 78–79. o.

⁴⁴³ Pásztor Emil 81–82. o. Kazinczy–Görgei, Munkács, 1849. augusztus 1. HL 1848–49. 41/179.

⁴⁴⁴ Pásztor Emil 84. o., KLÖM XV. 817. o.

⁴⁴⁵ Vö. Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. S. a. r. Szabó T. Attila és Benkő Samu. [Budapest], 2008. 119. o., *Gyalóky Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán.* HK 1937. 17–18. o. és Adatok 247–248. o.

⁴⁴⁶ HL 1848–49. 41/75., Pásztor Emil 94. o.

⁴⁴⁷ HL 1848–49. 41/130., 42/4.

⁴⁴⁸ Gál Sándor (1817–1866) cs. kir. hadnagy, 1848 tavaszától segéd tisztként szolgált az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. Augusztustól Erdélybe vezényelték, itt fontos szerepet vitt a Székelyföld védelmében. Fokozatosan emelkedve a ranglétrán 1849 januárjában már ezredessé és a 14. határőrezred parancsnokává nevezték ki. A nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály parancsnoka volt. Maradék

Kemény⁴⁴⁹ ezredes csapataival létszáma kb. 10.000 főre nőtt, de mozgástere már nem volt. Kazinczy ezredes itt kapta meg az eredetileg a maradék erdélyi csapatok parancsnokához címzett, fegyverletételre felszólító Görgei–levelet.⁴⁵⁰ A haditanács a fegyverletétel mellett döntött, bár többen ellenezték azt. Köztük volt Várady őrnagy is, aki zászlóalját hazavezette Máramarosba, majd ott feloszlatta. Rajtuk kívül is sokan távoztak egyénileg vagy csapatostul, így Kazinczy ezredes mindössze pár száz katonával és tiszttel tette le a fegyvert augusztus 25-én Grotenhjem orosz csapatai előtt Zsibón, a Wesselényi–kastélynál.⁴⁵¹

csapatával a kolozsvári hadosztályhoz, majd azzal Kazinczy seregéhez csatlakozott. A zsbói fegyverletétel után kimenekült. *Bona Gábor*, 2000. 158–159. o.

⁴⁴⁹ Kemény Farkas (1797–1852) kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 őszén Torda megyei nemzetőr őrnaggyá nevezték ki. Később egy önkéntes, majd az ebből alakult 75. zászlóalj parancsnokaként szolgált Erdélyben. 1849. január végétől alezredes és dandárparancsnok lett Bem seregében. Végigharcolta az erdélyi hadjáratot, ezredessé, majd a gyulafehérvári ostromsereg, később a kolozsvári hadosztály parancsnokává nevezték ki. Maradék csapataival csatkozott Kazinczy seregéhez, a fegyverletételkor emigrált. *Bona Gábor*, 2000. 432–433. o.

⁴⁵⁰ Ismeretes, hogy a Kazinczyhoz címzett levél Munkácsra ment, és Mezösy őrnagy kapta meg.

⁴⁵¹ *Várady Gábor*, 1892. 158. o., *Hermann Róbert*, 2001/a. 394. o.

Befejezés

A győztes orosz csapatok, ahogy a munkácsi vár kapitulációja alkalmával fogságba esettek, úgy Kazinczy Lajost és tisztársait is átadták az osztrák hatóságoknak. A megtorlás ismertebb társaikhoz hasonlóan az e területen szolgálókat is elérte. Életükkel vagy súlyos börtönökkel fizettek az önálló magyar közigazgatásban vagy a hadseregben vállalt szolgálatukért. Ormai Norbert ezredest augusztus 22-én, Lázár Vilmos ezredest október 6-án, Kazinczy Lajos ezredest pedig október 25-én végezték ki Aradon. A többiek osztályrészül pedig jobb esetben néhány év börtön, vagy kényszerkatonaság jutott. Volt olyan is, akinek korábbi állomáshelyén, a munkácsi várban kellett letöltenie büntetését.

A katonai és polgári teljhatalommal rendelkező Haynau táborszernagy által irányított megtorlás kegyetlen szabályai szerint a felelősségre vonandók körébe tartoztak mindazok, akik az uralkodó 1848. október 3-án kibocsátott, a magyar országgyűlést feloszlató manifesztuma után a törvényen kívül helyezett kormánynak engedelmeskedve az OHB, az országgyűlés tagjai, kormánybiztosok voltak, a honvédsereg tisztjeként, illetve közkatonájaként szolgáltak, vagy a polgári közigazgatás vezetésében vettek részt. Különös figyelmet fordítottak azokra a császári–királyi katonatisztekre, akik a honvédseregben szolgálatot vállaltak.⁴⁵²

Ennek megfelelően ítélték el az Északkelet–Magyarországon szerepet vállalt civileket és katonákat is. A kormánybiztosok közül Eötvös Tamást a pesti cs. kir. hadbíróóság előbb teljes vagyonekobbzásra és kötél általi halálra ítélte, majd ez utóbbit 6 év várfogságra enyhítették (Pest, 1852. május 5.). Szintay János kormánybiztosot ugyancsak Pesten előbb teljes vagyonekobbzásra és kötél általi halálra ítélték, majd ez utóbbi tekintetében kegyelemben részesült (Pest, 1851. szeptember 13.). Mihályi Gábor kormánybiztos Pesten előbb teljes vagyonekobbzásra és kötél általi halálra ítélték, majd ez utóbbit 6 évi várfogságra változtatták (Pest, 1851. szeptember 13.). Mann József segédkormánybiztos a pesti hadbíróóság előbb teljes vagyonekobbzásra és kötél általi halálra ítélte, majd ez utóbbit 4 évi várfogságra változtatták (Pest, 1851. szeptember 13.).⁴⁵³ A hadosztály és dandárparancsnokok közül Rapaić Dániel ezredest az aradi hadbíróóság előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélte (Arad, 1849. november 24.). 1851 februárjában kegyelmet kapott. Zurics Ferenc alezredest Nagyváradon vizsgálat alá vonták, de a korábban kilépett cs. kir. tisztokra vonatkozó amnesztiarendelet alapján, 1850 nyarán

⁴⁵² A szabadságharc katonai története 273. o.

⁴⁵³ HL Pesti hb. 1851–10/129., 130., 133. és 1852–5/65.

elengedték. Martiny Frigyes alezredest az aradi hadbírótság 12 év várfogságra ítélte (Arad, 1850. január 18.). 1853-ban kegyelmet kapott. Bányafy Ferdinánd alezredest a nagyvárad hadbírótság előbb halálra, majd 10 év várfogságra ítélte (Nagyvárad, 1850. május 21.). 1854 tavaszán kegyelmet kapott. Tisóczky László őrnagyot besorozták a cs. kir. hadseregbe, ahol főhadnagy lett, majd élete végéig a csendőrségnél szolgált, végül csendőr alezredesként és csendőrkerületi parancsnokként. Bangya János alezredes a zsigóói fegyverletételkor Komárom várába menekült, ahol szeptember végén ezredessé léptették elő. A vár feladásakor emigrált, később jelentéseket küldött külföldről a bécsi titkosrendőrségnek. Mészely Ferenc őrnagy elítéléséről nincs tudomásunk.⁴⁵⁴

A szabadságharc emlékei azonban a megtorlás után sem halványultak. A helyiek a mai napig őrzik az 1848-as események emlékét. Bereg megye két legjelentősebb emlékhelye Munkács vára és a podheringi „csatatér”. Emellett azonban találunk számos települést, amely kisebb emlékhellyel rendelkezik, vagy valamilyen módon kapcsolódik az eseményekhez. Előbbiek közé sorolható Nagydobrony, ahol Zombory Antal honvéd százados síremléke található, vagy Beregszász, ahol Ekkel György honvéd százados és Bloksay István honvéd hadnagy sírjait gondozzák. Emléktáblával ugyan nem rendelkeznek, de megemlítendő a beregvégardói Perényi–kastély, ahol Perényi Zsigmond született és élt egy ideig, valamint Frigyesfalva, ahol a vasgyárban a szabadságharc idején ágyú- és golyóöntés folyt.⁴⁵⁵

A podheringi „csatatéren” az egykori ütközet hőseinek ma obeliszk állít emléket a Latorca partján, nem messze a Szarka–hegy lábától. Az emlékmű története nem kevésbé fordultatos, mint az ütközeté. A podheringi események emlékének megörökítésére először 1888-ban tett javaslatot egy volt honvédtüzér. Az ezután többször felvetődött, majd feledésbe merült kezdeményezést 1901-ben sikerült megvalósítani. Ebben az évben május 19-én avatták fel a csonkagúla alakú emlékművet, amely ma is ott áll. Az eseményen részt vett az ütközet egyik veteránja, Simig Rezső volt honvéd tüzérhadnagy is. A kőtömbre öntött vastáblát erősítettek, melyen a következő szöveg állt: „Az 1849. évi április hó 22. napján Magyarország állami függetlenségéért e helyen vívott győzelmes ütközet emlékére emelte a hazafias kegyelet 1901-ben”. Az emlékmű ma is megtalálható a helyszínen.⁴⁵⁶

Az 1848–49-es szabadságharcot az egyesült orosz és osztrák hadak leverték. A harc azonban nem volt hiábavaló. A polgári átalakulás vívmányait nem lehetett többé semmissé

⁴⁵⁴ HL Aradi hb. 113/3. 2/239., 113/7 2/328., Nagyvárad hb. 1850/28., 364. és *Bona Gábor*, 2000. 221., 230., 497., 513–514., 592., 681–682., 733. o.

⁴⁵⁵ *Bagu–Szakáll* 155–158. o.

⁴⁵⁶ *Bagu–Szakáll* 157. o.

teni. Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén élő soknemzetiségű lakosság ugyanúgy kivette a részét az önvédelmi háborúból, mint az ország más részein élők, annak ellenére, hogy a szabadságharc folyamán ez a terület végig háttérbe szorult, mellékhadszíntérként szerepelt, nagyobb összecsapásokat, megszállást nem élt át. A helyiek közül azonban sokan voltak — nem kevesen a főhadszíntéren —, akik nemzetőrként, honvédként küzdöttek végig a szabadságharcot, vagy adományaikkal, kezük munkájával igyekeztek elősegíteni a „jó ügy” sikerét. A környéken működő vasgyárak egy csapásra hadiüzemekké váltak, ágyú- és golyóöntéssel foglalkoztak, másutt puskatöltényeket készítettek, lőpormalmokat működtettek. Az itt állomásozó igen csekély létszámú haderő mindent megtett annak érdekében, hogy feladatát, a galíciai határ védelmét teljesítse. A Kárpátok átkelésre alkalmas szorosainak eltorlaszolásával, a határ túloldalán állomásozó cs. kir. alakulatok szemmel tartásával, valamint esetleges támadásuk megállításával, fontos szerepük volt. Feladatukat, véleményem szerint sikeresen megoldották, és a kritikus pillanatban, amikor megtörtént a Barco–dandár betörése, akadtak olyan higgadt parancsnokok, akik vezetésével sikerült megállítani, és visszavonulásra kényszeríteni az ellenséget.

Munkács vára, amely ebben az időben már nem tartozott a komoly erődtények közé, megfelelő bázisul szolgált az itt állomásozó, határt védő erőknek, így a Kazinczy–hadosztálynak is. A vár nem volt egy lapon említhető a Közép–Európa egyik legnagyobb erődjének számító Komárommal, de Péterváraddal sem. Nem volt mellékes azonban, hogy ki birtokolja, mivel az itt áthaladó erők a Tiszán átkelve Vásárosnaménynál könnyen kijuthattak az Alföldre, és Debrecen fenyegethették. Nem kell hangsúlyoznom ez utóbbi város és környéke jelentőségét, hiszen a Tiszántúl 1849 januárjától az ide szorult honvédség ellátó bázisa, Debrecen pedig az ország fővárosa, a kormány és az országgyűlés székhelye volt egészen 1849 májusáig.

Mindenképpen ki kell emelni, hogy e sok nemzetiség lakta vidéken a kormánybiztosoknak, a megyei hatóságoknak sikerült megakadályozniuk, hogy a különböző nemzetiségek, vélt vagy valós sérelmeik miatt nagyobb létszámban a megyei kormányzat ellen forduljanak, és felkelésükkel fenyegezzék a helyi hadiipart, a sóbányákat. Sőt azzal együtt, hogy a helyben sorozott honvédalakulatoknál gyakoriak voltak a szökések, a nem magyar anyanyelvűek a harcból is kivették a részüket.

Összességében megállapítható, hogy a szabadságharc folyamán e négy megye nyugodt háttér volt a főhadszíntéren küzdő seregek számára és gyakorlatilag innen nem kellett számítani ellenséges támadásra. Persze ehhez az is kellett, hogy a határ túloldalán

állomásozó cs. kir. csapatok sem voltak túlságosan erősek. Az itt szolgálók mégis ezzel a tettükkel — a hátország biztosításával — járultak hozzá leginkább az ország 1848–49-es páratlan teljesítményéhez.

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy az eddigieknél mélyebben feltárjam az Északkelet–Magyarországon lezajlott 1848–1849-es eseményeket és igyekeztem bemutatni mindazokat a tevékenységeket, melyeket e négy vármegye területén élők végeztek és adtak hozzá az ország teljesítményéhez. A dolgozat elején feltett kérdések véleményem szerint megfelelőnek bizonyultak arra, hogy segítségükkel összefoglaljam munkám jelentőségét.

Az első kérdést részben már meg is válaszoltam. Az, hogy az északkeleti mellékhadszíntérrel eddig elég mostohán bánt a kutatás, nem meglepő. A forradalom és szabadságharc döntő jelentőségű eseményei, a hadjáratok sorsát, a háború kimenetelét eldöntő nagy csaták nem itt zajlottak. Érthető, hogy a történészek eddig ezekre a területekre nem fordítottak nagyobb figyelmet. Véleményem szerint eljött az idő, amikor meg kell vizsgálnunk 1848 helyi eseményeit, fel kell tárnunk, hogyan zajlott az egyes megyékben a közigazgatás, a hadseregszervezés, a hadianyaggyártás. Meg kell ismernünk az egyes alakulatok, várak történetét, hogy még többet és újabbat mondhassunk el az ország szabadságharcáról. A kérdést tehát nem úgy kell feltenni, miért volt gyengébb az északkeleti magyar haderő, hanem azt kell feltárnunk, hogyan és miképp védte meg a határokat.

A Galíciában és Bukovinában állomásozó császári csapatok erejéről osztrák levéltári forrásokból viszonylag pontos képet kapunk.⁴⁵⁷ Ebből egyértelműen kiderül, hogy ezen a területen erejükből nem tellett többre, mint a határok védelme és a helyi nemzetiségek, főként a lengyelek féken tartása. Nem véletlen, hogy kihasználva a ruszin–lengyel ellentétet igyekeztek helyben is szövetségeseket szerezni, ahogy megtették ezt a magyarországi nemzetiségek esetében. Az 1848 decemberében Magyarországra érkező Simunich és Schlik hadtestek, valamint két kisebb különítmény alakulatainak kiállítása is nagyrészt a lemergi főhadparancsnokságot terhelte. Ezért 1849 tavaszáig csak a határt védő alakulatok állomásoztak Ung, Bereg, és Máramaros határvidékén. Kétségtelen az is, hogy a Barco tábornok által végrehajtott, egyetlen komoly erővel támogatott betörés is sikertelen volt, de véleményem szerint egy tehetségesebb hadvezér több eredményt érhetett volna el ezzel a 3600 fős dandárral. Összességében tehát nem meglepő az osztrák fél határvidéki passzivitása e három megye területén.

⁴⁵⁷ KA AFA Karton 3749–3750. Stand- und Dienstabellen 1848–1849.

A második kérdés, hogy Kazinczy ezredes mennyiben tehetett többet annál, mint amennyit elért. Erre felelhetünk a hadosztályparancsnok saját szavaival is, aki reménytelen helyzetét így mutatta be Görgeinek: „Hogy most mennyiben tudok e rendkívül fontos feladatoknak megfelelni, azt miniszter úr megtudhatja abból, ha azt mondom, hogy az egész eröm egy rosszul felfegyverzett, szervezetlen embertömegből áll. Ami energiával, emberi erővel teljesíthető, azt véghezviszem. Önnek azonban miniszter úr és a hazámnak nem szabad engem kárhóztatnia, ha egy erős támadás során kénytelen leszek e fontos állást és minden kincset feladni itt.”⁴⁵⁸ Amikor tehát Kazinczy megérkezett Munkácsra, távolról sem állt készen hadereje. A jórészt az északkeleti vármegyékben toborzott honvédszászlóaljok, vagy önkéntes nemzetőr alakulatokból épp most regularizált zászlóaljok korábban egyáltalán nem tettek szert komoly harci tapasztalatokra. Felszerelésük hiányos volt, egyes századaik még 1849 nyarán sem voltak szuronyos puskákkal felfegyverezve. Eddigi feladatuk az őrszolgálat, kisebb helyi jellegű összecsapások „túlélése” volt és nem voltak alkalmasak komoly támadó feladatokra. Kazinczy látta ezt és nem akart hiú ábrándokat kelteni feletteseiben sem. A legtöbb, amit elérhetett — és ez kis híján sikerült is neki — a csapatok felfegyverzése, hadosztályá/hadtestté szervezése és kivezetése a főhadszíntérre vagy Erdélybe, hogy az ott harcoló csapatok segítségére legyenek. A háború sorsa nem ezen a területen fog eldőlni, ezt jól tudta Kazinczy is. Ha azonban egyesíti erőit egy nagyobb sereggel, esetleg segíthet az általa kitűzött hadműveleti célok elérésében.

Az északkeleti megyékben többségben lévő nemzetiségek helyi vezető rétegei, a kevés román származású, de már elmagyarosodott megyei tisztviselő és a ruszin papság kezdettől fogva támogatta a magyar polgári átalakulást és később egyértelműen a szabadságharc oldalára állt. Ennek volt köszönhető, hogy az egyszerű, tanulatlan nemzetiségi tömegek nem fordultak szembe a magyar kormányzattal. Kisebb lázadások, elégedetlenkedések csak ott fordultak elő, ahol a helyi lakosokat a határ túloldaláról illetve 1848/49 fordulójáig az erdélyi 17. (2. román) határőrezred területéről beszivárgott kémek, provokátorok félre tudták vezetni, vagy egyszerűen csak nem értették a magyar tisztviselők által kihirdetett új szabályokat és féltek a jövőtől. A határvidéken kitört felkelésekkel szemben minden alkalommal határozottan fellépő kormánybiztosok, nemzetőrparancsnokok, megyei tisztviselők nem hagyták elfajulni az eseményeket, így a kormánynak ezen a vidéken nem kellett tartani nemzetiségi konfliktusoktól. Mindenképpen

⁴⁵⁸ HL 1848–49. 35/8. Magyar fordításban közli *Böhm–Farkas–Csikány* 167–168. o.

meg kell említenünk a honvédseregbe besorozott nagy számú román, ruszin, vagy szlovák helyi honvédet, akik ugyancsak kivették részüket a háborúból. A probléma azokkal az alakulatokkal volt, melyek itt szerveződtek és helyben is maradtak. Ezeknél bizony gyakran előfordult, hogy a határőrizeti vagy más őrségi szolgálatot éppen elunó katona egyszerűen hazament, vagy épp a nyári munkák miatt volt „kénytelen” otthagyni a szolgálati helyét. Összességében azt mondhatjuk, hogy a négy vármegye nemzetiségi nyugalma egyszerre volt köszönhető a helyi közigazgatás mindenkor erélyes fellépésének és a helyi nemzetiségek békés magatartásának.

Ha arra a kérdésre szeretnénk válaszolni: mivel járult hozzá leginkább e négy felső-magyarországi vármegye az ország szabadságharcához, a válasz egy mondatban összefoglalható. A munkácsi vár biztosítása, a határok védelme, a belső nyugalom megőrzése és a hadianyaggyártás volt az a négy tényező, amely Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa területéről a legtöbb segítséget nyújtotta az országnak. Ezek sikeréhez azonban elengedhetetlenül szükség volt olyan emberekre, akik felnőttek feladatukhoz és „megcselekedték, amit megkövetelt a haza”. Ilyen volt Eötvös Tamás, Mihályi Gábor vagy Mezősy Pál.

A rövidítések jegyzéke

1848–49. 19. ho. iratai Adatok	HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. MOL X 5176 A 19. hadosztály 1. dandárának iratai [Gyalókey Jenő:] Adatok a Kazinczy–hadosztály történetéhez. (1849. június 2. – 1849. augusztus 25.) Hadtörténelmi Közlemények 1941. 246–261. o.
AFA	KA Alte Feldakten
Aradi hb.	HL Cs. kir. aradi rendkívüli haditörvényszék iratai
A szabadságharc katonai története	Bona Gábor szerk.: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–49. Budapest, 1998.
Bak Borbála	Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. Budapest, 1997.
Bagu–Szakáll	Bagu Balázs–Szakáll Mihály: A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest, 1994.
Bakó Imre	Bakó Imre: A magyar állami „országos fegyvergyár” működése 1848–49-ben. (Bölcsészdoktori értekezés.) Budapest, 1942.
Balogh János	Balogh János: Munkács–vár története. Munkács, 1890.
Barcy–Somogyi	Barcy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. [Budapest], 1986.
Berkó István, 1957.	Berkó István: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957/1–2. 205–225. o.
Bona Gábor, 1998–1999. I–III.	Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
Bona Gábor, 2000.	Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2000.
Bona Gábor, 2008–2009. I–II.	Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
Bölony–Hubai	Bölony József–Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004. Budapest, 2004.

- Böhm–Farkas–Csikány „Saját kezébe, ott, ahol...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Budapest, 1998.
- Csatáry György, 1993. Csatáry György: Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993.
- Csikány Tamás, 2000. Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Csizmadia Andor, 1963. Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviselői választások.) Bp. 1963.
- d. doboz
- Deák Imre Deák Imre: 1848, ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp. é. n. [1942.]
- Dembiński ir. MOL R 23 Henryk Dembiński iratai
- Dér–Hajagos–Hermann Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert (s. a. r.): Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. k. (A januári újjászervezés és az első sikerek). Eger, 2004.
- Ember Győző, 1948. Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Bp. 1948. 189–265. o.
- Ember Győző, 1951. Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Budapest, 1951.
- Eötvös ir. MOL H 114. Különböző kormánybiztosok iratai. (Eötvös Tamás iratai)
- f. folió
- Fényes Elek, 1839. Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 4. k. Pest, 1839.
- Fényes Elek, 1847. Fényes Elek: Magyarország leírása I–II. k. Pest, 1847.
- Hermann Róbert, 1996/a. Hermann Róbert szerk.: Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Budapest, 1996.

Hermann Róbert, 1996/b.	Hermann Róbert: Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. Zounuk 11. (1996) Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltári Évkönyv 103–146. o.
Hermann Róbert, 1997.	Hermann Róbert: Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27. — 1848. szeptember 25. (október 4.). HK 1997/1. 114–175. o.
Hermann Róbert, 1998/a.	Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. HK 1998/1. 28–76. o.
Hermann Róbert, 1998/b.	Hermann Róbert: A 10. honvédszászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. Bene János. Nyíregyháza, 1998. 31–72. o.
Hermann Róbert, 2001/a.	Hermann Róbert: 1848–1849 A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
Hermann Róbert, 2001/b.	Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001.
Hermann Róbert, 2004.	Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
Hermann Róbert, 2007.	Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. [Budapest], 2007.
HK	Had történelmi Közlemények
HKR/MK Präs.	KA Hofkriegsrat/Ministerium des Kriegswesens. Präsidialia. Akten
HL	Had történelmi Levéltár, Budapest
HM Ált.	MOL H 75. Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok.
HM Újo.	MOL H 81. Honvédelmi Minisztérium. Újoncozási osztály iratai.
Hoffmann Arnold	Hoffmann Arnold: Az 1848–49-iki vörös–sapkás 9-ik honvédszászlóalj története. Kassa, 1906
k.	Kötet
KA	Kriegsarchiv, Wien

Katona Tamás	Katona Tamás (s. a. r.): Az aradi vértanúk. 4., átdolgozott kiadás. H. és é. n.
Katona–Rosonczy	Katona Tamás – Rosonczy Ildikó (s. a. r.): A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Bibliotheca Historica. Budapest, 1988.
Kedves Gyula, 1998.	Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. 2. kiadás. Budapest, 1998.
Kiszling I–II.	Rudolf Kiszling: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. Mit Beiträgen von J. Diakow, M. Ehn, G. Hubka und E. Steinitz. I–II. k. Wien, 1948.
KLÖM XI.	Kossuth Lajos összes munkái. XI. k. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/1848. S. a. r. Barta István. Budapest, 1951.
KLÖM XII.	Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Budapest, 1957.
KLÖM XIII–XIV.	Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952–1953.
KLÖM XV.	Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955.
Kovács István, 1998.	Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998.
Kovács István, 2007.	Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. História Könyvtár. Budapest, 2007.
Közlöny	Közlöny. Hivatalos lap. 1848–1849.
k.	kötet
László Géza	László Géza vál. és szerk.: Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Nyíregyháza, 2000.
Lehoczky Tivadar, 1884.	Lehoczky Tivadar: Nehány adat 1848-iki szabadságharcunk történetéhez. In: Hazánk I. k. Szerk. Abafi Lajos. 316–319. o.

Lehoczky Tivadar, 1899.	Lehoczky Tivadar: Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.
Magyarország története	Gergely András szerk.: Magyarország története a 19. században. Budapest, 2005.
Máramarosi ir.	MOL H 124. Máramaros megye 1848–1849. évi iratai.
MOIB	MOL H 1. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai.
MOL	Magyar Országos Levéltár
MT	Magyar Törvénytár. Szerk.: Márkus Dezső. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.
Nagyváradai hb.	HL Cs. kir. nagyváradai haditörvényszék iratai
Neidhardt I–III.	H[einrich] v[on] N[eidhardt]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I–III. k. Berlin, 1851.
Ollé Vilmos	Ollé Vilmos: Adatok Munkács újabbkori hadtörténetéhez. HL Tgy. 1918.
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség. Általános iratok.
ONőHt	MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok.
Oreusz	Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. S. a. r.: Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002.
OSZK KIT	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.
Pap Dénes	Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849. I–II. k. Pest, 1868–1869.
Pap József	Pap József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Szeged, 2003.
Pálmány Béla	Pálmány Béla szerk.: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Budapest, 2002.

- Pásztor Emil Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.
- Pesti hb. Cs. kir. pesti haditörvényszék iratai
- Rózsa–Spira Rózsa György–Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest, 1973.
- Ruszoly József Ruszoly József szerk.: Szemere Bertalan és kora 1–2. k. Miskolc, 1991.
- Solymosi József Solymosi József: Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben III. (Mezősy Pál) In: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2005. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest, 2006. 69–78. o.
- Szemelvények II. Nagy László–Rohonyi Gábor–Tóth Gyula szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. II. k. A vonatkozó részt összeállította Barta István. Budapest, 1955.
- Szemere Bertalan, 1990. Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. – Okmánytár. S. a. r.: Hermann Róbert és Pelyach István. [Budapest], 1990.
- Szintay ir. MOL H 114. Különböző kormánybiztosok iratai. (Szintay János iratai)
- Szócs Sebestyén Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.
- Tgy. HL Tanulmánygyűjtemény
- Urbán Aladár, 1955. Urbán Aladár: Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. HK 1955/3–4. 134–166. o.
- Urbán Aladár, 1956. Urbán Aladár: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. HK 1956/3–4. 333–356. o.
- Urbán Aladár, 1963. Urbán Aladár: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. HK 1963/2. 145–169. o.
- Urbán Aladár, 1973. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

- Urbán: Batthyány-iratok I–II. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. I–II. k. Budapest, 1999.
- Várady Gábor Várady Gábor: Máramarosmegye 1848-ban. In: Hazánk III. k. Szerk. Abafi Lajos. 173–186. o.
- Várady Gábor, 1892. Várady Gábor: Hulló levelek. Máramarossziget, 1892.
- Von der Revolution Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien – Budapest, 2005.
- V. Waldapfel Eszter V. Waldapfel Eszter (szerk.): A forradalom és szabadságharc levelestára. I–IV. k. Budapest, 1950–1965.

Bibliográfia

I. Források:

I. 1. Levéltári fondok

Ausztria

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien

Kabinettsarchiv, Politisches Archiv, Ministerium des Äussern, Russische Intervention in Ungarn

Kriegsarchiv, Wien

Alte Feldakten: Hauptarmee unter Windisch-Grätz/Welden/Haynau, Hauptarmee
Detailakten

Militärkanzlei seiner Majestät

Alte Belohnungs-Akten, Belohnung Anträge (magyarországi hadszíntér)

Flugschriftensammlung

Hofkriegsrat/Ministerium des Kriegswesens. Präsidialia. Akten.

Personal-Akten: Conduite-Liste, Grundbuch-Blätter (Kazinczy, Urban)

Akten des Militär-Maria-Theresien-Orden (Barco)

Magyarország

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai

Cs. kir. aradi rendkívüli haditörvényszék iratai

Cs. kir. kassai haditörvényszék iratai

Cs. kir. nagyváradai haditörvényszék iratai

Cs. kir. pesti haditörvényszék iratai

Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye (Tgy. 1918., 3570.)

Magyar Országos Levéltár, Budapest

H 1 Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány

H 2 Miniszterelnökség/Országos Honvédelmi Bizottmány/Kormányzó-elnökség, Általános iratok

H 75 Honvédelmi Minisztérium, Általános iratok

H 81 Honvédelmi Minisztérium, Újoncozási osztály iratai

H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács, Közös en kezelt általános iratok

H 114 Különbözö kormánybiztosok iratai (Eötvös T., Szintay J.)

H 115 Görgei Artúr iratai

H 124 Máramaros megye 1848–1849. évi iratai

R 23 Henryk Dembiński iratai

X 5176 A 19. hadosztály 1. dandárának iratai

Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, Kézirattár

Oct. Hung. 441. Horváth Mihály vegyes feljegyzései. A Bereg megyei önkéntes gyalogszázadnak 1848–49-iki szabadságharcban i hadműködése.

Fol. Hung. 1368. Dudás gyűjtemény. (Kállay Nagy Boldizsár)

I. 2. Egykori lapok, folyóiratok

Közlöny, Hivatalos lap

Pesti Hírlap

Kossuth Hírlapja

Marczius Tizenötödike

Respublika

Nemzeti

Jövö

Budapesti Híradó

Hazánk

1848–49. Történelmi Lapok

II. Irodalom (forráskiadványok, emlékezések, monográfiák, tanulmányok):

1848-as levelek egy magángyűjteményből. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Kupolatermében. 1997. december 2 – 1998. január 31. A vezetőt írta *Hermann Róbert*. Szerk. *Kovács S. Tibor*. Budapest, 1997.

Bagu Balázs – Szakáll Mihály: A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest, 1994.

Bagu Balázs – Fakász Mihály: Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/49-ben. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 1998. 127–148. o.

Bagu Balázs: 1848–49-es emlékhelyek Kárpátalján. Budapest–Beregszász, 2002.

Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. Budapest, 1997.

Bakó Imre: A magyar állami „országos fegyvergyár” működése 1848–49-ben. (Bölcsészdoktori értekezés) Budapest, 1942.

Balogh János: Munkács–vár története. Munkács, 1890.

Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. [Budapest], 1986.

Beér János – Csizmadia Andor szerk.: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Budapest, 1954.

Benkő Samu összeáll.: Documenta Neglecta. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. (1848. márc. 4–jún. 26.) Budapest, 2008.

Berkó István: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. Hadtörténelmi Közlemények 1957/1–2. 205–225. o.

Bona Gábor: Szabadságharc 1848–49-ben. In: *Liptai Ervin főszerk. – Borus József szerk.*: Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984. 449–549. o.

Bona Gábor szerk.: A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–49. Budapest, 1998.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2000.

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.

Bözlöny József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004. Budapest, 2004.

- Böhm Jakab*: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (1848. április 16. – 1848. május 23.). *Hadtörténelmi Közlemények* 1983/1. 43–71. o.
- Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának története. I–III. k. 2. kiadás. Budapest, 1930.
- Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847–1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. I–II. k. London, 1850.
- Csatáry György*: Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993.
- Csatáry György*: Múltunk írott ereklyéi. Ungvár–Budapest, 1995.
- Csatáry György*: Szabadságharc a végeken. Ungvár, 1999.
- Csicsery Zsigmond*: A podheringi ütközet. *Ludovika Akadémia Közlönye* 1897. 925–929. o.
- Csikány Tamás*: A tüzérségi lőszerutánpótlás rendszere és problémái 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1993/3. 46–68. o.
- Csikány Tamás*: Temesvár ostroma 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1996/1. 44–90. o.
- Csikány Tamás*: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Csizmadia Andor*: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviselői választások.) Bp. 1963.
- Deák Imre*: 1848, ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp. é. n. [1942.]
- Deák István*: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. [Budapest], 1983. 2. kiadás. Budapest, 1994.
- Dér Dezső*: Az északi mozgó hadtest létrejötte. (Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–1849 fordulóján.) *Aetas* 2001/2. 104–133. o.
- Dér Dezső – Hajagos József (s. a. r.)*: Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai (Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig). Eger, 2002.
- Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert (s. a. r.)*: Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek). Eger, 2004.
- Ember Győző*: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. In: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. Bp. 1948. 189–265. o.
- Ember Győző*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Budapest, 1951.
- Erdődy Gábor – Hermann Róbert*: Batthyány – Szemere. [Budapest], 2002.
- Fakász Mihály*: Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/1849-ben. In: „...én elmentem

volt a Tiszához felköltetni a népet.” A Kossuth Szövetség Délalföldi Konferenciáján elhangzott előadások szövege. Csongrád, 1998. május 26–27. Szerk. *Georgiádes Ildikó, Sebestyén István*. Csongrád, 1998. 66–81. o.

Fakász Mihály – Fakász János: Északkelet–Magyarország a szabadságharc viharában. Munkács, 2002.

„Saját kezébe, ott, ahol...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.

Feöldi Doby Antal: Báró Perényi Zsigmond, a magyar nemzet dicső vértanujának élete. Nagyszöllös, 1899.

Fényes Elek: Magyarország s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 4. k. Pest, 1839.

Fényes Elek: Magyarország leírása I–II. k. Pest, 1847.

F. Kiss Erzsébet: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.

F. Kiss Erzsébet: Az 1848–49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989.

Fleisz János: Nagyvárad a szabadságharc hadiiparának központja. (1849. január 26. – 1849. május 26.) In: *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez.* Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 1998. 93–109. o.

Heinrich Friedjung: Benedeks nachgelassene Papiere. Leipzig, 1901.

Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. I–III. k. Budapest, é. n.

Gergely András szerk.: Magyarország története a 19. században. Budapest, 2005.

Gerő László: Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről.) Budapest, 1955.

Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. *S. a. r.: Katona Tamás*. Pro Memoria. Budapest, 1988.

Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.

Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. *S. a. r.: Katona Tamás*. Budapest, 1980.

Gyalókey Jenő: A honvéd vadászrezdek állománya és tisztkara 1849. június 12-én. Hadtörténelmi Közlemények 1933. 103–110. o.

Gyalókey Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények 1937. 1–96. o.

[Gyalóky Jenő:] Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez. (1849. június 2. – 1849. augusztus 25.) Hadtörténelmi Közlemények 1941. 246–261. o.

Hermann Róbert: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. Hadtörténelmi Közlemények 1989/2. 223–239. o.

Hermann Róbert: Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki iroda kiadatlan iratai 1849-ből. Hadtörténelmi Közlemények 1992/3. 137–162. o.

Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. Zalaegerszeg, 1995.

Hermann Róbert szerk.: Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Budapest, 1996., Debrecen [2008.]

Hermann Róbert: Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. Zounek 11. (1996) Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltári Évkönyv 103–146. o.

Hermann Róbert: Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27. — 1848. szeptember 25. (október 4.). Hadtörténelmi Közlemények 1997/1. 114–175. o.

Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.

Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1998/1. 28–76. o.

Hermann Róbert: A 10. honvédszászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. Bene János. Nyíregyháza, 1998. 31–72. o.

Hermann Róbert: 1848–1849 A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.

Hermann Róbert (s. a. r.): Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001.

Hermann Róbert: Kossuth Lajos és az Országos Honvédelmi Bizottmány kiadatlan iratai 1847–1848. Századok 2002/6. 1347–1383. o.

Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.

Hermann Róbert szerk.: Kossuth Lajos, a magyarok Mózes. Budapest, 2006.

Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. [Budapest], 2007.

Hermann Róbert: Mészáros Lázár levelei Kossuth Lajoshoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. (1848. június 10 – 1849. július 8.) In: Szabó János szerk.: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. [Budapest], 2007. 73–118. o.

- Josef Hirtenfeld*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. Zweite Abteilung.
- Hoffmann Arnold*: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.
- Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I–III. k. 2. kiadás. Budapest, é. n. és 1871.
- Járolí József (s. a. r.)*: A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. Budapest, 2001.
- Katona Tamás (s. a. r.)*: Az aradi vértanúk. 4., átdolgozott kiadás. H. és é. n.
- Katona Tamás – Rosonczy Ildikó (s. a. r.)*: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Bibliotheca Historica. Budapest, 1988.
- Kedves Gyula*: A szabadságharc huszárai. 2. kiadás. Budapest, 1998.
- Kedves Gyula*: „Szabolcs a hazáért!” A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2002.
- Kedves Gyula*: Ormai Norbert. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2007. 209–211. o.
- Rudolf Kiszling*: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. Mit Beiträgen von J. Diakow, M. Ehnl, G. Hubka und E. Steinitz. I–II. k. Wien, 1948.
- Thomas Kletečka* (bearbeitet und eingeleitet): Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung I. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848 – 21. November 1848. Wien, 1996. Abteilung II. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848. – 7. Jänner 1850. Wien, 2002.
- Kossuth Lajos* összes munkái. XI. k. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/1848. S. a. r. Barta István. Budapest, 1951.
- Kossuth Lajos* összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Kossuth Lajos* összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952–1953.
- Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955.
- Kosáry Domokos*: A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848–1849. In: *Kosáry Domokos – Németh G. Béla szerk.*: A magyar sajtó története, 1849–1867. II/1. k. Budapest, 1985. 23–287. o.
- Kosáry Domokos*: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. Budapest, 1999.

- Kovács István*: A légió. Budapest, 1989.
- Kovács István*: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998.
- Kovács István*: A „népek tavasza” a felosztott Lengyelország területein. Magyar Tudomány 1998/5. 558–569. o.
- Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. História Könyvtár. Budapest, 2007.
- Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
- Kővári László*: Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Pest/Kolozsvár, 1861.
- László Géza vál. és szerk.*: Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Nyíregyháza, 2000.
- Lehoczky Tivadar*: Nehány adat 1848-iki szabadságharcunk történetéhez. In: Hazánk I. k. Szerk. *Abafi Lajos*. 316–319. o.
- Lehoczky Tivadar*: A golyószóró első megpendítése 1849-ben a munkácsi várban. In: Hazánk. VIII. k. Szerk.: *Abafi Lajos*. 78–79. o.
- Lehoczky Tivadar*: Beregmege és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899. 2. kiadás. Budapest – Beregszász, 2000.
- Magyar Törvénytár. Szerk.: *Márkus Dezső*. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.
- Makai Ágnes*: „Hű vitézségért...”. Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001.
- Matolay Etele*: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül *Lázár Vilmos* aradi várfogságában írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.
- Nagy László–Rohonyi Gábor–Tóth Gyula szerk.*: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. II. k. A vonatkozó részt összeállította *Barta István*. Budapest, 1955.
- H[einrich] v[on] N[eidhardt]*: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I–III. k. Berlin, 1851.
- August Netoliczka*: Geschichte des k. k. 9. Linien–Infanterie–Regiments Graf Hartmann–Clarstein von der Errichtung 1725 bis zum Schlusse des Jahres 1865. Komárom, 1866.
- Novák László*: Egy nagykörösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Nagykörös, 1998.
- Artur Adamovics Nyepokojcsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel. 1849. *S. a. r.*: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999.
- Nyéki Tamás*: A munkácsi vár 1848–49-ben. In: Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi

- Tanszékén. 1998. szeptember 24. Szerk. Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás és Zakar Péter. Szeged, 1999. 125–137. o.
- Ivan Ivanovics Oreusz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. *S. a. r.*: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002.
- Pajkossy Gábor szerk.*: Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Budapest, 2003.
- Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849. I–II. k. Pest, 1868–1869.
- Pap József*: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Szeged, 2003.
- Ștefan Pascu – Victor Chereșteșiu (szerk.)*: Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania. I. k. (1848. márc. 2–ápr. 12.) Bucuresti, 1977. és Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. II–VII. k. (1848. ápr. 12–jún. 26.) Bucuresti, 1979–2005.
- Pálmány Béla szerk.*: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Budapest, 2002.
- Pásztor Emil*: A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.
- Pelyach István*: Kazinczy Lajos. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 269–272. o.
- Pirigyi István*: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998. 149–164. o.
- Pribelszki János*: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 1992/2. 124–148. o.
- Daniel Rapant*: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. I–V. k. Turčiansky Sv. Martin/Bratislava, 1937–1972.
- Rác Attila*: A magyar állami országos fegyvergyár termelése 1848 márciusától 1849 áprilisáig. Fons 2004/1. 3–38. o.
- Rédvay István*: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Budapest, 1941.
- Rózsa György – Spira György*: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest, 1973.
- Ruszoly József szerk.*: Szemere Bertalan és kora 1–2. k. Miskolc, 1991.
- Wilhelm Rüstow*: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. I–II. k. Zürich, 1860–1861.
- Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*.

- S. a. r.: Katona Tamás.* Bibliotheca Historica. Budapest, 1984.
- Solymosi József:* A podheringi ütközet. 1849. április 22. Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2001. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2002. 44–48. o.
- Solymosi József szerk.:* „Barátja, Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténelmi Múzeumban őrzött irataiból. Budapest, 2003.
- Solymosi József:* Adalékok Máramaros vármegye 1848–49-es történetéhez. Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2002. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2003. 62–66. o.
- Solymosi József:* Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben I. (Franz Laube) Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2003. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2004. 68–78. o.
- Solymosi József:* Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben II. (Eötvös Tamás) Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2004. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2005. 83–93. o.
- Solymosi József:* Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben III. (Mezősy Pál) Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2005. Szerk. *Lenkefi Ferenc.* Budapest, 2006. 69–78. o.
- Solymosi József:* Forradalmi átalakulás Északkelet–Magyarországon 1848-ban (Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék 1848 tavaszán és nyarán). Századok (143.) 2009/1. 83–115. o.
- Soós Elemér:* A munkácsi vár. Hadtörténelmi Közlemények 1910. 418–445., 513–548. o.
- Spira György:* Polgári forradalom (1848–1849). In: *Kovács Endre főszerk. – Katus László szerk.:* Magyarország története 1848–1890. 6/1. k. Budapest, 1979.
- Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. S. a. r. *Szabó T. Attila és Benkő Samu.* [Budapest], 2008.
- Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. – Okmánytár. S. a. r.: *Hermann Róbert és Pelyach István.* [Budapest], 1990.
- Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.
- Gustav Ritter Amon von Treuenfest:* Geschichte der k. k. Infanterie–Regiments Hoch– und Deutschmeister Nr. 4. Wien, 1879.
- Urbán Aladár:* Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények 1955/3–4. 134–166. o.
- Urbán Aladár:* Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. Hadtörténelmi Közlemények 1956/3–4. 333–356. o.

- Urbán Aladár*: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. *Hadtörténelmi Közlemények* 1963/2. 145–169. o.
- Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.
- Urbán Aladár*: „értésítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére...” Lenkey századának hazatérése 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1992/3. 3–36. o.
- Urbán Aladár (s. a. r.)*: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.* I–II. k. Budapest, 1999.
- Varjú Elemér*: Magyar várak. Budapest, é. n.
- Váradí–Sternberg János*: „A várat az utolsó csepp vérig védendjük.” (A munkácsi vár 1849-ben.) In: *Váradí–Sternberg János: Századok öröksége. Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról.* Budapest–Ungvár, 1981. 186–190. o.
- Váradí–Sternberg János*: Munkács kapitulációja 1849-ben. *História* 1982/1. 14–15. o.
- Várady Gábor*: Máramarosmegye 1848-ban. In: *Hazánk III. k. Szerk.: Abafi Lajos.* 173–186. o.
- Várady Gábor*: *Hulló levelek. Máramarossziget,* 1892.
- Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj.* Wien – Budapest, 2005.
- V. Waldapfel Eszter (szerk.)*: A forradalom és szabadságharc levelestára. I–IV. k. Budapest, 1950., 1952., 1955., 1965.
- Alphons Wrede*: *Geschichte des k. u. k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 zum Ende des XIX. Jahrhunderts.* I–V. k. Wien, 1898–1905.
- József Wysocki*: Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. *S. a. r.: Kovács István. Az okmánytár iratait összeáll. Hermann Róbert és Kovács István.* Budapest, 1993.
- Zachar Péter Krisztián*: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848 őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai–katonai háttere (szeptember 29. – december 16.).* Budapest, 2008.